

HOL

i jego formy jako element sieci przestrzeni publicznej

EWELINA PANASIUK

HOL

i jego formy jako element sieci przestrzeni publicznej

* * *

EWELINA PANASIUK

* * *

Praca doktorska

Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

promotor: dr hab. inż. arch. Piotr Gajewski, prof. PK

Kraków, 2022

SPIS TREŚCI

1	WSTĘP.....	7
1.1	Tematyka pracy.....	9
1.2	Uzasadnienie podjęcia tematu.....	9
1.3	Zakres badań.....	10
1.4	Cel.....	17
1.5	Teza.....	18
1.6	Metoda badań.....	18
1.7	Stan badań.....	18
2	DEFINICJE.....	23
2.1	Hol.....	25
2.2	Przedsionek.....	28
2.3	Wiatrołap.....	28
2.4	Sień.....	28
2.5	Westybul.....	29
2.6	Foyer.....	30
2.7	Lobby.....	30
2.8	Dziedziniec.....	31
2.9	Atrium.....	32
3	ARCHETYPY I TRANSPOZYCJE.....	35
3.1	Dziedziniec.....	37
3.2	Atrium.....	44
3.3	Westybul.....	54
3.4	Hall.....	60
3.5	Sień.....	73
3.6	Rytuał wejścia.....	89
4	PRZESTRZEŃ PUBLICZNA.....	99
4.1	Agora.....	102
4.2	Przebudowa Rzymu.....	105
4.3	Wielki Plan Rzymu.....	109

4.4	Przebudowa Paryża.....	117
4.5	XIX w.....	120
4.6	Modernizm.....	126
5	METODA I WYNIKI BADAŃ.....	131
5.1	Typologia.....	134
5.1.1	Plan.....	134
5.1.2	Przekrój.....	161
5.2	Determinanty.....	164
5.3	Funkcje.....	175
5.4	Cechy.....	179
5.5	Skala.....	187
5.6	Nazewnictwo.....	191
6	KARTY OBIEKTÓW.....	193
7	PODSUMOWANIE.....	297

1 WSTĘP

„Budynki, które robią na nas wrażenie, zawsze pozwalają nam głęboko doświadczyć ich przestrzeni. W szczególny sposób zamykają w sobie tę tajemniczą pustkę, którą nazywamy przestrzenią, i sprawiają, że zaczyna wibrować”¹.

Peter Zumthor

1.1 Tematyka pracy

Na przełomie XX i XXI wieku uwarunkowania polityczne, społeczne oraz ekonomiczne rozwoju europejskich miast, w tym ich rywalizacja na globalnym rynku, doprowadziły do śmiałych, wręcz spektakularnych realizacji. Na tle powyższych uwarunkowań, praca podejmuje próbę określenia determinantów kształtujących przestrzeń, skalę, formę oraz funkcję holu, a także jego usieciowienie w kontekście przestrzeni publicznych miasta. Jest rozpatrywany jako składnik kształtujący relacje pomiędzy miastem, architekturą i ich odbiorcami.

1.2 Uzasadnienie podjęcia tematu

Wybór tematu pracy jest wynikiem badań związanych z problematyką współczesnej architektury użyteczności publicznej. W jej najnowszych zasobach odnaleźć można liczne realizacje w których hol jest nie tylko kluczowym elementem programu, lecz determinuje całą formę i strukturę budynku. Istotny wpływ na wybór zagadnienia, miał także brak opracowań, zarówno w literaturze polskiej jak i światowej, przydatnych w pracy projektowej i naukowej. Reasumując, praca badawczo - dydaktyczna w Zakładzie Architektury Użyteczności Publicznej (A-22)² stała się kluczowym impulsem do zgłębienia powyższej problematyki w znaczeniu teoretycznym jak i praktycznym.

---

1 P. Zumthor, *Myslenie architekturą*, Karakter, Kraków 2010, s. 22.

2 Obecnie Katedra Architektury Miejsc Pracy, Sportu i Usług A-2, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1.3 Zakres badań

Czasowy

Grupa badawcza, obejmuje obiekty nowopowstałe, rozbudowane lub adaptowane o przestrzeń holu po wstąpieniu danego Państwa do Unii Europejskiej. Moment ten ma niezwykle istotny wpływ na stymulowanie rozwoju społeczno - gospodarczego danego kraju. Rozpoczyna proces ujednoczenia struktury politycznej Europy poprzez swobodny przepływ towarów, usług, informacji, wzorców oraz tendencji. Co istotne, dofinansowania unijne oraz współpraca międzynarodowa przyczyniły się do realizacji licznych inwestycji architektonicznych. Ponadto, przybliży kontekst przemian historycznych w celu kompletnego zilustrowania poruszanej tematyki.

Terytorialny

Zakres opracowania został ograniczony do realizacji znajdujących się w państwach należących do Unii Europejskiej. Powyższy warunek pozwala odnieść twórczość architektoniczną do zbliżonych korzeni historycznych, rodowodu kulturowego, tradycji i wartości. Istotne znaczenie miała także możliwość objęcia badaniem terenowym analizowanych obiektów.

„Bez względu na to, jakie podejmie się starania, nie sposób wyzbyć się własnej kultury, ponieważ jest ona zapisana w naszym systemie nerwowym i określa nasz sposób postrzegania świata”³.

Edward T. Hall

Grupa badawcza obejmuje 78 najliczniejszych miast Unii Europejskiej będących głównymi „rynkami architektonicznymi” Europy. Dla lokalizacji posiadających powyżej 1 mln ludności przyjęto, że na każdy milion mieszkańców zostanie wyodrębniona 1 realizacja architektoniczna. Dla przykładu, grupa badawcza w przypadku Londynu liczącego 8,9 mln⁴ mieszkańców, zawiera 9 obiektów. W przypadku bra-

3 E. T. Hall, *Ukryty wymiar*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 1997.

4 Wg. danych z 2022 r.

ku obiektu z wystarczającą ilością informacji w danej lokalizacji, została ona pomijana. W konsekwencji zbiór liczy 100 obiektów.

Problemowy

Opracowanie podejmuje tematykę przestrzeni holu w budynkach użyteczności publicznej. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002r. W sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2002 nr 75 poz. 690) przez budynek użyteczności publicznej należy rozumieć „budynek przeznaczony na potrzeby administracji publicznej, wymiaru sprawiedliwości, kultury, kultu religijnego, oświaty, szkolnictwa wyższego, nauki, opieki zdrowotnej, opieki społecznej i socjalnej, obsługi bankowej, handlu, gastronomii, usług, turystyki, sportu, obsługi pasażerów w transporcie kolejowym, drogowym, lotniczym, morskim lub wodnym śródlądowym, świadczenia usług pocztowych lub telekomunikacyjnych oraz inny ogólnodostępny budynek przeznaczony do wykonywania podobnych funkcji, w tym także budynek biurowy i socjalny”.

W związku z powyższym zakres badań obejmuje:

- obiekty administracji publicznej oraz biurowe,
- obiekty kultury, tj. muzea, teatry, filharmonie, opery, biblioteki, domy i centra kultury, centra konferencyjne i kongresowe, sale koncertowe itp.,
- obiekty oświaty i nauki, tj. szkoły, przedszkola, uczelnie itp.,
- obiekty sportu i rekreacji np. stadiony, hale sportowe, sale gimnastyczne, baseny.

Ze względu na indywidualną specyfikę funkcjonowania z zakresu problemowego wykluczono:

- obiekty handlowe i usługowe,
- obiekty opieki zdrowotnej,
- obiekty transportu,
- obiekty kultu religijnego.

Opracowanie dotyczy wyłącznie budynków nowoprojektowanych, rozbudowywanych lub adaptowanych o przestrzeń holu. Obiekty hy-

brydowe zostały wykluczone z zakresu badań ze względu na składowy charakter funkcjonalny. W przypadku kompleksów budynków dopuszczono analizę jednego z ich elementów tworzącego niezależną jednostkę funkcjonalną.

Jednym z kryteriów była realizacja budynku w wyniku konkursu architektonicznego będącego gwarancją jakości zastosowanych rozwiązań. O ostatecznym wyborze decydowała dostępność materiałów oraz niezbędnych danych lub możliwość odbycia badań terenowych.

Przedmiot badań

Grupa badawcza obejmuje 100 obiektów z 78 największych miast Unii Europejskiej. Dla lokalizacji posiadających powyżej 1 mln ludności przyjęto, że na każdy milion mieszkańców przypada 1 realizacja architektoniczna (np. w przypadku Londynu liczącego 8,9 mln mieszkańców, grupa badawcza liczy 9 obiektów). W przypadku braku obiektu z wystarczającą dostępną ilością danych w danej lokalizacji, została ona pomijana. Miasta uszeregowano od największego do najmniejszego w zależności od liczby ludności. Kolejność poszczególnych obiektów jest losowa. W nawiasach podano numerację odpowiadającą numeracji Kart Obiektów (rozdz. nr 5).

1. Londyn

- 1.1. (1) British Museum
- 1.2. (2) Tate Modern
- 1.3. (3) Imperial College Business School
- 1.4. (4) English National Ballet
- 1.5. (5) City Hall
- 1.6. (6) Royal Opera House
- 1.7. (7) The Leadenhall Building
- 1.8. (8) St. Paul's School
- 1.9. (9) Kingston University Town House

2. Berlin

- 2.1. (10) Office Building Hamburger Bahnhof
- 2.2. (11) German Historical Museum
- 2.3. (12) Jacob und Wilhelm Grimm Zentrum
- 2.4. (13) James - Simon Galerie

3. Madryt
  - 3.1. (14) Caixa Forum
  - 3.2. (15) Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía
  - 3.3. (16) Muzeum Thyssen - Bornemisza
4. Rzym
  - 4.1. (17) MAXXI: Museum of XXI Century Arts
  - 4.2. (18) Parco della Musica
  - 4.3. (19) Ara Pacis Museum
5. Paryż
  - 5.1. (20) Fundacja Cartier
  - 5.2. (21) Centre Georges Pompidou
6. Wiedeń
  - 6.1. (22) Library and learning Centre University of Economics Vienna
  - 6.2. (23) mumok - Museum Moderner Kunst Wien
7. Bukareszt
  - 7.1. (24) Mercure City Center Hotel
  - 7.2. (25) MARE Museum of Art
8. Hamburg
  - 8.1. (26) Elbphilharmonie Hamburg
  - 8.2. (27) Dockland office building
9. Warszawa
  - 9.1. (28) Muzeum Historii Żydów Polskich
  - 9.2. (29) Centrum Nauki Kopernik
10. Budapeszt
  - 10.1. (30) National Dance Theater
  - 10.2. (31) Central European University, Nador 13, 15
11. Barcelona
  - 11.1. (32) Barcelona Museum of Contemporary Art MACBA
  - 11.2. (33) Sant Antoni - Joan Oliver Library
12. Monachium
  - 12.1. (34) Sudetendeutsches Museum
13. Mediolan
  - 13.1. (35) Dolce&Gabbana Office
14. Praga
  - 14.1. (36) National Technical Library in Prague

15. Birmingham
  - 15.1. (37) Library of Birmingham
16. Kolonia
  - 16.1. (38) Kolumba Museum
17. Sztokholm
  - 17.1. (39) Hammarbyterrassen Goodbye Kansas HQ
18. Turyn
  - 18.1. (40) Intesa Sanpaolo Office Building
19. Marsylia
  - 19.1. (41) Villa Mediterranee
20. Amsterdam
  - 20.1. (42) Stedelijk Museum Amsterdam
21. Zagrzeb
  - 21.1. (43) South East European Center for Entrepreneurial Learning
22. Walencja
  - 22.1. (44) El Musical Cultural Center
23. Kraków
  - 23.1. (45) Małopolski Ogród Sztuki
24. Frankfurt
  - 24.1. (46) Commerzbank
25. Sewilla
  - 25.1. (47) Agencia Andaluza
26. Łódź
  - 26.1. (48) Budynek biurowy Ericpol
27. Saragossa
  - 27.1. (49) Valdespartera Kindergarden
28. Ateny
  - 28.1. (50) Acropolis Museum
29. Helsinki
  - 29.1. (51) Helsinki University Main Library
30. Wrocław
  - 30.1. (52) Teatr Capitol
31. Ryga
  - 31.1. (53) Hanzas Perons Cultural Center
32. Rotterdam

- 32.1. (54) Erasmus Pavilion
- 33. Stuttgart
  - 33.1. (55) Stuttgart City Library
- 34. Düsseldorf
  - 34.1. (56) Oeconomicum
- 35. Kopenhaga
  - 35.1. (57) Royal Danish Playhouse
- 36. Glasgow
  - 36.1. (58) Seona Reid Building
- 37. Göteborg
  - 37.1. (59) Selma Lagerlöfs Cultural Center
- 38. Dortmund
  - 38.1. (60) German Football Museum
- 39. Essen
  - 39.1. (61) Folkwang Library
- 40. Sheffield
  - 40.1. (62) The Diamond
- 41. Lipsk
  - 41.1. (63) Paulinum University Leipzig
- 42. Malaga
  - 42.1. (64) Centre Pompidou Málaga
- 43. Brema
  - 43.1. (65) Research Building DLR SpaceLIFT
- 44. Dublin
  - 44.1. (66) Grand Canal Theatre
- 45. Drezno
  - 45.1. (67) Kulturpalast in Dresden
- 46. Poznań
  - 46.1. (68) Interaktywne Centrum Historii Ostrowa Tumskiego
- 47. Wilno
  - 47.1. (69) National Open Acces Scholarly Communication and Information Center
- 48. Haga
  - 48.1. (70) Sportcampus Zuiderpark
- 49. Antwerpia
  - 49.1. (71) Karel de Grote Hogeschool Campus Zuid

- 50. Lyon
  - 50.1. (72) Office Building Lyon Confluence Îlot A3
- 51. Edynburg
  - 51.1. (73) Market Street Hotel
- 52. Lizbona
  - 52.1. (74) Lux Park Hotel
- 53. Liverpool
  - 53.1. (75) Museum of Liverpool
- 54. Tuluza
  - 54.1. (76) Lycée de Jolimont
- 55. Gdańsk
  - 55.1. (77) Muzeum II Wojny Światowej
- 56. Bristol
  - 56.1. (78) Bristol Old Vic
- 57. Murcja
  - 57.1. (79) City Hall of Murcia
- 58. Tallinn
  - 58.1. (80) KUMU, Estonian National Museum of Art
- 59. Palma de Mallorca
  - 59.1. (81) Melià Palma Bay
- 60. Bratysława
  - 60.1. (82) Omnipolis
- 61. Szczecin
  - 61.1. (83) Filharmonia wSzczecinie
- 62. Las Palmas
  - 62.1. (84) Incube Building
- 63. Manchester
  - 63.1. (85) The Oglesby Centre
- 64. Bolonia
  - 64.1. (86) Opificio Golinelli
- 65. Florencja
  - 65.1. (87) Nuovo Teatro dell'opera di Firenze
- 66. Płowdiw
  - 66.1. (88) Kamenitza Park Office Building
- 67. Bochum
  - 67.1. (89) Anneliese Brost Music Forum

- 68. Utrecht
  - 68.1. (90) Gerrit Rietveld College
- 69. Bilbao
  - 69.1. (91) Historical Archive of the Basque Country
- 70. Lublin
  - 70.1. (92) Centrum Spotkania Kultur
- 71. Bielefeld
  - 71.1. (93) University of applied sciences Bielefeld
- 72. Leicester
  - 72.1. (94) Curve Theatre
- 73. Alicante
  - 73.1. (95) Municipal Auditorium of Teulada
- 74. Kordoba
  - 74.1. (96) Education Center for the University of Cordoba, UCO
- 75. Kluž-Napoka
  - 75.1. (97) Multifunctional Sports Hall
- 76. Timișoara
  - 76.1. (98) Incuboxx The Business Incubator
- 77. Münster
  - 77.1. (99) Philosophical Seminar at the Cathedral Square
- 78. Malmö
  - 78.1. (100) Tornhuset

1.4 Cel

Cel naukowo - badawczy:

- odnotowanie czynników determinujących przestrzeń holu w kontekście urbanistycznym i architektonicznym,
- rozpoznanie funkcji oraz formy holu jako elementu sieci przestrzeni publicznych miasta.

Cel aplikacyjny:

- stworzenie typologii form przestrzeni holu mogącej stać się opracowaniem zarówno w charakterze zawodowym jak i naukowym.

1.5 Teza

- I. We współczesnych budynkach użyteczności publicznej hol pełni funkcję elementu sieci przestrzeni publicznych miasta.
- II. Przestrzeń holu można zdefiniować ze względu na jego położenie oraz funkcję.

1.6 Metoda badań

Analityczno - opisowy model pracy dotyczy zjawisk oraz zagadnień z dziedziny architektury i urbanistyki. W pierwszej części opracowania opisano terminologię, archetypy i transpozycje wewnętrznych stref wejściowych, bazując na aktualnym stanie badań. W drugiej części, w celu zweryfikowania przyjętych tez, została zebrana próba badawcza licząca 100 obiektów spełniających kryteria wskazane w zakresie badań. Przeprowadzono ich szczegółową analizę oraz zestawiono dane na podstawie których wyciągnięto wnioski.

Całość opracowania została zilustrowana zdjęciami, rysunkami, planami, schematami oraz tabelami, odnoszącymi się do opracowywanych treści i mającymi na celu wyjaśnienie istoty zagadnień.

1.7 Stan badań

Nie znaleziono opracowania poruszającego problematykę holu. Natomiast istnieje wiele publikacji podejmujących i analizujących tematykę przestrzeni publicznych, zarówno w literaturze krajowej jak i zagranicznej. Zwrócono szczególną uwagę na publikacje opisujące korelacje pomiędzy tym co prywatne i publiczne, usieciowienie oraz problematykę wewnętrznych i zewnętrznych przestrzeni publicznych. Do tej grupy należą:

- Copper W., *The Figure/Grounds*, Cornell Journal of Architecture nr 2 (Fall), 1983.
- Dymnicka M., *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2013.

- Jastrząb T., *Przestrzenie publiczne we współczesnej urbanistyce i architekturze*, Wyd. Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004.
- Krier L., *Architektura Wspólnoty*, wyd. słowo/obraz terytoria, Gdansk 2011.
- Mantey D., *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019.
- Nowak M., Pluciński P., *O miejskiej sferze publicznej. Obywatelskość i konflikty o przestrzeń*, Teoria i praktyka, Kraków 2011.
- Palej A., *Elementy analizy urbanistycznej*, Politechnika Krakowska, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Kraków 1998.
- Venturi R. Scott Brown D., Izenour S., *Uczyć się od Las Vegas*, Karakter, Kraków 2013.
- Wallis, A., *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971.

W celu zdefiniowania stosowanej terminologii niezbędnym źródłem okazały się być słowniki, encyklopedie itp.:

- Brückner A., *Słownik Etymologiczny Języka Polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.
- Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego Tom 3*, PWN, Warszawa 1961.
- Dubisz S., *Uniwersalny słownik Języka polskiego*, Tom 1, PWN, Warszawa 2003.
- *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, Tom 3, PWN, Warszawa 2006.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, tom II, Warszawa 1900.
- Jagodziński G., *Zapóżyczenia w języku polskim*, artykuł 2017.
- Koch J. T., *Celtic Culture a Historical Encyclopedia*, Volume I, ABC - CLIO, Santa Barbara, California, USA 2006.
- Matasović R., *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, BRILL, Leiden Boston 2009.
- *Nowa Encyklopedia Powszechna*, PWN, Tom 1, PWN, Warszawa 2004.
- Pevsner N., Fleming J., Honour H., *Encyklopedia Architektury*, PWN, Warszawa 1997.

Słowniki internetowe:

- etymonline.com
- sjp.pwn.pl
- en.oxforddictionaries.com
- lexicon.scripores.pl

W celu przeprowadzenia analizy archetypów i transpozycji zasadnicze znaczenie miały publikacje z zakresu historii architektury i urbanistyki:

- Angela A., *Jeden dzień w starożytnym Rzymie. Życie powszednie, sekrety, ciekawostki*, wyd. Czytelnik, Warszawa 2016, 2021.
- Benevolo L., *Miasto w dziejach Europy*, wyd. Krag oficyna wydawnicza Volumen, Warszawa 1995.
- Broniewski T., *Historia architektury dla wszystkich*, Ossolineum, Wrocław 1980.
- D'Alfonso E., Samss D., *Historia Architektury*, Arkady, Warszawa 1997.
- Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Warszawa 1986.
- Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, Wydawnictwo VIA, 1999.
- Giedion S., *Przestrzeń czas i architektura*, PWN, Warszawa 1968.
- Jamroz J. S., *Gotycka kamienica krakowska*, Ochrona Zabytków 8/4 (31), 1955.
- Jasiński H., *Dawna kamienica krakowska, jej układ i wnętrze*, Biblioteka Krakowska nr 83: 1934.
- Klein F., *Stary Kraków*, Rocznik Krakowski, t. 17: 1916.
- Koch W., *Style w architekturze*, Świat Książki, Warszawa 1996.
- Łogiadu-Platonos S., *Knossos Minojska Cywilizacja*, I. Mathioulakis & Co, Ateny.
- Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, WP, Warszawa 1963.
- Palladio A., *Cztery księgi o architekturze*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955.
- Pevsner N., *Historia Architektury Europejskiej*, Wyd. ARKADY, Warszawa 2013.
- Rybczyński W., *Dom. Krótka historia idei*, wyd. Karakter, Kraków 2015.

- Rykwert J., *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy, and The Ancient World*, MIT Press Cambridge, Massachusetts, London England, 1988.
- Sienicki, *Historia architektury wnętrz mieszkalnych*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- Środowisko mieszkaniowe Tom 15: praca zbiorowa. Pod red. Seruga W. Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, 2015.
- Tłoczek I., *Dom mieszkalny na polskiej wsi*, PWN, Warszawa 1985.
- Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, PWN 1956.

Powyższe działy tematyczne uzupełniono o wiedzę z zakresu teorii architektury:

- Arnheim R., *Myślenie wzrokowe*, wyd. słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013.
- Gajewski P., *Zapisy myśli o przestrzeni*, wyd. PK, Kraków 2001.
- Gajewski P., *Model*, wyd. PK, Kraków 2019.
- Graham W., *Miasta wysnzione*, Karakter, Kraków 2016.
- Gropius W., *Pełnia architektury*, Karakter, Kraków 2014.
- Jodidio P., Nouvel J., *Jean Nouvel by Jean Nouvel. 1993-2008*, TASCHEN, 2008.
- Koolhaas R., *elements of architecture: corridor*, Marsilio 2014, Venezia 2014.
- Le Corbusier, *W stronę Architektury*, Centrum Architektury, Warszawa 2012.
- Rasmussen E., *Odczuwanie architektury*, Karakter, Kraków 2015.
- Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, wyd. Arkady, Warszawa 1974.
- Weston R., *100 idei, które zmieniły architekturę*, Top Mark Centre.
- Wilkinson P., *Architektura - wizje niezrealizowane*, REBIS, Poznań 2019.
- Zumthor P., *Myślenie architekturą*, Karakter, Kraków 2010.

Niezbędnym źródłem dla skompletowania danych w części badawczej były materiały zamieszczone na stronach internetowych pracowni i portali architektonicznych oraz instytucji administrujących danymi obiektami. Istotne znaczenie miały także materiały zgromadzone podczas wyjazdów badawczych do Hiszpanii, Niemiec, Austrii, Anglii, Grecji, Włoch, Słowacji oraz na Kubę.

Przedstawiona literatura okazała się bezcennym źródłem informacji. Publikacje które wywarły szczególny wpływ na sposób postrzegania tematu niniejszego opracowania były:

- Rasmussen E., *Odczuwanie architektury*, Karakter, Kraków 2015.
- Venturi R. Scott Brown D., Izenour S., *Uczyć się od Las Vegas*, Karakter, Kraków 2013.

2 DEFINICJE

W tym rozdziale zostaną przedstawione definicje istotnych pojęć związanych z rodzajami przestrzeni publicznej w budynku. Wyłaniające się współcześnie typologie są często transpozycjami tych zaczerpniętych z historii, dlatego istotne staje się zapoznanie z ich pierwotnym oraz współczesnym znaczeniem.

2.1 Hol

Aby poznać w pełni etymologię określenia hol należy sięgnąć do języka praindoeuropejskiego (PIE), ponieważ istnieją hipotezy, że właśnie tam ma ono swój rdzeń. Jego pochodzenie upatruje się w czasowniku **kel-*. W języku PIE słowo **kel-*⁵ oznaczało „zakrywać, ukrywać, ratować”⁶, **kel-o-* „ukrywać, chować”⁷ natomiast **k'el-* „ukrywać, ograniczać”⁸.

W języku proto - germańskim słowo **hallo* określało „przekrytą przestrzeń, hall” (starsaksoński, staro - wysoko - niemiecki: *halla*, niemiecki: *halle*, staroangielski: *hell*, angielski: *hall*, holenderski: *hal*, staronordyjski: *höll*, gocki: *halja*). Francuskie *halle* i włoska *alla* miały swój korzeń w języku średnio - wysoko - niemieckim. Między V i XII w. funkcjonowała także staroangielska forma *heall*. Oznaczała „przestronną zadaszoną przestrzeń mieszkalną, świątynie, sąd lub każdą, dużą, zadaszoną przestrzeń”⁹.

W związku z powyższym, można zauważyć, że rdzeń językowy odnosi się do nakrycia, schronienia i ogrzania, co ma bezpośredni związek z nowożytną funkcją oraz formą hallu.

W przypadku języka polskiego, najwcześniejsza odnaleziona definicja hallu pojawia się w *Słowniku Języka Polskiego*¹⁰ autorstwa Witolda

5 Zrekonstruowane formy oznaczono za Augustem Schleicherem gwiazdką: *

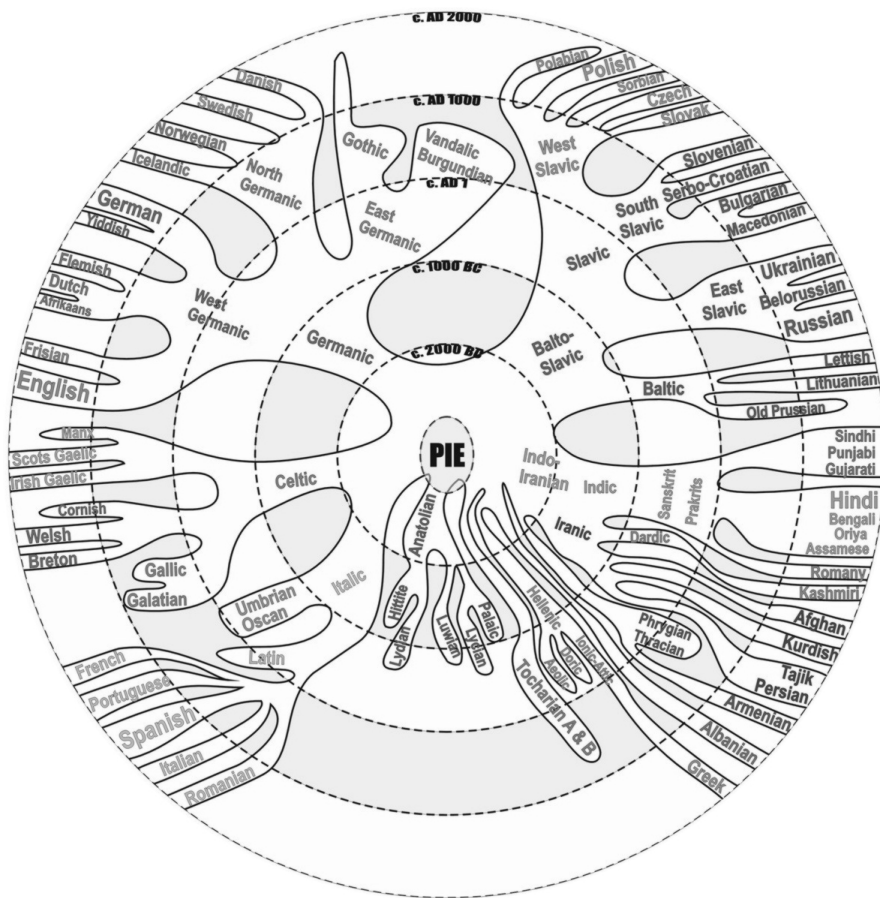
6 *Online etymology dictionary*. Pobrane z: <https://www.etymonline.com/word/hall> (2019), (tłum. E. Panasiuk).

7 R. Matasović, *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, BRILL, Leiden Boston 2009, s. 199, (tłum. E. Panasiuk).

8 J. T. Koch, *Celtic Culture a Historical Encyclopedia*, Volume I, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, USA 2006, s. 371, (tłum. E. Panasiuk).

9 *Online etymology dictionary*. Pobrane z: <http://www.etymonline.com/word/hall> (2019), (tłum. E. Panasiuk).

10 Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego*, Tom 3, PWN, Warszawa 1961, s. 11-12.

Ilustracja 1: Uproszczony schemat ewolucji języka praindoeuropejskiego na przestrzeni ponad 5000 lat. Podsumowując, ewolucja określenia hall w języku angielskim: kel (PIE)– hallo (proto - germański) – hell (staroangielski) – heall (staroangielski) – hall. w języku niemiecki: kel (PIE)– hallo (proto - germański) – halla (staro - wysoko - niemiecki) – halle.

Doroszewskiego. Określa go jako duży przedpokój w obiektach prywatnych oraz publicznych takich jak hotelach, teatrach, kinach itp. Natomiast Nikolaus Pevsner w *Encyklopedii Architektury*¹¹ jednoznacznie wskazuje na ścisły związek hallu z architekturą nowożytną jako reprezentacyjnego pomieszczenia wejściowego, poczekalni przy jednoczesnym uwzględnieniu jego pochodzenia od sieni angielskich dworów i pałaców, często dwukondygnacyjnych ze schodami na górną kondygnację.

Podsumowując, hol jest fonetycznym zapożyczeniem leksykalnym (wyraz zapożyczony w całości), do którego wymowy dostosowano ortografię. Zazwyczaj zapożyczenia leksykalne mają często bardziej zawężony zakres semantyczny niż wyraz oryginalny¹². Tak też jest

11 Pevsner N., Fleming J., Honour H., *Encyklopedia Architektury*, PWN, Warszawa 1997, s. 141.

12 G. Jagodziński, *Zapożyczenia w języku polskim*. Pobrane z: <http://grzegorz.uju.pl/lingwpl/zapoz.html>.

w omawianym przypadku. Na podstawie przytoczonych wcześniej definicji można zauważyć, że angielski *hall* ma szerokie znaczenie i funkcjonuje od epoki średniowiecza. W konsekwencji posiada trzy znaczenia:

1. sień, przedsionek w zabudowie mieszkalnej;
2. budynek: świątynia, sąd, pałac, zamek, dwór, rezydencja królewska, budynek uniwersytecki, budynki cechów, kupców lub rzemieślników itp.;
3. wielki pokój, przestronna zadaszona przestrzeń mieszkalną: sale obrad sądu, miejsce transakcji biznesowych, miejsce zgromadzeń i wydarzeń, salony rezydencji itp.¹³

W przypadku gdy wewnętrzną strefą wejściową do budynku jest przestronna sala, sień, przedsionek, w przypadku języka angielskiego, pojawia się uściślenie w formie przymiotnika „wejściowy”. W konsekwencji, w literaturze przedmiotu często możemy spotkać określenie *entrance* lub *entry hall*.

Natomiast w przypadku języka polskiego słowo *hol* używane jest do określenia dużego, reprezentacyjnego przedpokoju w obiektach prywatnych a także publicznych, tj. hotelach, teatrach, kinach itp. Często pełni on rolę poczekalni i ma ścisły związek z architekturą nożyczną.

Obecnie *Słownik Języka Polskiego*¹⁴ dopuszcza zarówno formę *hall* [wym. hol] jak i *hol*. W niniejszej pracy zostaną zastosowane obie z zastrzeżeniem, że konstrukcja *hall* będzie stosowana wyłącznie w kontekście kultury angielskiej. Obie podlegają deklinacji w języku polskim.

Deklinacja formy *hall* w liczbie pojedynczej: *hall*, *hallu*, *hallowi*, *hall*, *hallem*, *hallu*, *hallu*. W liczbie mnogiej: *halle*, (*halli*, *hallów*), *hallom*, *halle*, *hallami*, *hallach*, *halle*.

Deklinacja formy *hol* w liczbie pojedynczej: *hol*, *holu*, *holowi*, *hol*, *holem*, *holu*, *holu*. W liczbie mnogiej: *hole*, (*holi*, *holów*), *holom*, *hole*, *holami*, *holach*, *hole*.

13 O'Neill Lane T., *Larger English-Irish Dictionary*, The Talbot Press Limited, Dublin 1922, s. 737 (tłum. E. Panasiuk).

14 *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/> (2019).

2.2 Przedsionek

Jedną ze stref najdalej wysuniętych ku zewnętrznej części budynku jest przedsionek. *Encyklopedia Architektury*¹⁵ oraz *Słownik Języka Polskiego*¹⁶ definiuje go jako pomieszczenie poprzedzające właściwe wejście do wnętrza obiektu. Z tej przyczyny, często występuje w formie niewielkiej krytej przybudówki lub portyku kolumnowego wysuniętego przed lico ściany. Tą definicję uszczegóławia *Słownik Języka Polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego¹⁷ o niewielkie pomieszczenie spotykane zarówno w domach mieszkalnych jak i gmachach publicznych. Zwykle nie posiada okna i poprzedza sień (przed sienią), a także przedpokój lub hol.

2.3 Wiatrołap

Określenie przedsionek nawiązuje do jego lokalizacji względem sieni, natomiast w przypadku wiatrołapu dotyczy ono jego funkcji. *Wielki słownik języka polskiego* określa go jako niewielkie pomieszczenie, położone przy wejściu do budynku lub mieszkania, służące do zatrzymywania napływu zimnego powietrza z zewnątrz¹⁸. *Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego (NFJP)* doprecyzowuje, że przedsionek może spełniać rolę wiatrołapu. Popularność niniejszego określenia przypada na przełom XX i XXI w¹⁹.

2.4 Sień

Słownik Etymologiczny z 1927 roku wskazuje, że sień funkcjonowała także pod określeniami: sionka, przysionek, zdrobniale sieńca. Słowo to oznaczało także cień i ścianę²⁰. Troista postać: cień, ścień,

15 Pevsner N., Fleming J., Honour H., op.cit., s.296.

16 *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/> (2019).

17 Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/przedsionek;5483347.html> (2019).

18 *Wielki słownik języka polskiego*. Pobrane z: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/58663/wiatrolap> (2019).

19 *Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego*. Pobrane z: <https://www.nfjp.pl/search?q=wiatro%C5%82ap> (2019).

sień pochodzi od grec. *skia* - „cień”, *skēnē* - „namiot”²¹. Na przykładzie prasłowiańskiego domu mieszkalnego, zaraz po ulokowaniu pieca wydzielano sień czyli ścianę²².

Maria Rzepińska, przekładając w 1955 r. *Cztery księgi o architekturze* autorstwa Andrea Palladia²³, włoskie *entrate* zinterpretowała jako „sien”. Stąd w polskim wydaniu możemy przeczytać, że wszystkie domy dobrze zaprojektowane mają pośrodku pomieszczenie łączące się z innymi. W poziomie parteru zwie się ono zazwyczaj sienią, a na górnej kondygnacji salą. Sien jest pierwszą po loggii częścią domu, która ukazuje się oczom wchodzącego i jest przeznaczona dla oczekujących na gospodarza domu jako przestrzeń przeznaczona do użytku publicznego.

*Słownik Języka Polskiego*²⁴ określa ją jako pierwsze pomieszczenie prowadzące do wnętrza domu. Natomiast Witold Doroszewski²⁵ uzupełnia, że jest to pomieszczenie charakterystyczne dla domów wiejskich.

2.5 Westybul

Odmianą przedsionka jest westybul. *Encyklopedia PWN w trzech tomach*²⁶ definiuje go jako obowiązujący element we współczesnych budynkach użyteczności publicznej, mieszczący szatnie i prowadzący do głównej klatki schodowej lub holu. Nikolaus Pevsner w *Encyklopedii Architektury*²⁷ dodaje, iż wywodzi się on z antycznej architektury mieszkalnej (typowy dom rzymski) gdzie stanowił mały przedsionek otwarty na ulicę (łac. *vestibulum*), a w pałacach XVI - XVIII w. (zwłaszcza baroku francuskiego) pełnił funkcje reprezentacyjnego przedpokoju,

20 Brückner A., *Słownik Etymologiczny Języka Polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927, s. 489.

21 Ibidem, s. 62.

22 Ibidem, s. 93.

23 Palladio A., *Cztery księgi o architekturze*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 56. Włoski pierwodruk został wydany w Wenecji w 1570 r.

24 *Słownik Języka Polskiego*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/> (2019).

25 Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/sien;5496446.html> (2019).

26 *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, Tom 3, PWN, Warszawa 2006, s. 569.

27 Pevsner N., Fleming J., Honour H., op. it., s.383.

często mieszczącego schody paradne. Współcześnie, określenie westybul stosowane jest w kontekście wnętrz pałacowych.

2.6 Foyer

Terminem o francuskim pochodzeniu jest foyer. W *Encyklopedii Architektury*²⁸ zostało ono jednoznacznie zinterpretowane jako sala poprzedzająca widownię teatru, westybul. *Uniwersalny słownik Języka polskiego*²⁹ oraz *Słownik Języka Polskiego*³⁰ także odnosi się do ozdobnego pomieszczenia (sala lub korytarz) przy sali koncertowej, posiedzeniowej itp., służącemu gromadzeniu się widzów podczas przerw. Francuskie słowo *foyer* oznacza dosłownie „ognisko”. Zazwyczaj cicha przestrzeń, podczas przerwy w spektaklu, zamienia się w ognisko towarzyskie i kulturalne, miejsce wymiany poglądów, i centrum dyskusyjne³¹.

2.7 Lobby

*Oxford Dictionaries*³² przestrzeń lobby określa jako pierwsze pomieszczenie tuż za wejściem w budynkach użyteczności publicznej z którego prowadzą inne korytarze lub pokoje. W Wielkiej Brytanii to także określenie dużej sali w budynku Parlamentu w której to jego członkowie mogą spotykać się z przedstawicielami społeczeństwa. Stąd określenie „lobbować” jako działalność wykonywana w lobby. W praktyce oznacza różne nieoficjalne rozmowy i próby wywierania wpływu na organy władzy państwowej w interesie określonych grup politycznych, gospodarczych lub społecznych³³. Ciekawostką jest fakt, że w czasach kiedy w Polsce popularna była francuszczyzna powyższą

28 Pevsner N., Fleming J., Honour H., op. cit., s.114.

29 Dubisz S., *Uniwersalny słownik Języka polskiego*, Tom 1, PWN, Warszawa 2003, s. 940.

30 Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego*, Tom 2, PWN, Warszawa 1961, s. 961.

31 Narodowe Centrum Kultury. Pobrane z: <https://nck.pl/en/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/foyer,cltt,F> (2020).

32 *English Dictionary*. Pobrane z: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/lobby> (2020)

33 *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/lobbowa%C4%87.html> (2019).

działalność określano antyszambrowaniem (fr. *antichambre* - „przedpokój”). Termin ten oznaczał wyczekiwanie w przedpokojach usiłując dotrzeć do wpływowych osób³⁴. *Encyklopedia PWN*³⁵ uzupełnia, że termin ten pojawił się po raz pierwszy w XVII - wiecznej Anglii. Z j. ang. oznacza „korytarz, westybul, hol”.

2.8 Dziedziniec

Nieco odmienną specyfikę posiada dziedziniec. Zgromadzone źródła³⁶ jednoznacznie określają go jako wydzieloną, nieprzekrytą przestrzeń w obrębie budynku lub zespołu architektonicznego, spełniającą funkcje użytkowo - reprezentacyjne. Na przestrzeni wieków, w zależności od przeznaczenia obiektu, występował w formie otwartej lub zamkniętej. Można również odnaleźć jego różne transformacje w postaci: perystylu, atrium, wirydarza, patia lub podwórza.

W średniowiecznych zamkach wyżynnych występował dziedziniec dolny i górny. W nowożytnych zespołach pałacowych tworzą one ciągi dziedzińców złożone z przeddziedzińca, dziedzińca głównego i dziedzińców bocznych o charakterze gospodarczym. Od starożytności występują one w architekturze reprezentacyjnej. Wzbogacano je różnymi elementami architektonicznymi, tj. basenami wodnymi, studniami, fontannami, krążgankami oraz rzeźbami i roślinnością.

Lingwiści, Franciszek Malinowski³⁷ i Jan Karłowicz³⁸ twierdzą, że polski dziedziniec znaczy to samo, co słowiański *detinec* (później *dziedziniec*), tj. środek twierdzy, zamku, grodu, gdzie w razie wojny czy napadu chroniły się dzieci i niewiasty. Stąd dziedziniec znajdował się

34 Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/antyszambrowa%C4%87> (2019).

35 *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/lobby.html> (2019).

36 *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, Tom 1, PWN, Warszawa 2006, s. 442. / *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Tom 2, PWN, Warszawa 2004, s. 615. / Pevsner N., Fleming J., Honour H., op. cit., s.99.

37 Polski językoznawca, założyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, członek Akademii Umiejętności w Krakowie.

38 Polski etnograf, muzykolog, językoznawca, folklorysta, członek Akademii Umiejętności, członek honorowy Towarzystwa Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu.

w każdym zamku i był najbezpieczniejszym schroniskiem dla okolicznych dzieci i matek, których porwanie w niewolę bywało nieraz głównym celem napadów. Wyraz *dzieciniec* uległ bardzo łatwej i naturalnej przemianie na „dziedziniec“, dla łatwiejszego wymawiania i pod wpływem częściej używanego w mowie potocznej wyrazu *dziedzina*, która znajdowała się pod każdą wsią, gdy *dzieciniec* tylko w zamkach.

Podwórza dawnych pałaców i dworów, otoczone budynkami i ostrokołami, swą warownością były podobne do schronisk i dziedzińców zamkowych. Z czasem zaczęto je nazywać dziedzińcami, co doprowadziło do zatracenia różnicy pomiędzy pojęciami: dziedziniec a podwórze. Dziedzińce dworów wiejskich miały zwykle pośrodku wielki krąg gładkiej murawy, na którym bawiono się w gonitwy, szermierkę, strzelanie do celu i ujeżdżanie wierzchowców. To tutaj odbywały się rozmaite zabawy towarzyskie w tym ucztę sejmikowe. Dlatego też na kręgu takiej murawy mógł znajdować się wyłącznie kompas słoneczny. Dopiero około XIX wieku zaczęto sadzić krzewy i kwiaty.

Ponieważ podwórko w kamienicy miejskiej nie było ani dziedzińcem ani podwórzem, otrzymało więc trzecią pośrednią nazwę: podwórzec³⁹.

2.9 Atrium

Formą pochodną dziedzińca jest atrium. W *Encyklopedii Architektury*⁴⁰ jest ono interpretowane w kontekście starożytnego domu rzymskiego (tzw. *domus*) oraz starochrześcijańskiej i średniowiecznej architektury sakralnej. W pierwszym przypadku posiadało ono pośrodku niewielki basen (*impluwium*) nad którym pozostawiano czworoboczny otwór w dachu (*kompluwium*). W przypadku obiektów sakralnych miało ono formę otwartego dziedzińca przed kościołem, zazwyczaj czworobocznego ze studnią pośrodku i otoczonego gankiem kolumnowym. *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*⁴¹ zwraca uwagę na łacińskie po-

39 Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*. Pobrane z: https://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Dziedziniec_i_dziedzina (2020).

40 Pevsner N., Fleming J., Honour H., op. cit., s.32.

41 *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Tom 1, PWN, Warszawa 2004, s. 391.

chodzenie słowa *ater* czyli „czarny”. Witold Doroszewski⁴² uzupełnia, że w przypadku domu rzymskiego służyło jako poczekalnia i sala przyjęć. Natomiast, w przypadku architektury starochrześcijańskiej, stanowiło ono podwórze spełniające także funkcję przedsionka.

Współcześnie, można odnieść wrażenie chaosu w stosowanym nazewnictwie. Jednak wynika ono z faktu, że powyższe określenia mają różne pochodzenie, są ściśle związane z okresem wprowadzenia ich do użytku oraz obszarem występowania. Do terminów rodzimych należą prasłowiańskie *sień*, *przedsionek* oraz *dziejziniec*. W skład określeń zapożyczonych wchodzi: staroangielski *hol/hall*, angielskie *lobby*, rzymskie *atrium* oraz *westybul*, a także francuskie *foyer*.

Obecnie w Polsce panuje moda na angielszczyznę, stąd tak liczne zapożyczenia z języka angielskiego (*hall*, *lobby*). W czasie, kiedy wykazywano przywiązanie do osiągnięć kultury francuskiej (tzw. *francuszczyzna*) chętniej posługiwano się innymi określeniami, takimi jak *westybul* czy *foyer*.

Niektóre modele stworzone w przeszłości są do dziś powielane, tworząc niezastąpione wzorce. Inne zmieniają się, ulegając deformacjom.

---

42 Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego*, Tom 2, op. cit., s. 961.

3 ARCHETYPY I TRANSPOZYCJE

W niniejszym rozdziale zostały opisane kluczowe momenty w historii architektury w których kształtowały się lub przechodziły transformację archetypy formy oraz funkcji współczesnego holu. Rozpoczynając od greckiego dziedzińca, przez rzymskie atrium i westybul docieramy do nadrzędnego angielskiego hallu. Mając na uwadze polską architekturę została opisana także sień, tak charakterystyczna dla polskich domów zarówno wiejskich, jak i miejskich. Analizując *palazzo* Palladia, można dostrzec jak wiele wspólnego ma ich wewnętrzna przestrzeń publiczna i współczesny hol. Architekt prowadzi przechodnia przez *palazzo* niczym przez współczesny budynek użyteczności publicznej.

3.1 Dziedziniec

Pierwsze dziedzińce wzniesiono około 3000 r. p.n.e. w Chinach i Iranie gdzie będąc nieodłącznym elementem domostw, tworzyły gęstą tkankę miejską. Miały formę pomieszczenia z otwartym centralnym paleniskiem i otworem w dachu, służącym do odprowadzania dymu⁴³. Analogiczną formę przybiera on w architekturze Mezopotamii, starożytnego Egiptu, Grecji i Rzymu.

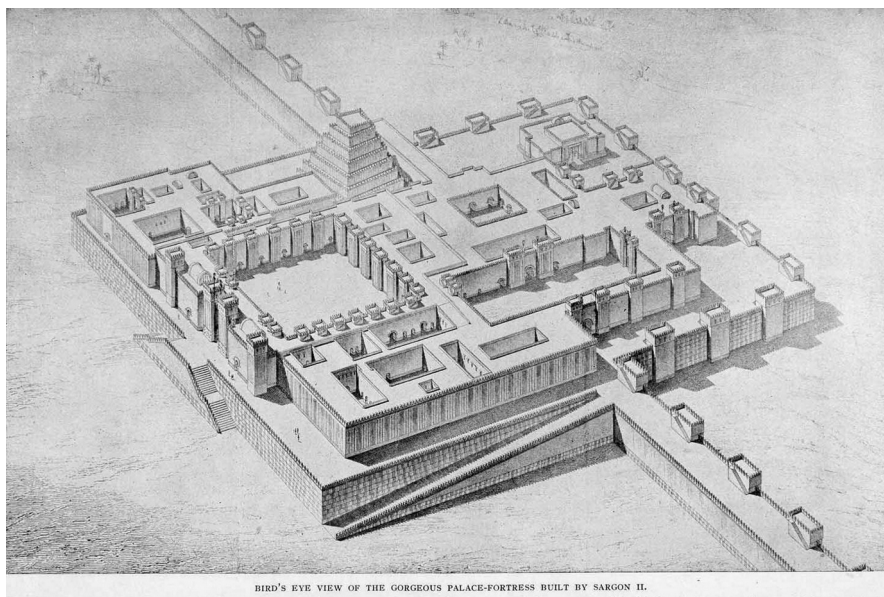
Spośród odkrytych zabytków Mezopotamii przeważa budownictwo pałacowe. Zachowane ślady zespołów składają się z małych izb otaczających wewnętrzne dziedzińce, czasem z podcieniami. Jednym z przykładów jest kompleks pałacowy w Dur-Szarrukin⁴⁴.

Greckim odpowiednikiem jest pałac w Knossos (ok. 2000-1500 r. p.n.e.) posiadający dziedziniec służący do wewnętrznej komunikacji, a także jako plac zebrania i igrzysk⁴⁵. W okresie Nowych pałaców (1700-1350 r. p.n.e.), które powstają na gruzach starych, cywilizacja minojska osiąga szczyt swego rozwoju. Są to majestatyczne, wielokondygnacyjne i skomplikowane konstrukcje z obszernymi dziedzińcami, portykami, schodami, procesyjnymi korytarzami, monumentalnymi propylejami, królewskimi komnatami, pomieszczeniami o charakterze sakralnym, magazynami, kryptami, komnatami przyjęć, salami cere-

43 Weston R., *100 idei, które zmieniły architekturę*, Top Mark Centre, s. 34.

44 Starożytne miasto, będące stolicą państwa asyryjskiego. Obecnie stanowisko archeologiczne w północnym Iraku.

45 Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Warszawa 1986, s. 106.

BIRD'S EYE VIEW OF THE GORGEOUS PALACE-FORTRESS BUILT BY SARGON II.

Ilustracja 2: Rekonstrukcja wyglądu kompleksu pałacowego w Dur – Szarrukin.

monialnymi, a także z mnóstwem pomieszczeń pomocniczych i warsztatów. Całość była wyposażona w dobrze przemyślany system wodociągowy i kanalizacyjny. Łącznie, pałac knossyjski zajmował powierzchnię 22000 m² i obejmował 1500 pomieszczeń⁴⁶.

Dziedziniec Zachodni przecinają ścieżki, które otrzymały nazwę Dróg Procesji. Uważa się, że przy odprawianiu rytuałów przechodziły tędy święte procesje. W jego przestrzeni znajdują się dwa ołtarze i trzy jamy (Święte Depozytoria) gdzie przechowywano rozbite naczynia wykorzystywane podczas uroczystości religijnych.

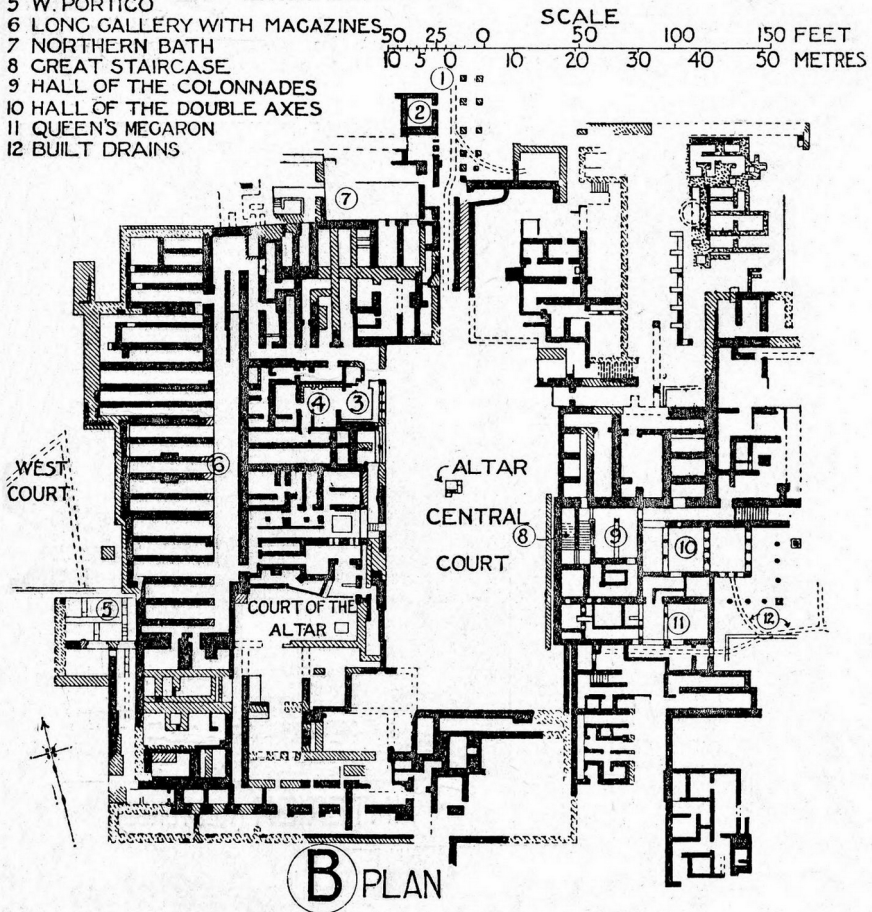
Dziedziniec Centralny, jak sama nazwa wskazuje, znajdował się w centrum założenia i był charakterystyczną częścią architektury pałacowej. Na jego terenie celebrowano uroczystości religijne, bowiem mógł pomieścić największą liczbę widzów. Jego nawierzchnia była wyłożona płytami⁴⁷, a wokół grupowały się rozmaite pomieszczenia. Jego zachodnia ściana otwierała się kolejno na Westybul Sali Tronowej (3),

46 Łogiadu-Platonos S., *Knossos Minojska Cywilizacja*, I. Mathioulakis & Co, Ateny, s. 37.

47 Ibidem, s. 64.

PALACE OF KING MINOS : KNOSSOS. CRETE

- 1 N. ENTRANCE & PORTICO
- 2 BASTION & GUARD HOUSE
- 3 ANTE ROOM TO THRONE ROOM
- 4 THRONE ROOM WITH TANK
- 5 W. PORTICO
- 6 LONG GALLERY WITH MAGAZINES
- 7 NORTHERN BATH
- 8 GREAT STAIRCASE
- 9 HALL OF THE COLONNADES
- 10 HALL OF THE DOUBLE AXES
- 11 QUEEN'S MEGARON
- 12 BUILT DRAINS

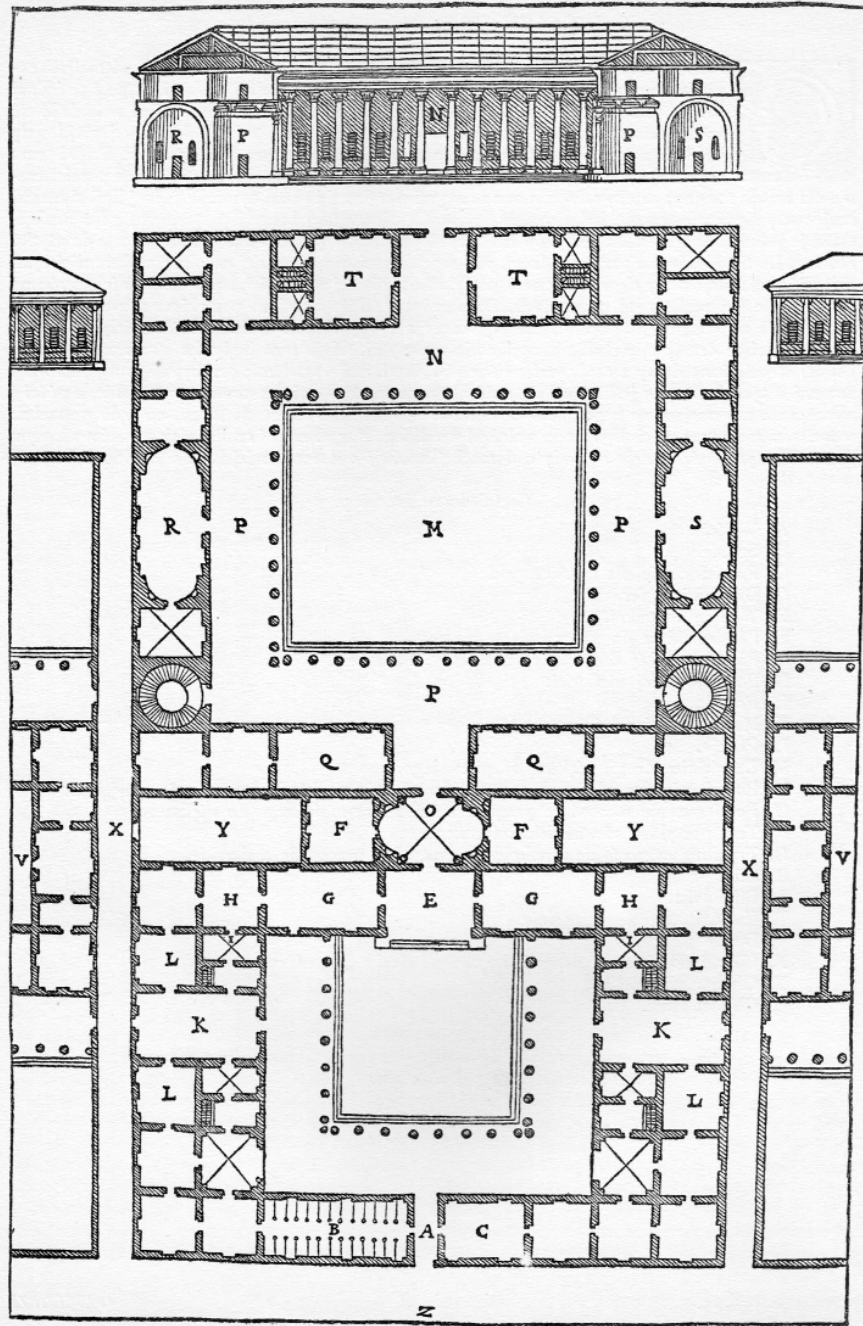

Ilustracja 3: Plan przyziemia Pałacu w Knossos, Kreta, ok. 2000-1500 r. p.n.e.

Schody Centralne, Sanktuarium Trzyczęściowe i Świątynie Rei. Przeciwległa elewacja graniczyła m.in. z Wielkimi Schodami (8) oraz Buduarem Królowej, którego drzwi i okno zwrócone były w stronę szybu świetlnego, nazwanego Dziedzińcem Kołowrotek. Od strony północnej dobiegał końca Korytarz Wejścia Północnego (Korytarz Procesyjny). Poniżej, w środku południowej ściany, znajdował się kolejny korytarz prowadzący od Wejścia Południowego.

Dziedziniec z „Kamiennym Wejściem” znajdował się w skrzydle wschodnim i poprzedzały go warsztat garncarzy i kamieniarza. Na tej podstawie można przypuszczać, że pełnił on funkcje gospodarcze oraz techniczne⁴⁸.

48 Ibidem, s. 58-59.

Ilustracja 4: Części domu greckiego: wejście A, stajnie B, pomieszczenia dla odźwiernych C, dziedziniec pierwszy D, wejście do pokoi E, pomieszczenia do pracy kobiet F, pierwszy pokój duży G, pokój średniej wielkości H, pokoik I, małe sale – jadalnie K, pokoje L, dziedziniec drugi M, pomieszczenie stanowiące przejście z dziedzińca mniejszego do większego O, tryklinia czyszceniiska i pokoje do pracy lub pracownia malarskie Q, sala R, biblioteka S, kwadratowe sale – jadalnie T, domy dla gości V, otwarte podwórka Y.

Grecy większość czasu spędzali na placach i ulicach. Sprzyjał temu łagodny klimat, choć nie pozbawiony surowych dni w ciągu

roku. Dom mieszkalny obliczony był na krótki okres eksploatacji, jednak w pełni spełniał swoje zadania jako miejsce życia rodzinnego, pracy domowej oraz miejsca wspólnych uczt w gronie przyjaciół⁴⁹.

Na dokładne zbadanie architektury okresu klasycznego, zarówno pod względem urbanistycznym jak i rozplanowania domów, pozwoliło odkrycie ruin starożytnego miasta Olimpii. Już w najmniej rozwiniętym typie domu miejskiego występował wewnętrzny dziedziniec zajmujący 10 - 20% powierzchni budynku. Zacieniony portyk chronił otwarte na stronę południową pokoje od bezpośrednich promieni słonecznych. Jednocześnie pozwalał aby zimą promienie słoneczne docierały do głębiej położonych pomieszczeń. Część północna była dwupiętrowa, zaś południowa - jednopiętrowa. Wejście z ulicy prowadziło przez dziedziniec, który do IV w. miał założenie oparte na perystylu ze słupami.

Andrea Palladio⁵⁰, powołując się na Witruwiusza, zaznacza że Grecy w swych domach nie stosowali loggii ani atrium. Wejście prowadzące przez sień było wąskie i ciasne. Następnie wchodziło się na dziedziniec otoczony z trzech stron portykami. W ich sąsiedztwie znajdowały się jadalnie, duże pomieszczenia dla „matek rodziny” wraz ze służącymi i służebnymi oraz inne pomieszczenia służące rodzinie. Do tej części budynku przylegała kolejna, większa i bardziej ozdobna, z obszerniejszymi dziedzińcami. Posiadały one wspaniałe loggie i z każdej strony były otoczone portykami. Mieszkali tam wyłącznie mężczyźni. W bezpośrednim sąsiedztwie stawiano inne domy z osobnymi wejściami w których przebywali goście.

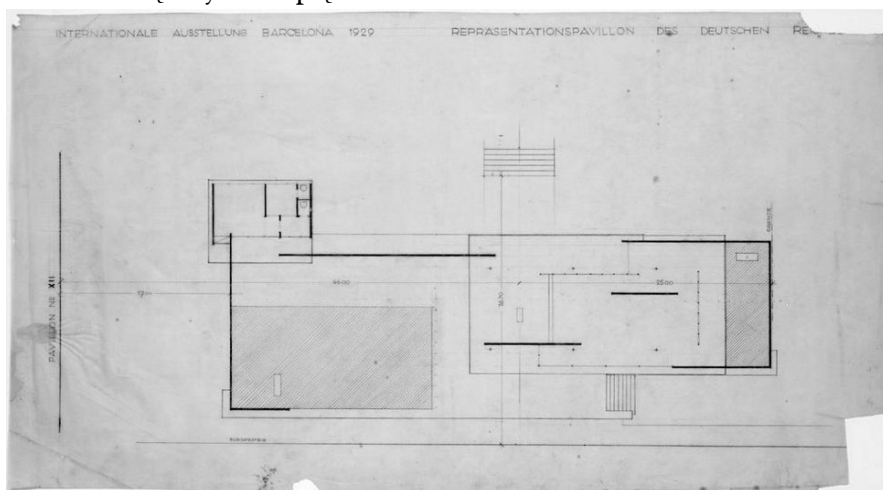
W okresie renesansu ponownie odrodził się dziedziniec wewnętrzny mający antyczną genezę. Powstała wówczas niezliczona ilość pałaców oraz rezydencji podmiejskich mających charakter otwarty. Zazwyczaj z bramy wiodła obszerna sień na dziedziniec często otoczony dwupiętrowym krążankiem otwartym szeregiem arkad. Stanowił on centrum życia pałacu oraz główny zespół komunikacyjny. Przykładem tego typu obiektu jest Pałac Farnese w Rzymie.

W XIX w. połączenie żelaza i stali ze szkłem otworzyło zupełnie nowe możliwości w kontekście kształtowania przestrzeni wewnętrz-

49 S. Sienicki, *Historia architektury wnętrz mieszkalnych*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954, s. 33.

50 A. Palladio, *Cztery księgi o architekturze*, op. cit., s. 115.

nych. Dostęp światła stał się możliwy na całej powierzchni dachów i ścian zewnętrznych. Wprowadzony z końcem wieku żelbet połączył elastyczność stali ze stabilnością kamienia umożliwiając uzyskanie znacznie większych rozpiętości.

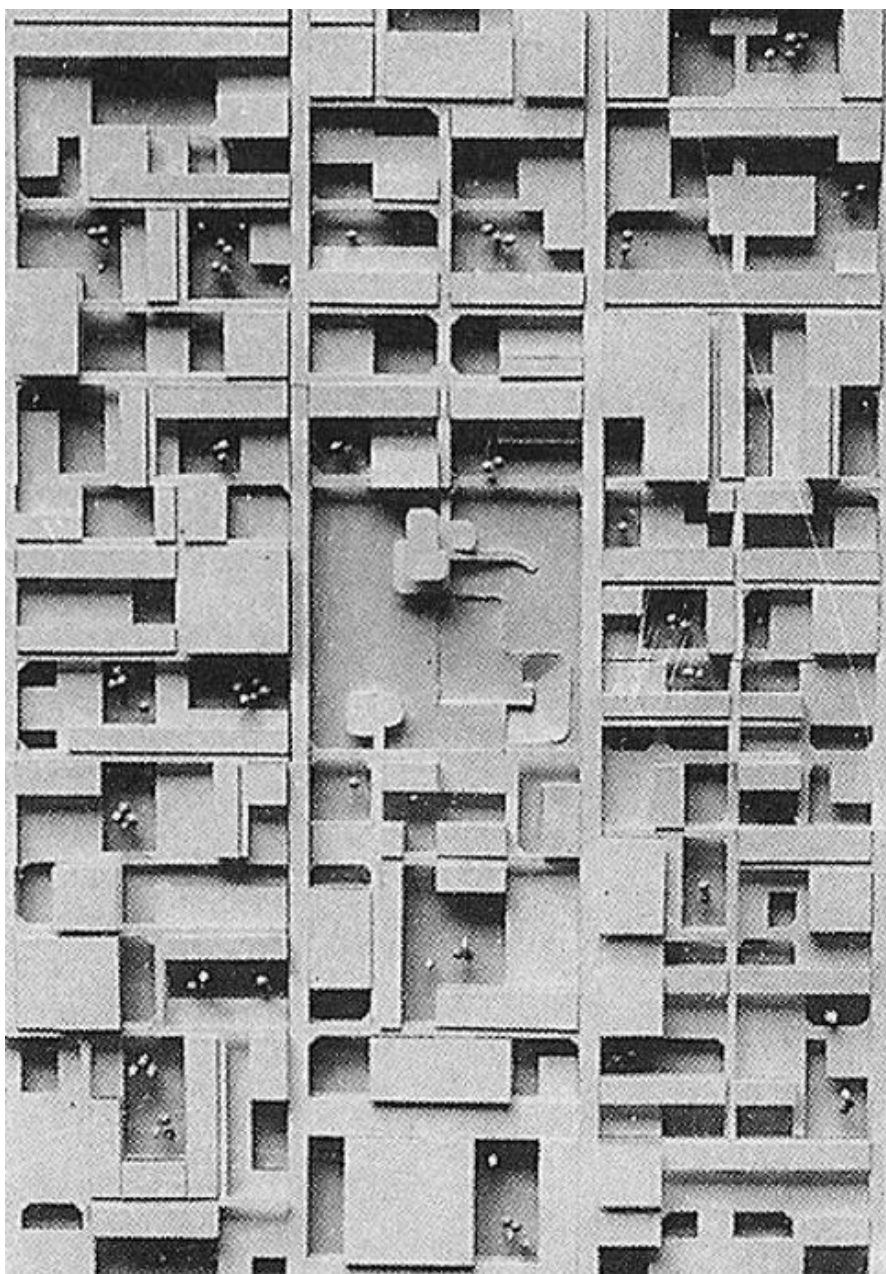

Ilustracja 5: Plan jednej z pierwszych wersji Niemieckiego Pawilonu, z archiwum Miesa van der Rohe, 1928.

Pomimo że dziedziniec był zaprzeczeniem płynnej koncepcji przestrzeni modernistycznej, pozbawionej punktu centralnego, znalazł także zastosowanie w pawilonie barcelońskim Miesa van der Rohe. Na przekór nowoczesności całego założenia, w płytkim basenie wypełniającym przestrzeń dziedzińca, architekt ustawia klasyczny posąg - akt kobiety, „Poranek”.

W połowie XX w., po krótkiej przerwie, w wyniku zainteresowania innymi kulturami do łask powróciły dziedzińce jako sposób przeciwstawienia się miejskiemu zgielkowi.

Budynkiem zasługującym na szczególną uwagę jest Wolny Uniwersytet Berlina zaprojektowany przez Georg'a Candilis'a, Alexa Josic'a i Shadrach'a Woods'a (protegowani Le Corbusiera). Na miejsce nowego kampusu została wybrana południowo - zachodnia dzielnica Berlina, Dahlem. Projekt wyłoniono na podstawie konkursu architektonicznego (ogłoszony 1 marca 1963 r.), którego zadaniem było zastąpienie tymczasowych budynków, dużą, jednoczącą koncepcją urbanistyczną.

Ilustracja 6: Fragment modelu konkursowego Candilis-Josic-Woods, Wolny Uniwersytet Berlina.

Projekt obejmował działkę o powierzchni 13,6 ha łąk otoczonych zabudową jednorodziną oraz budynkami użyteczności publicznej.

Architekci zbudowali powiększoną wersję islamskiego miasta, rozplanując budynki jako jedną, ciągłą strukturę zorganizowaną przez system wewnętrznych ścieżek oraz dziedzińców.

Plan uniwersytetu zintegrował nauki ścisłe oraz humanistyczne, zachęcając społeczność do interdyscyplinarnej współpracy. Nacisk położono na elastyczność i ewolucję klas, które były zdecentralizowane i rozmieszczone na modułowej siatce wolnej od hierarchicznej organizacji. Budynek, ze względu na skalę oraz strukturę, był swoistego rodzaju labiryntem, dlatego wymagał oznakowań zawierających skodyfikowany system numeracji. Główne ulice biegły równolegle w regularnych odstępach, boczne były ustawione prostopadle. Sale lekcyjne i pomieszczenia badawcze były lokalizowane pomiędzy dwiema głównymi ulicami i zgrupowane wokół wewnętrznych dziedzińców zwanych płucami budynku. Połączenie głównych ulic z dziedzińcami zapewniało wentylację oraz dostęp światła dziennego. Na dziedzińcach architekci przewidzieli wysoką roślinność, a na dachach tarasy przeznaczone do relaksu i nauki. Ten układ stworzył możliwość nieskończonej rozbudowy zespołu. W trakcie realizacji projekt został zmodyfikowany. Można zauważyć, że mniejsze rozdrobione przestrzenie zostały uproszczone i powiększone, aby stworzyć bardziej przejrzystą i regularną strukturę. Budynek z wysoce zinternalizowanym obiegiem, stworzył środowisko sprzyjające poczuciu integracji⁵¹. Analizując projekt Wolnego Uniwersytetu Berlina można dostrzec wyraźne podobieństwo do arabskiej medyny z wewnętrznymi ulicami, placami, dziedzińcami i przejściami⁵².

3.2 Atrium

Koniec minionej i początek naszej ery to okres rozkwitu Imperium Rzymskiego. „Wszystkie drogi prowadziły do Rzymu” jako stolicy świata starożytnego. Sztuka rzymska miała przez długie wieki charakter hellenistyczny, a swój własny wyraz zyskała w okresie cesarstwa. W przyszłości Horacy powie, że „(...) Rzymianie opanowali Grecję,

51 *Free University Berlin: Team X and the Postwar University as an Ideal City*, NC STATE UNIVERSITY, (7 maj 2018). Pobrane z: <https://postwarcampus.wordpress.ncsu.edu/2018/05/07/free-university-berlin/> (2020).

52 Weston R., op. cit., s. 34.

ale podbita Grecja zwyciężyła Rzym swoją kulturą”⁵³. Dla poznania tego okresu kluczowe stało się odkopanie Pompei i Herculanium.

W architekturze mieszkalnej Rzymu rozwinęły się trzy typy budowli - *domus* (dom miejski rzymskiej elity), *insula* (wielokondygnacyjny dom czynszowy), *villa* (podmiejska rezydencja lub dom wiejski). Na początku IV w. n.e. Rzym liczył dokładnie 46 602 *insulae* i 1797 *domus romanae*⁵⁴.

Domus wywodził się z domu greckiego i hellenistycznego. Był zwykle jednokondygnacyjny, ukierunkowany do wewnątrz, z pomieszczeniami zgrupowanymi osiowo i symetrycznie wokół atrium oraz jednego lub kilku dziedzińców - „perystyli”. Elewacja domu rzymskiego od strony ulicy posiadała tylko otwory wejściowe, także do sklepów jeśli były one umieszczone w domu mieszkalnym. Zaraz za jego wejściem

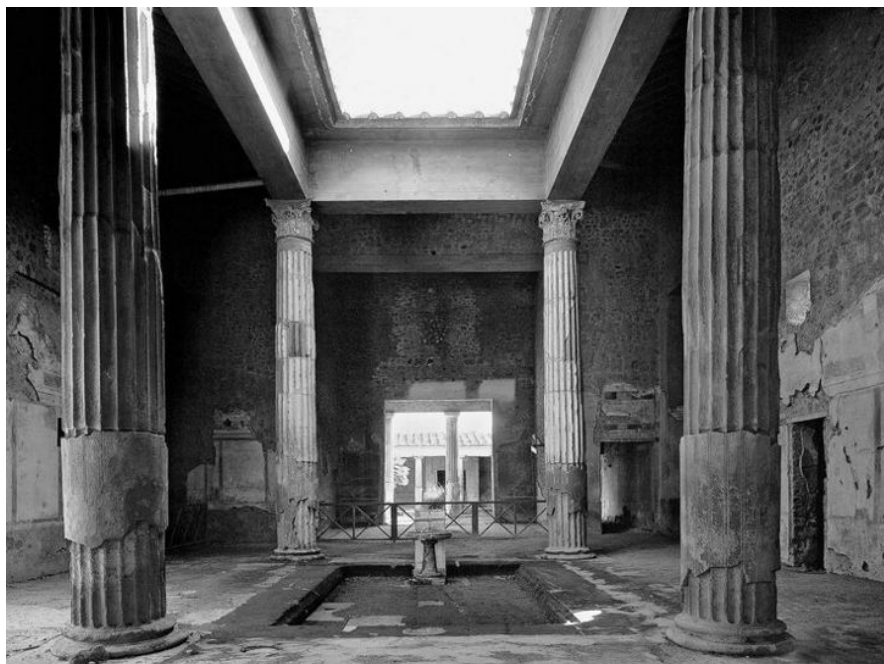
Ilustracja 7: Cave Canem - Strzeż się psa, Pompeje, Dom Poety Tragicznego, mozaika na posadzce vestibulum.

⁵³ S. Sienicki, op. cit., s. 37.

⁵⁴ Angela A., *Jeden dzień w starożytnym Rzymie. Życie powszednie, sekrety, ciekawostki*, wyd. Czytelnik, Warszawa 2016, 2021, s. 70.

znajdował się mały przedsionek zwany *vestibulum*. Czasami na jego podłodze widniały napisy witające gości lub ostrzegające nieproszonych przybyszów. Tym samym był on małą twierdzą chroniącą mieszkańców przed napadem zbrojnym oraz natrętnym spojrzaniem przechodnia.

Centralne podwórze z prostokątnym otworem w dachu, tzw. atrium, stanowiło ośrodek życia rodzinnego i wszelkich funkcji gospodarczych. Pod otworem dachu umieszczony był płytki basen, zwany impluwium. Pełnił on funkcję zbiornika wody deszczowej zbieranej do domowego użytku oraz źródła wilgoci w powietrzu. Wyłożony marmurem lub tufem wulkanicznym, wyposażony w ujęcie wody stanowił najważniejszy akcent architektoniczny wnętrza. Za basenem znajdowało się ognisko, w takiej odległości aby nie zostało zalane przez deszcz, a dym miał łatwe ujęcie. Dach i ściany pierwotnego atrium były czarne od dymu, stąd jego nazwa pochodząca od *ater* - „czarny”. Było ono głównym wnętrzem w domu, w którym przygotowywano i spożywano

Ilustracja 8: Dom Srebrnego Ślubu, Pompeje. Atrium czterokolumnowe (tetrastyl), widok w kierunku tablinum.

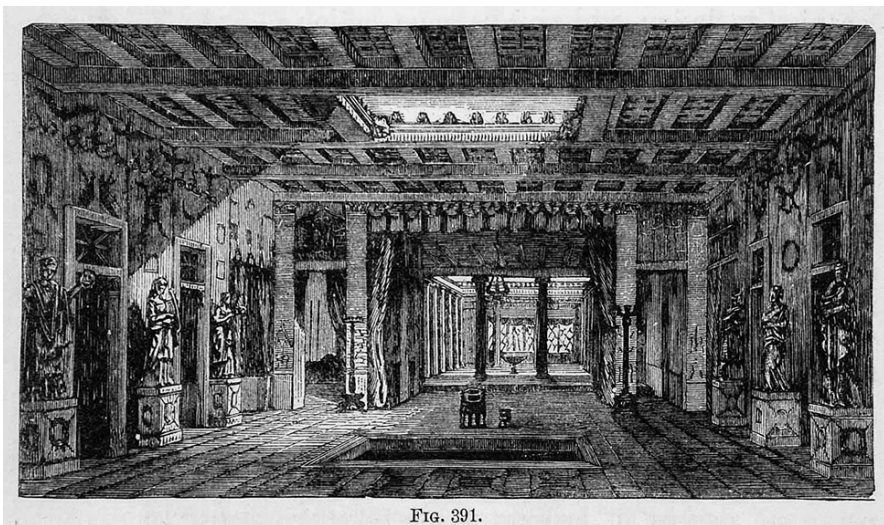

FIG. 391.

Ilustracja 9: Rycina przedstawiająca atrium w Domu Pansy, Pompeje, 1876.

posiłki, wypoczywano, składano ofiary, spano, tkano, przechowywano drogie rzeczy itp. Było uważane za symbol ciszy domowej, radości i szczęścia.

Dom rzymski uległ ewolucji w okresie republiki. Wydzielono w nim kuchnię gdzie przeniesiono ognisko, a sypialnie stanowiły oddzielne pomieszczenia. Samo atrium przekształciło się na wnętrze reprezentacyjne służące do przyjmowania gości i załatwiania interesów.

„W atrium klienci rozmieszczają się w sposób zdyscyplinowany. Potem jeden z zaufanych niewolników wzywa ich pojedynczo do tablinum, gabinetu pana domu. To, co widzą po przestąpieniu progu na pewno robi na nich duże wrażenie. Pośrodku pomieszczenia, na czymś w rodzaju bogato zdobionego małego tronu z wysokim oparciem siedzi dominus. Opiera się wygodnie na poduszkach, nogi trzyma na zydelku z nóżkami w kształcie lwich łap. Wchodzący mają pewnie wrażenie, że znaleźli się w świątyni i stoją przed obliczem bóstwa. I tak właściwie jest. Człowiek, którego mają przed sobą, jest bardzo bogatym i wpływowym arystokratą”⁵⁵.

Podłogi atrium były przeważnie wykonane z marmurowej mozaiki lub większych płyt różnokolorowego marmuru. Impluwium zamieniono na fontannę. Bogactwo wnętrza podkreślały malowidła ściennie, kolorowe zasłony, posągi, popiersia, świeczniki, trójnogi oraz nieliczne meble. Na jego przestrzeń otwarto dwa pomieszczenia leżące po przeciwnych końcach, które nazwano „skrzydłami”. W tyle atrium zlokalizowano wnętrze zwane tablinum⁵⁶.

W II w. p.n.e. Rzym nawiązał bliskie stosunki handlowe ze wschodem i Grecją, co przyczyniło się do podniesienia stopy życiowej mieszkańców. Wzorem stał się dom grecki, którego otwarte podwórze z kolumnadą - perystylem⁵⁷ imponowało swą przestronnością i stanowiło kontrast dla zadymionego atrium. W konsekwencji *domus* rozbudowano o drugie podwórze całkowicie otwarte i ukształtowane jak grecki perystyl. Dookoła jego przestrzeni lokowano sypialnie, jadalnie i pokoje przyjąć. W bezpośrednim sąsiedztwie tablinum znajdowały się jeden lub dwa korytarze łączące podwórze z atrium. W ten sposób powstał typowy plan domu rzymskiej elity⁵⁸.

Andrea Palladio⁵⁹, powołując się na VI księgę Witruwiusza, opisuje pięć rodzajów atrium znanych starożytnym budowniczym: tokańskie, czterokolumnowe, korynckie, kryte oraz otwarte.

Atrium tokańskie (etruskie) poprzedza loggia. Tuż za nim znajduje się tablinum, skąd przechodzi się do perystylu (dziedziniec otoczony portykami). Dach został nachylony z czterech stron do wewnątrz.

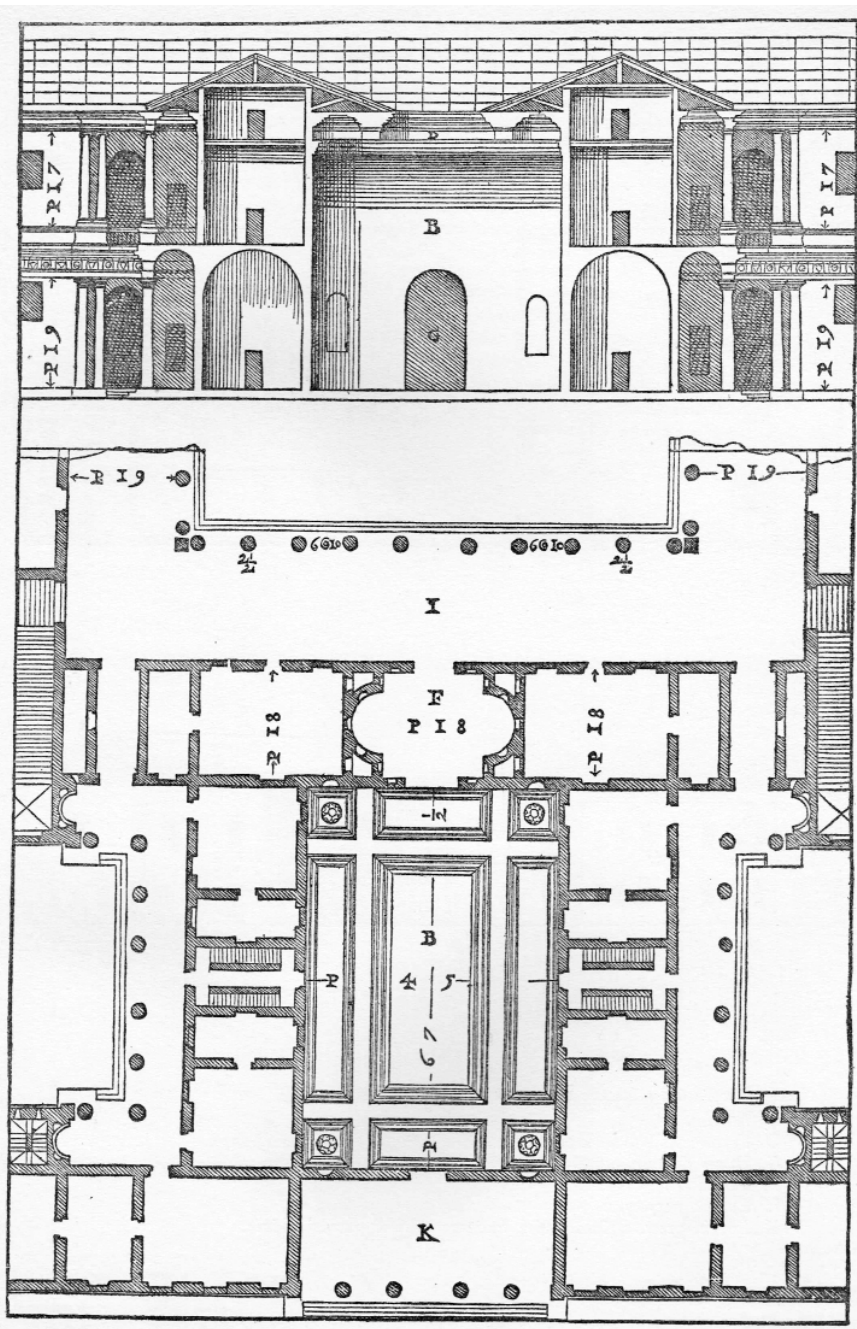
56 Stosunkowo niewielkie wnętrze o kształcie przeważnie kwadratowym. Otwarte na jedną lub dwie strony, tj. na atrium i perystyl. W otworach znajdowały się ozdobne zasłony, które rozsuwano lub dekoracyjnie podpinano. Było pokojem do pracy pana domu oraz archiwum z portretami przodków.

57 Otwarte wnętrze domu, które w swoim rozwoju nabrało największego znaczenia i stało się ośrodkiem życia rodzinnego. Istotną rolę w jego wnętrzu odgrywała zieleń. Ogródek kwiatowy znajdował się w jego środkowej części, znajdującej się pod otwartym niebem. Kolumnadę często porastały pnącza, a ze stropów zwieszano festony, girlandy oraz wianki. Zieleni towarzyszyła mała architektura w postaci fontann, skalistych wnęk, posągów, urn oraz ławeczek. Oprawa architektoniczna wody stanowiła przedmiot szczególnej uwagi. Były to wodotryski, źródelka, kanaliki, baseny lub strumienie. Dookoła perystylu rozmieszczone były inne pokoje takie jak sypialnie, jadalnie. (S. Sienicki, op. cit., s. 40-42.)

58 Ibidem, s. 38-40.

59 A. Palladio, op. cit., s. 96-107.

Ilustracja 10: Atrium tokańskie. Loggia K, atrium B, tablinum F, portyk perystylu I.

Proste tradycyjne wnętrze nie posiada kolumn, a ciężar konstrukcji spoczywa na ścianach. Pośrodku dachu znajduje się *compluvium*, które doprowadza światło do wnętrza domu oraz odprowadza wodę z dachu do *impluvium*.

Atrium w mniejszych domach było przeważnie typu etruskiego. Najczęściej bez stropu, z widocznym wiązaniem dachowym, miało charakter zacisza domowego. Nie posiadało kolumn, co pozwalało objąć jednym spojrzeniem całe wnętrze wraz z tablinum, które przy odsłoniętych zasłonach ujawniało kolumnadę perystylu. Dowodem na to, że było ono ówczasie doceniane jest fakt, że w domach bogaczy, atrium z kolumnami znajdowało się w części zajmowanej przez niewolników, podczas gdy atrium etruskie było użytkowane przez właściciela i jego rodzinę.

Atrium czterokolumnowe (*tetrastyl*), posiada dach z *compluvium* podparty w narożnikach czterema kolumnami. Budowane było na planie kwadratu, natomiast kolumny umieszczano tak, by nadać właściwe proporcje szerokości do wysokości oraz umocnić pomieszczenia górne.

W większych domach stosowano atria z czterema kolumnami lub z kolumnadą dwustronną. Były to przeważnie wnętrza większe, prostokątne o wymiarach 10-12m na 15-20m, wysokie na 5-7m, z dużym otworem w dachu i odpowiednio dużym *impluvium*. Wnętrza kolumnowe miały charakter reprezentacyjny. Strop przysłaniał konstrukcję dachu, był zazwyczaj ozdobny i kasetonowy. Paradoksalnie, konstrukcja z kolumnami była bardziej ekonomiczna, gdyż nie wymagała długich belek, których zdobycie stanowiło istotny problem.

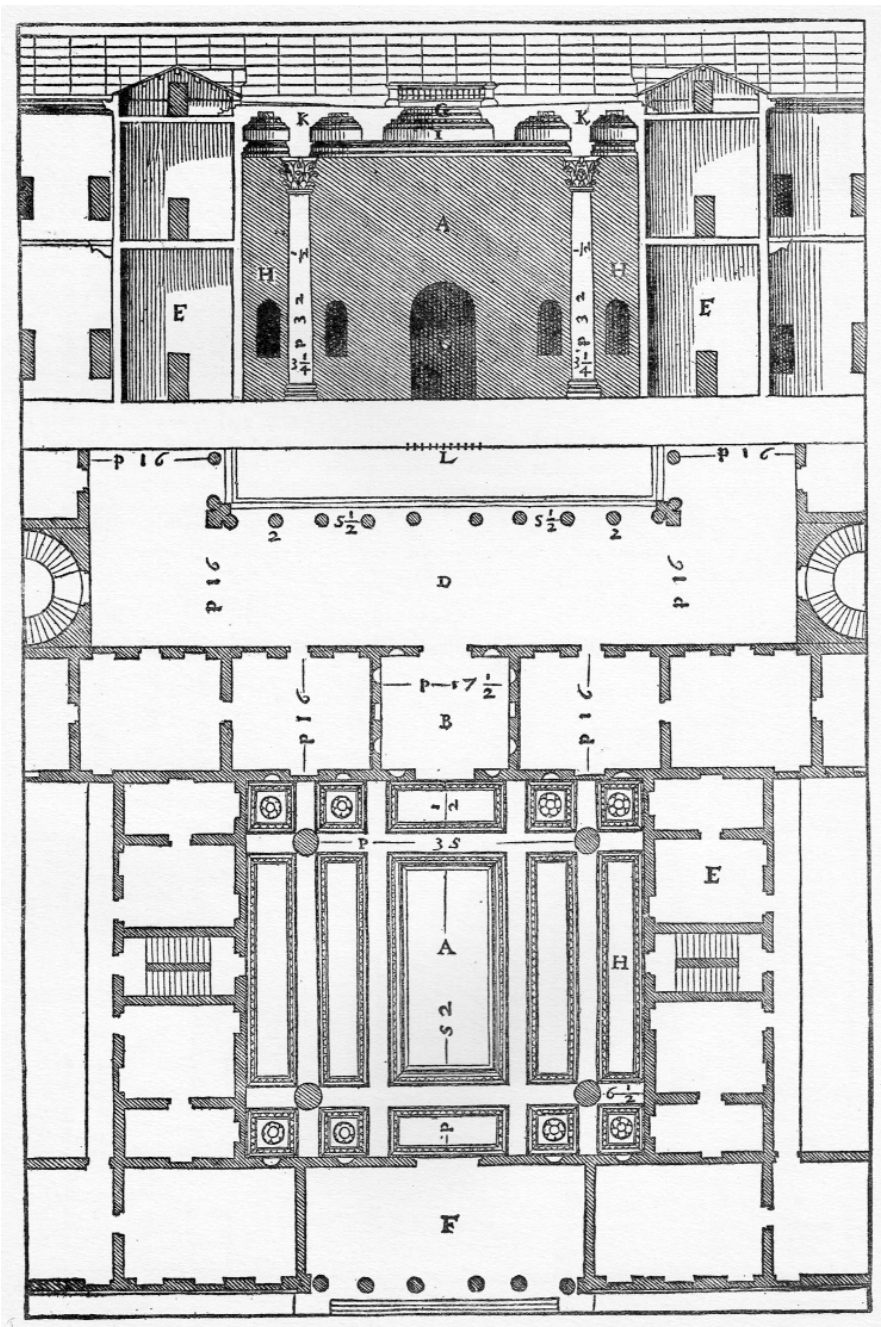
Atrium korynckie posiadało dach z *compluvium*, podparty większą ilością kolumn.

Atrium kryte jest w całości zadaszone. Światło przenika do atrium poprzez otwory u szczytu bocznych ścian, co umożliwia niższe pokoje położone w jego bezpośrednim sąsiedztwie. W konsekwencji było pozbawione *compluvium*. Atria kryte budowano tam gdzie nie było dużego obciążenia i gdzie na górnych piętrach znajdowały się obszerne pomieszczenia mieszkalne⁶⁰.

Witruwiusz opisuje także atria, które określa bezściekowymi. Posiadają one belki podtrzymujące dach, skierowane ku górze. Zauważa, że są one problematyczne w momencie przepelnienia wodą deszczową rur odpływowych, co może grozić zalaniem ścian oraz wnętrza domu.

Architekt szczególnie opisuje proporcje atriów oraz elementów tworzących je, takich jak obejścia i belki. Zaznacza, że większe atria

60 Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, PWN 1956, s. 105.

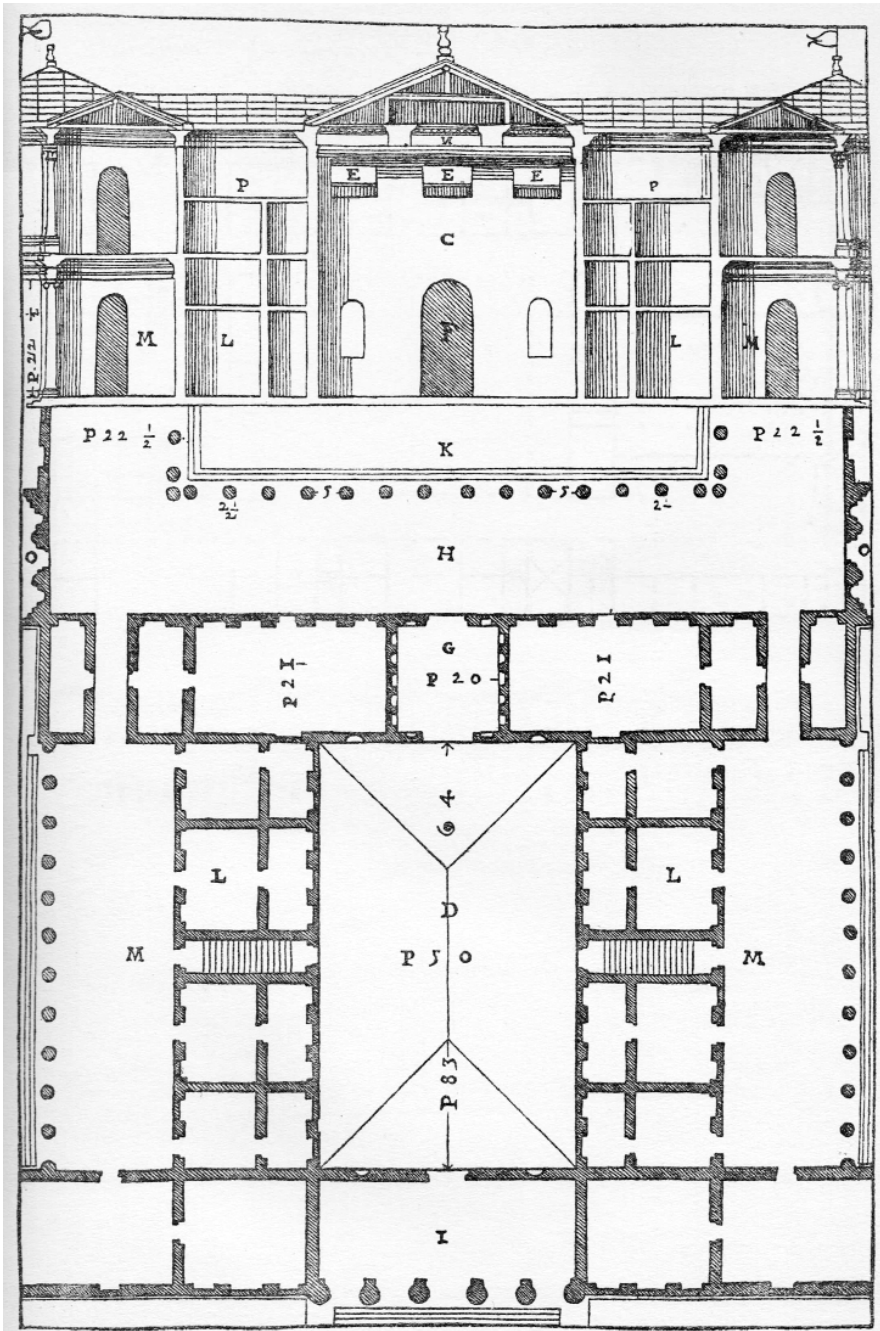

Ilustracja 11: Atrium czterokolumnowe.

nie mogą mieć tych samych proporcji co mniejsze, bowiem ich elementy nie będą mogły spełniać swych zadań lub będą za duże⁶¹.

Pierwotnym wzorem *villi* był tradycyjny dom wiejski. Miała ona swobodniejszy i bardziej nieregularny plan niż *domus*. Była też bardziej

61 Ibidem, s. 105.

Ilustracja 12: Atrium kryte. Okno oświetlające atrium E, belka skrajna stropu, czyli fryz atrium N, przestrzeń otwarta, przez którą wpada światło do atrium P.

ukierunkowana na zewnątrz. Elewacje ożywiały portyki i kolumnady, wnętrza komponowano tak, by roztaczały się z nich piękne widoki. W domach miejskich atria były lokalizowane w pobliżu wejścia, nato-

miast na wsi, w domach budowanych na wzór miejski, przy wejściu znajdowały się perystyle i kolejne atria⁶².

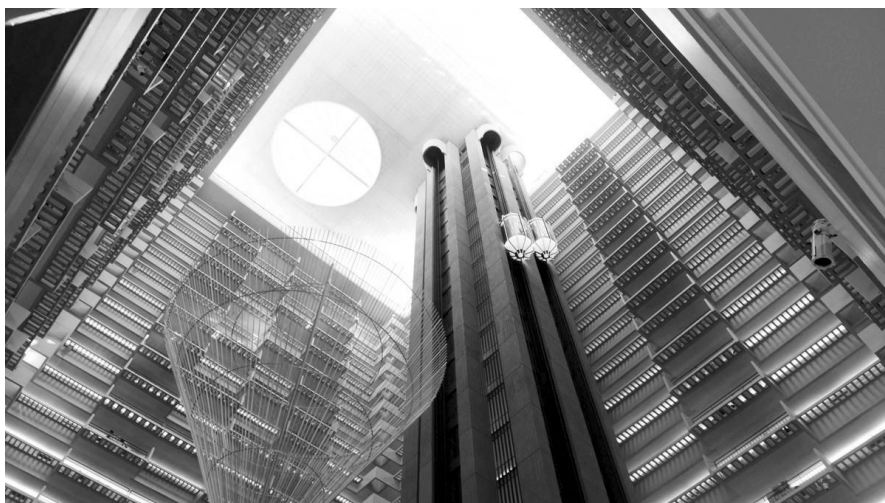
Podobnie jak w przypadku dziedzińca, dzięki rozwojowi technologii, rzymskie atrium zamieniło się w przeszkloną przestrzeń wewnątrz obiektu. Pierwszym budynkiem na świecie, w którym zastosowano tego typu rozwiązanie, jest paryskie Le Bon Marché, zaprojektowane przez Louis Auguste Boileau i Louis Charles w roku 1867. Natomiast modę na atria we współczesnym budownictwie zapoczątkował Hyatt Regency Hotel w Atlancie, zaprojektowany przez Johna Portmana w 1967 r. Obiekt posiada dwudziestokondygnacyjne przeszklone atrium zwieńczone szklanymi windami⁶³. Dzięki naturalnemu oświetleniu, rzeźbom, kawiarni, roślinności i elementom wodnym, wnętrze przypomina duży plac na świeżym powietrzu. Łączy on ze sobą ulice znajdujące się po przeciwnych stronach budynku.

Ilustracja 13: Atrium paryskiego domu towarowego Le Bon Marche, 1872.

62 Witruwiusz, op. cit., s. 109.

63 Weston R., op. cit., s. 36.

Ilustracja 14: Atrium hotelu Hayatt Regency w Atlancie, 1967.

3.3 Westybul

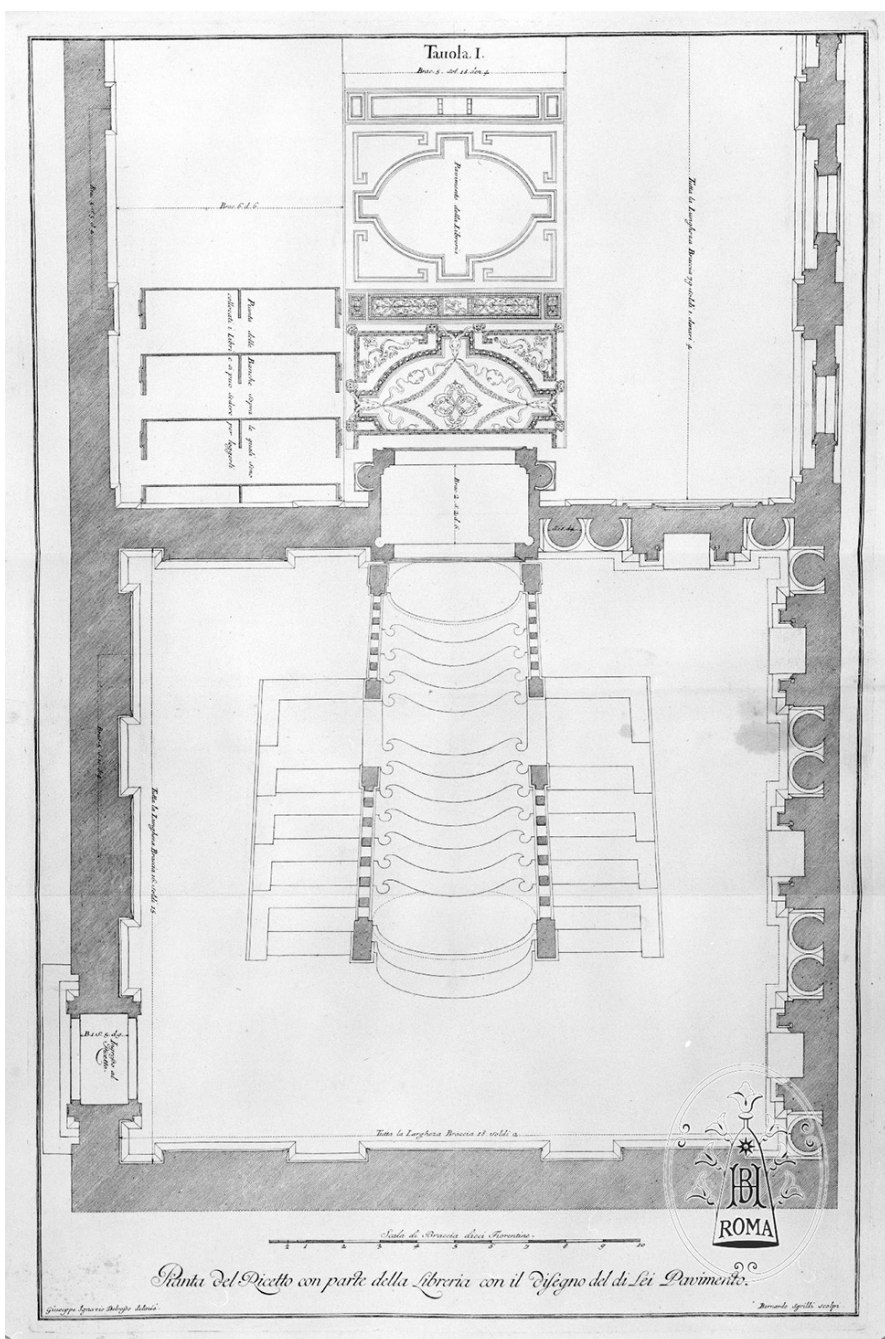
Na przełomie XV i XVI w. w architekturze zaczyna wyraźnie nasilać się dążenie do form i wzorów antycznych. Prym wiedzie Rzym mający wpływ na całą Europę⁶⁴. Czysty i świeży klimat, szczerzy, otwarty, śmiały i dumny charakter ludności oraz sprzeczność z chrześcijańskim światem myśli sprzyjały ponownemu odkryciu rzymskiego antyku⁶⁵.

O ile w średniowieczu akcent należy położyć na architekturę sakralną, o tyle w XVIII wieku to architektura świecka odgrywała czołową rolę. Przykładem takiego obiektu jest Biblioteka Laurenziana autorstwa Michała Anioła. Projekt powstawał etapami. Czytelnia została zaprojektowana w 1524 roku, westybul w 1526 r., natomiast model schodów sporządzono w 1557 r.

Westybul jest wysoki i wąski, a sala biblioteczna wydłużona i niska. W ten sposób projektant podkreślił kontrast pomiędzy pomieszczeniami. Strefa wejściowa przypomina szyb, a biblioteka sztolnie. W obu przypadkach odczuwalny jest ssący ciąg proporcji. Widz zosta-

64 Estreicher K., op. cit., 399.

65 N. Pevsner, *Historia Architektury Europejskiej*, Wyd. ARKADY, Warszawa 2013, s. 116.

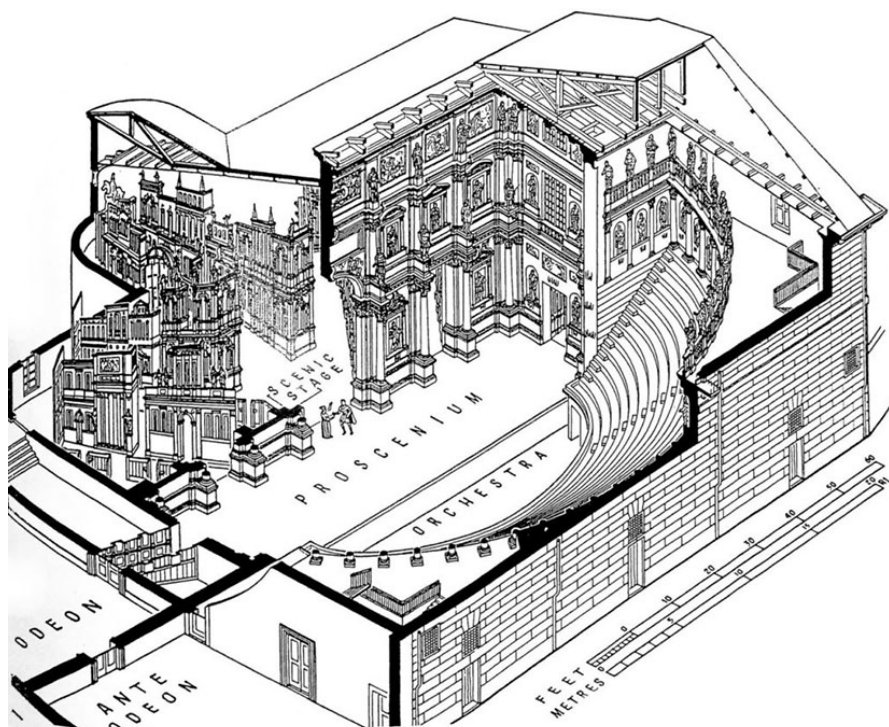

Ilustracja 15: Biblioteka Laurenziana, Florencja, 1524 – 1534. Plan westybulu.

je poddany uczuciu konieczność pójścia za sekwencją pomieszczeń - poddaniu się wysokości westybulu oraz głębi sali bibliotecznej⁶⁶.

W przypadku biblioteki, strefa wejściowa jest kluczowym elementem założenia. Wprowadza do właściwej funkcji i wpływa na jej od-

66 Ibidem, s. 141-142.

Ilustracja 16: Teatro Olimpico w Vicenzy, 1584.

biór. W odróżnieniu od *domus*, w obiektach świeckich pełni rolę reprezentacyjną.

W okresie renesansu ma także miejsce odrodzenie teatru, na co istotny wpływ miało wydanie rozprawy o architekturze Witruwiusza. Wtedy też urzeczywistnił się sen o budowli trwałej. Dotychczas sztuki wystawiano w kościołach, placach, salach i dziedzińcach pałaców⁶⁷. Wielokrotnie później naśladowany Teatro Olimpico w Vicenzy, autorstwa Andrea Palladia, powstał w 1584 r.⁶⁸. Wysiłek twórczy architekta skupił się głównie na wnętrzu obiektu, niemal pomijając bryłę zewnętrzną budynku. Architektura oraz bezpośrednie sąsiedztwo nie wskazuje na jego przeznaczenie - nie podkreśla jego publicznej funkcji.

67 *Teatr*. Pobrano z: http://italia-italia.info/016_teatro.htm (2021).

68 Bartelmus B. (2017), *Teatro Olimpico w Vicenzy. W hołdzie architekturze teatrów antycznych w renesansie*. Pobrane z: <https://niezlasztuka.net/podroze/teatro-olimpico-vicenza/#fnref-34291-20> (2021).

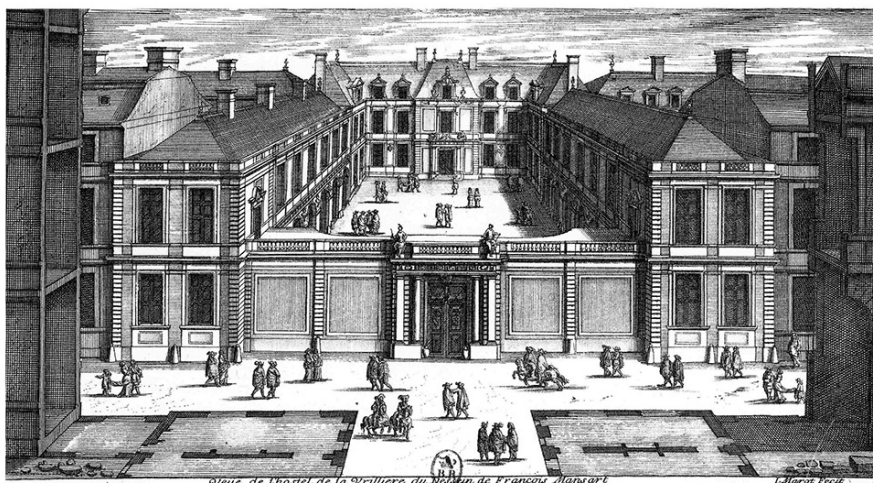

Pierwotne wejście dla widzów wraz z kasami biletowymi znajdowało się na osi założenia. Projekt drewnianej scenografii ze znakomitym efektem iluzjonistycznym wykonał Vincenzo Scamozzi. Jemu także przypisuje się rozbudowę gmachu o aneks - *odeon* (miejsce zebrań aktorów) oraz reprezentacyjny westybul - *ante odeon* ozdobiony malowidłami ściennymi.

Jak wcześniej wspomniano, westybul pełnił istotną rolę we francuskich pałacach, mieszczańskich domostwach arystokracji i szlachty w okresie renesansu i baroku. W pierwszej połowie XVII w. arystokracja feudalna budowała własne domy tzw. *hôtel* w mieście, a pałace poza nim. Za jej przykładem poszło bogate mieszczaństwo oraz wysokiej rangi królewscy urzędnicy.

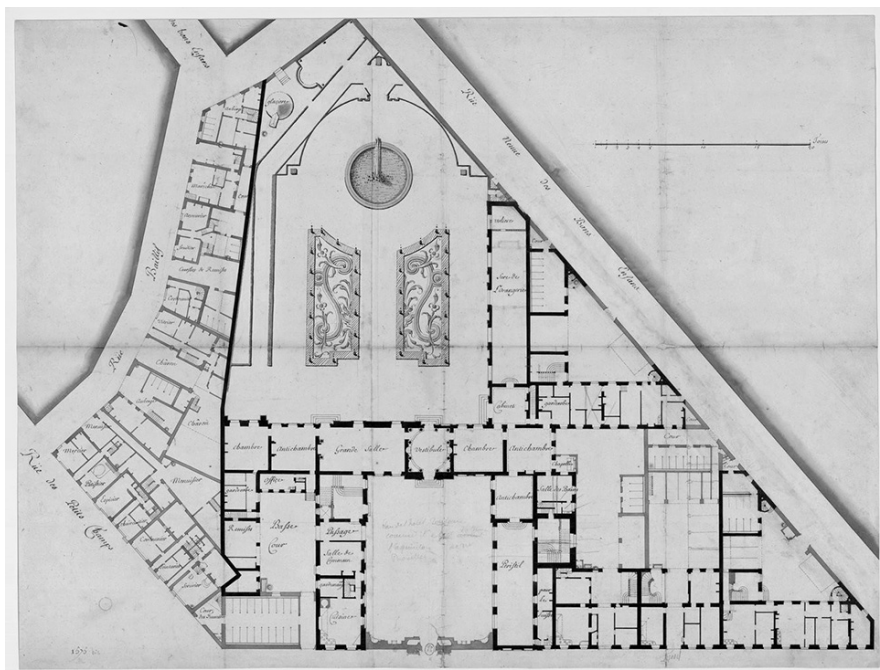
W roku 1630 paryscy architekci podjęli próbę zaprojektowania domu mieszkalnego mającego na celu uzyskanie coraz doskonalszych rozwiązań warunków mieszkalnych i wyrafinowanych efektów przestrzennych. W ten sposób wykształciła się architektura szlacheckiego pałacu miejskiego, dla którego wzorem był Grand Ferrare (1544-1546) w Fontainebleau autorstwa Sebastiano Serlio.

Do zasadniczych elementów paryskiego *hôtel* można zaliczyć zasłonięty murem od strony ulicy *cour d'honneur*, pomieszczenia gospodarcze i stajnie w skrzydłach położonych po obu stronach dziedzińca,

Ilustracja 17: Hôtel de la Vrillière w Paryżu, 1635 - 1645.

*corps de logis*⁶⁹. Modelowym przykładem klasycznego typu paryskiego *hôtel* jest Hôtel de la Vrillière (1635-1645) w Paryżu autorstwa François Mansarta⁷⁰. Brama, dziedziniec, główne wejście oraz westybul obiektu zostały usytuowane wzdłuż jednej osi kompozycyjnej. Reprezentacyjny westybul graniczy z dwiema przeciwległymi elewacjami budynku łącząc dziedziniec honorowy z prywatnymi ogrodami. Stanowi centralny punkt założenia zarówno pod względem kompozycyjnym jak i funkcjonalnym. W jego bezpośrednim sąsiedztwie zlokalizowano *Grand Salon*.

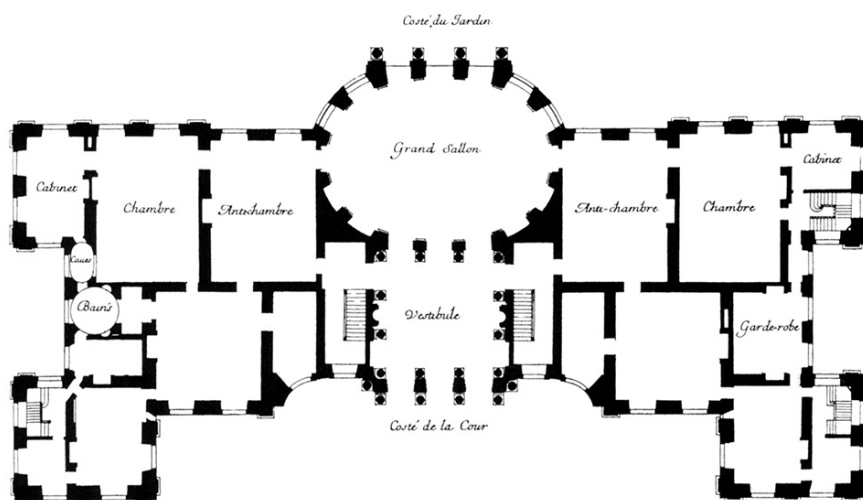
Ilustracja 18: Hôtel de la Vrillière, plan przyziemia.

W okresie baroku francuskiego jednym z głównych elementów *hôtels* stała się strefa wejścia i główne schody jako miejsca reprezentacyjne, kluczowe dla pompatycznego wprowadzania gości do domu. To właśnie w ich formie najżywiej przejawiała się teatralność. Często po-

69 Właściwy dom mieszkalny w środkowej, cofniętej części budowli. N. Pevsner, *Historia Architektury Europejskiej*, op. cit., s. 208-209.

70 Pevsner N., Fleming J., Honour H., *Encyklopedia Architektury*, op. cit., s. 158.

siadały szerokie, podwójne biegi oraz ciężką balustradę⁷¹. Zazwyczaj były lokowane z boku, stanowiąc w dalszym ciągu ważny element kompozycji całości. Centralne miejsce zajmował *sallon* mający jedną lub dwie kondygnacje. Jego wnętrze służyło życiu publicznemu podobnie jak zamkowe *hall'e* wejściowe⁷².

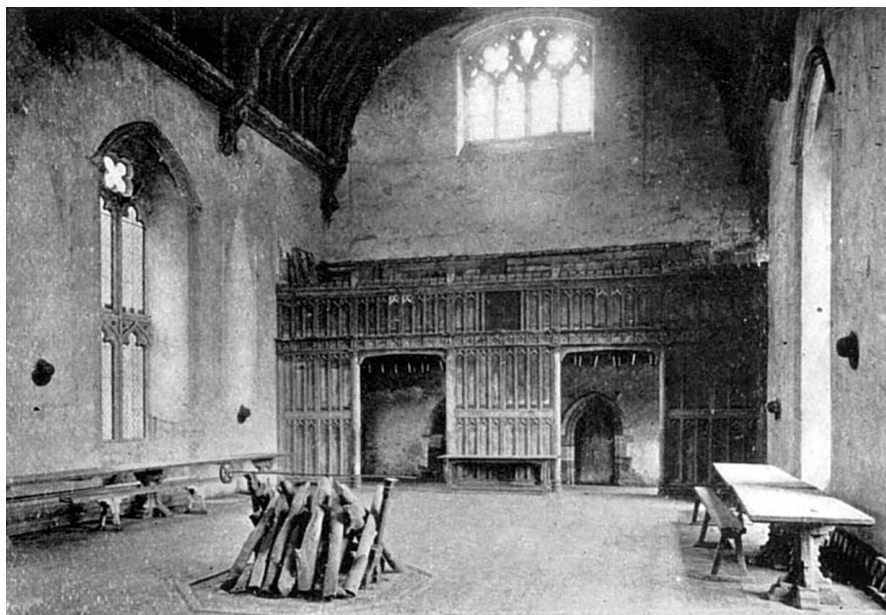
Ilustracja 19: Zamek Vaux-le-Vicomte, 1656 - 1661. Plan przyziemia. Na głównej osi: dziedziniec, Vestibule, Grand Sallon i ogród.

Zbliżony plan posiadały także wiejskie pałace. Przykładem może być Vaux-le-Vicomte (1656-61) w Maincy zaprojektowany przez Charles'a Le Bruna, Louis Le Vau i André Le Nôtre'a. W środkowym pawilonie pałacu, poprzedzonym dziedzińcem, spotykamy wesybul i owalny *Grand Sallon*, które zostały ulokowane na jednej osi kompozycyjnej. Także i w tym przypadku graniczą one z przeciwległymi elewacjami budynku. Łączą dziedziniec z ogrodem nie tylko w sposób komunikacyjny, ale także widokowy.

71 S. Sienicki, op. cit., s. 143.

72 Ibidem, s. 108-109.

3.4 Hall

Ilustracja 20: Wielki hall w Penshurst Palace, Kent, ok. 1340 r.

W epoce średniowiecza przestrzenie publiczne były przede wszystkim przestrzeniami wymiany handlowej, a otwarte rynsztoki znacząco ograniczały ich reprezentacyjny charakter. Jednak w kontekście niniejszego opracowania, okres ten ma kluczowe znaczenie, bowiem to właśnie wtedy kształtował się angielski hall.

„Żaden pokój nie utrwał się bardziej w historii niż hall. Teraz jest miejscem do wycierania stóp i wieszania czapek, kiedyś był najważniejszym pomieszczeniem w domu. Rzeczywiście, przez długi czas był to dom. (...) w przeciwieństwie do korytarza, hall wywodzi się z typu budynku, nie rodzaju przestrzeni komunikacyjnej”⁷³.

⁷³ Bryson B., *At Home: a Short History of Private Life*, Doubleday, 2010, [w:] Koolhaas R., *elements of architecture: corridor*, Marsilio 2014, Venezia 2014, s. 36. (tłum. E. Panasiuk).

Angielski termin *hall* istniał już w 410 r. n.e. W tym czasie określenie to odnosiło się do dużych pomieszczeń przypominających stodołę, charakteryzujących się centralnie umieszczonymi paleniskami. Wczesna ludność germańska mieszkała w ziemiankach, składających się z klepiska, dachu i paleniska. Nowi przybysze, Anglicy, zastąpili te domy hallami. Nowe *hall'e* nie były pokojami, lecz domami⁷⁴.

Hall był nakryty widocznym od wnętrza dachem bez stropu. Z czasem przybierał on niezwykle złożone, dekoracyjne formy, zawsze jednak bez wiązania belkowego u dołu. W niektórych przypadkach wiązanie było od spodu dekoracyjnie deskowane. Wytwarzał się w ten sposób rodzaj beczkowego nakrycia, które tak też nazywano⁷⁵.

Średniowieczny dom pełnił funkcję miejsca publicznego, nie prywatnego. Hallu używano prawie bez przerwy, gotowano w nim, jadano, przyjmowano gości, załatwiano interesy, a w nocy służył on do spania. Te rozmaite funkcje wymuszały ciągle przestawianie mebli⁷⁶.

Podłogi były gołe, stoły i kredensy ustawiano na kozłach, miejsca do siedzenia zajmowały przenośne ławki, łóżka miały formę przenośnych sienników ze słomy, a na meble składały się skrzynie lub kufry⁷⁷. Dla wnętrza typowe były również wnęki okienne zabudowane ławami o różnej formie. Na ścianach zawieszano tkaniny, trofea myśliwskie i wojenne⁷⁸. Jednocześnie wnętrze wyglądało na puste.

Dążenie do minimalistycznie urządzonej przestrzeni nie jest współczesnym wymysłem. Już w średniowieczu pomieszczenia były minimalnie umeblowane niezwykle prostymi sprzętami⁷⁹.

W niektórych domach, na piętrze znajdowało się pomieszczenie dla pana domu, z którego mógł potajemnie obserwować co dzieje się w hallu za pomocą ukrytego otworu⁸⁰. Na jednym jego końcu było zwykle podwyższenie dla stołu książęcego. Nad miejscem przeznaczonym dla dostojników zwykle był umieszczony baldachim. W przeciw-

74 Koolhaas R., *elements of architecture: corridor*, Marsilio 2014, Venezia 2014, s. 36. (tłum. E. Panasiuk).

75 S. Sienicki, op. cit., s. 77-78.

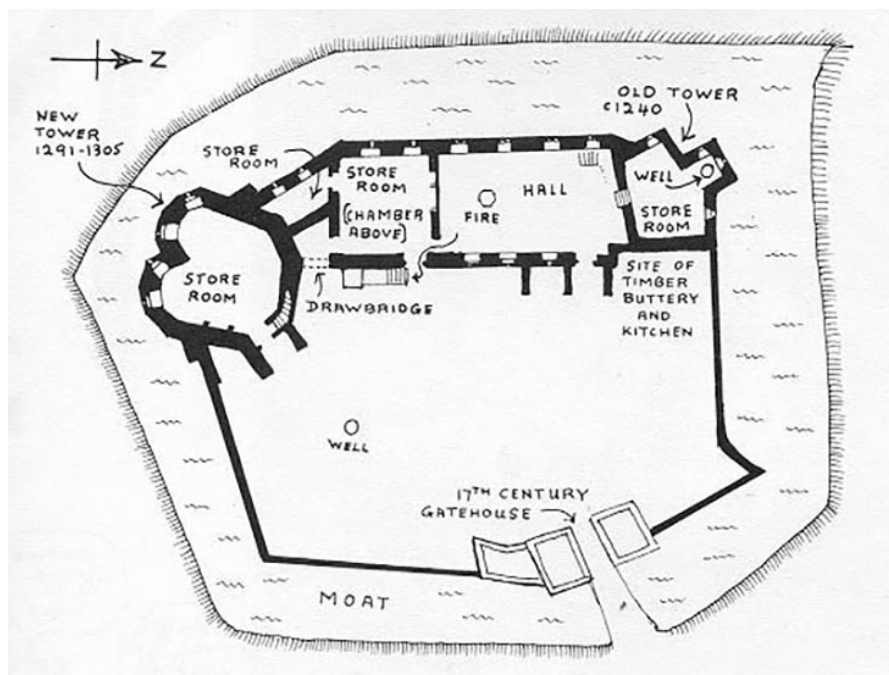
76 Rybczyński W., *Dom. Krótka historia idei*, Wyd. Karakter, Kraków 2015, s. 47.

77 Ibidem, s. 44-45.

78 S. Sienicki, op. cit., s. 79-80.

79 Rybczyński W., op. cit., s. 44-45.

80 S. Sienicki, op. cit., s. 79-80.

Ilustracja 21: Plan zamku Stokesay w Shropshire, 1115 – 1570. W okresie gotyku powstawała duża ilość angielskich dworów o charakterze obronnym. Były to obiekty zróżnicowane, poczynwszy od planów dwuizbowych, kończąc na założeniach o planie małego miasteczka. Fasada nie miała symetrycznego układu.

nym jego końcu znajdowała się galeria dla muzykantów - ponad niską sienią⁸¹.

Pierwotnie, w centrum hallu, we wgłębieniu, było umieszczone ognisko, które pod koniec średniowiecza zostało zastąpione kominem umieszczonym w ścianie. Był on przeważnie całkowicie w nią wpuszczony, często z bogatą oprawą dekoracyjną i ewentualnie z wystającym okapem. Ognisko generujące wiele dymu oraz sadzy wymagało umieszczenia odpowiednich otworów w szczycie dachu, natomiast budowa kominka pozwoliła na zajęcie przestrzeni nad hallem⁸².

Kominki zaczęto także stosować wewnątrz nowego wynalazku, jakim były pokoje, które spełniały różne funkcje takie jak czytelnia, sy-

81 Ibidem, s. 77-78.

82 Ibidem.

pialnia, ubikacja, salon lub biblioteka. Hall stał się jednym z pomieszczeń w większych, nieskończenie bardziej złożonych domach wiejskich.

W miarę jak pokoje stawały się coraz bardziej wyspecjalizowane, codzienne angielskie życie przestało toczyć się w hallu, który od XV wieku nie pełnił funkcji sypialni. Od tej pory służył do przyjmowania gości i coraz bardziej kojarzył się z wejściem⁸³. Ludzie zaczęli świadomie traktować dom jako miejsce życia rodzinnego, w momencie kiedy zaznali poczucia prywatności i intymności. W średniowiecznym hallu nie było to możliwe.

Zarówno w Niemczech jak i Anglii w XV i na początku XVI w. symetryczna oś prowadziła z budynku bramnego do wejścia głównego. Sam hall nadal nie stanowił centralnie położonego pomieszczenia, ani też główne wejście nie znajdowało się pośrodku jednej ze ścian budynku⁸⁴.

W okresie renesansu popularność zyskały założenia osiowe, choć mniejsze budynki nadal komponowano asymetrycznie. Nie musiało to

Ilustracja 22: Zamek Stokesay w Shropshire.

83 Koolhaas R., op. cit., s. 36-37. (tłum. E. Panasiuk)

84 N. Pevsner, *Historia Architektury Europejskiej*, op. cit., s. 103.

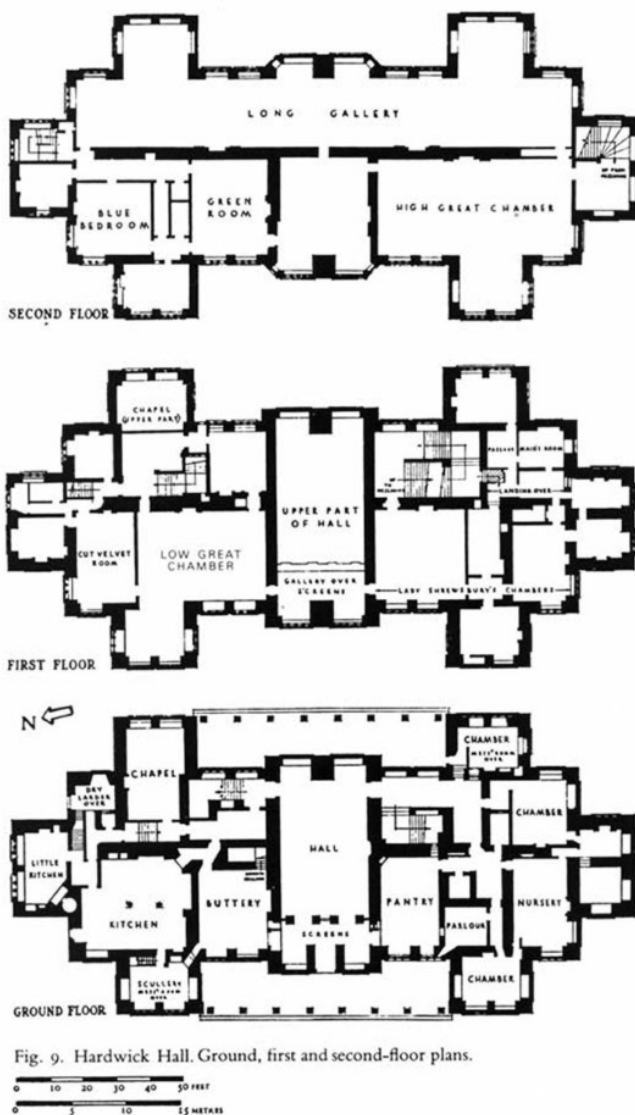

Fig. 9. Hardwick Hall. Ground, first and second-floor plans.

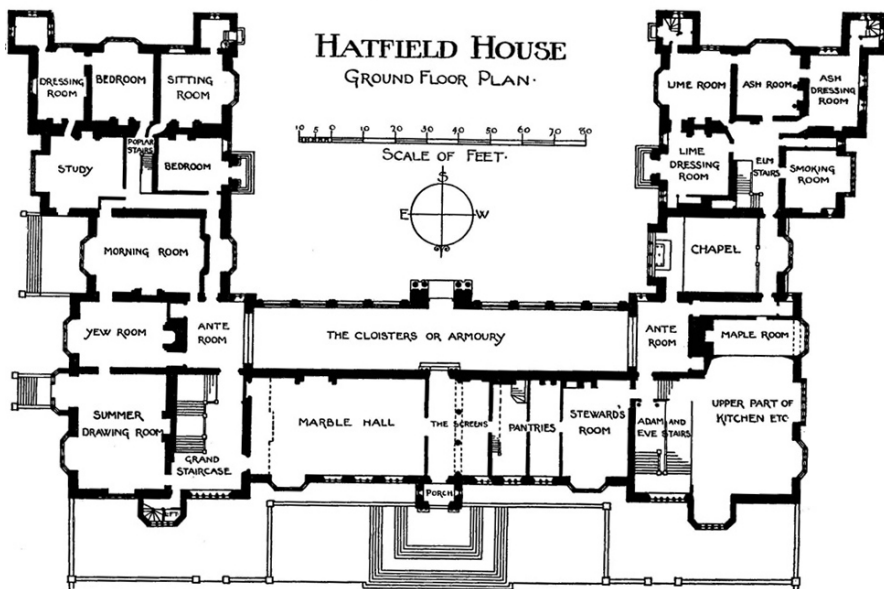
Ilustracja 23: Hardwick Hall, 1597. Hall umiejscowiony na osi założenia.

jednak oznaczać, że hall był usytuowany na głównej osi⁸⁵. Jest to cecha charakterystyczna dla stylu elżbietańskiego (wczesnej fazy renesansu angielskiego) przypadającego, jak sama nazwa wskazuje, na okres panowania Elżbiety I (1558-1603).

Przykładem takiego obiektu jest Hardwick Hall (1590-1597) autorstwa Roberta Smythsona. Dotychczas hall sąsiadował krótszym bokiem z osią głównego wejścia, jednak w przypadku przytoczonej realizacji, został usytuowany prostopadle do korpusu budynku. Obiekt ce-

85 Ibidem, s. 190.

Ilustracja 24: Hatfield House, 1611. Hall przylega krótszym bokiem do osi założenia.

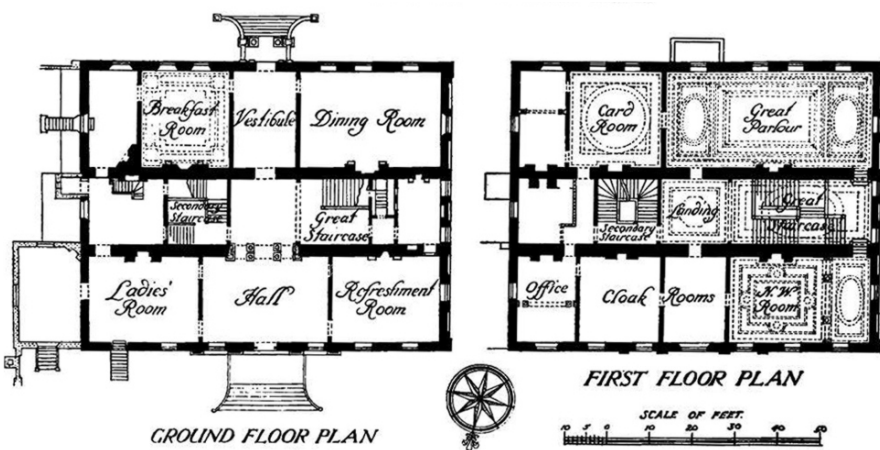
chuje przewaga okien o dużych powierzchniach w stosunku do zwartych ścian, dzięki czemu uzyskano wrażenie pewnej nowoczesności.

Hatfield House (1611, rezydencja wiejska) zaprojektowany przez Roberta Cecila jest klasycznym przykładem założenia z wejściem na głównej osi. Hall sąsiaduje z nim krótszym bokiem, jednak jego obecność nie została zaznaczona w elewacji budynku.

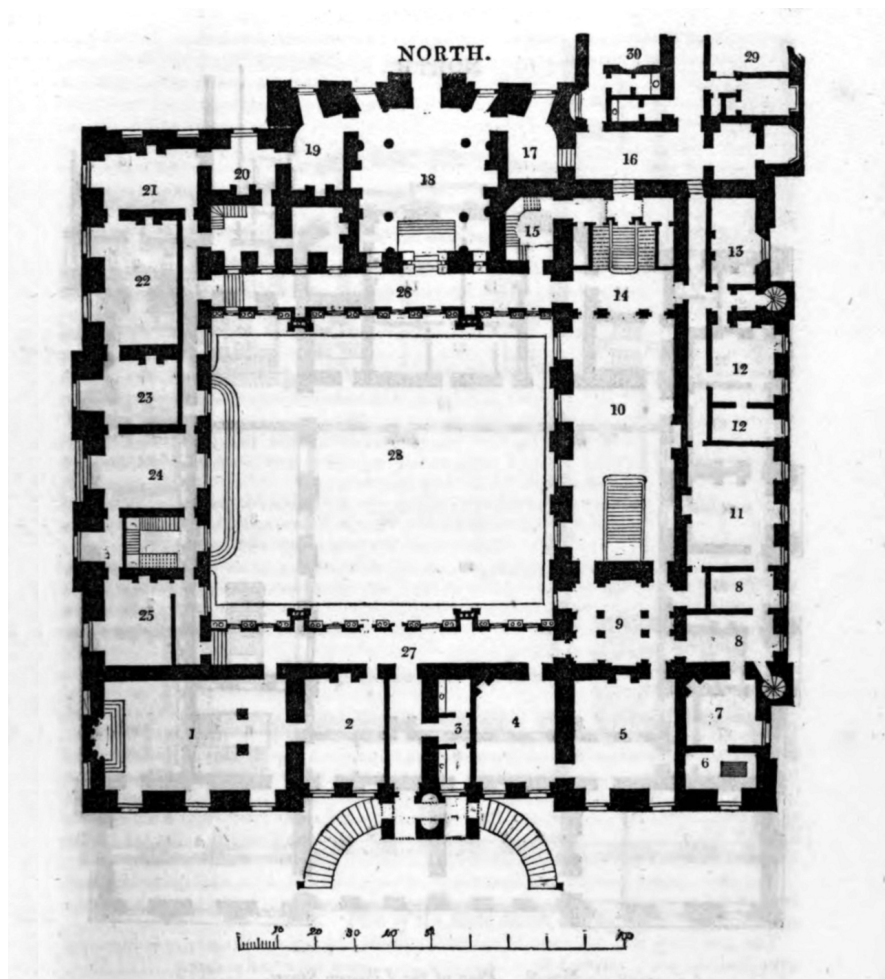
Siedemnastowieczna rezydencja wiejska Audley End, także posiada symetryczne założenie, a hall przylega dłuższym bokiem do jej frontu. Zgodnie z pierwotną zasadą, dwa identyczne wejścia sąsiadują z jego krótszymi bokami i definiują jego skalę w elewacji. Najwyższe

Ilustracja 25: Audley End, 1605 – 1614. Elewacja północna z wyeksponowaną kubaturą holu.

Ilustracja 26: Eltham Lodge, Londyn, 1663.

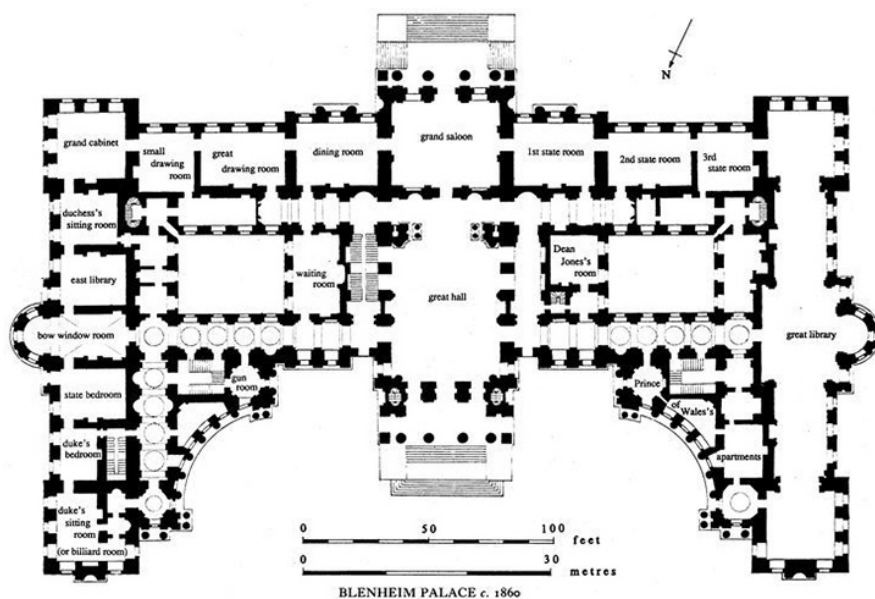
Ilustracja 27: Chatsworth House, Derbyshire, 1687 – 1707. Rezydencja posiada 3 halle: 10 – Great Hall, 18 – Sub Hall (hol boczny/pomocniczy), 24 – West Entrance Hall (główne wejście).

przeszklenie podkreśla jego rangę oraz umożliwia zagłębienie do jego wnętrza.

W przypadku dworu szlacheckiego Eltham Lodge (1664) autorstwa Hugh'a Maya, na osi założenia, od frontu (strona północna) usytuowano główne wejście i hall, natomiast po jego przeciwnej stronie westybul. Pomieszczenia te zostały ze sobą połączone przestrzenią, na którą otwiera się główna klatka schodowa. Amfilada pomieszczeń pozwala na swobodne przejście do przestrzeni ogrodu, który znajduje się na tyłach budynku.

Rezydencja Chatsworth House (1687-1708) przeprojektowana przez William'a Talman'a jest przykładem obiektu posiadającego trzy halle: dwa wejściowe oraz *Great Hall*, czyli reprezentacyjną salę ze schodami, prowadzącymi na wyższą kondygnację. Sala sąsiaduje dłuższym bokiem z niemal centralnym dziedzińcem.

Barokowy pałac (1705-1722, posiadłość wiejska) Blenheim, Oxfordshire posiada wejście na głównej osi założenia poprzedzone schodami i portykiem kolumnowym. Zaraz za nim znajduje się *great*

Ilustracja 28: Pałac Blenheim, Oxfordshire, 1705.

Ilustracja 29: Holkham Hall, Norfolk, 1734.

hall, z którym sąsiadują dwie klatki schodowe zlokalizowane wzdłuż jego dłuższych boków. Kolejnym pomieszczeniem usytuowanym wzdłuż osi wejścia jest *grand saloon*. Pomieszczenia te stanowią środkowy człon dwóch symetrycznych zespołów pomieszczeń.

Główne drzwi XVIII - wiecznego dworu wiejskiego Holkham Hall w Norfolk autorstwa Wiliama Kenta, znajdują się na głównej osi założenia i prowadzą bezpośrednio do wielkiego, reprezentacyjnego *Great Hall*. Szerokie schody, ułożone w jego przestrzeni, prowadzą przez wąskie drzwi do *Salone*, co potęguje wrażenie skali. W tym przypadku hall pełni rolę reprezentacyjną i komunikacyjną. Na piętrze okala go galeria, która otwiera się na pozostałe pomieszczenia. Za salonem

znajduje się, wychodzący na ogród, portyk kolumnowy, który nie posiada schodów umożliwiających zejście do ogrodu.

William Beckford był znany jako ekscentryk posiadający ogromne bogactwa. W 1796 rozpoczął budowę neogotyckiej siedziby Fonthill Abbey (zakończona w 1813 r.), pod kierunkiem architekta Jamesa Wayatta. Galerie i potężna wieża łączyły się z wyobrażeniem „mrocznego średniowiecza”. Po zachodniej stronie założenia znajdował się *Great Hall* o niespotykanej dotąd wysokości z majestatycznymi, szerokimi schodami. Jego ściany, do poziomu pierwszej kondygnacji, pokrywała boazeria. Szpiczaste łuki ścian, piękne przeszklenia, sklepienie w ciemnym kolorze z herbami przodków, potężne przebicie w formie wąskiego i wysokiego portalu dające dostęp i światło do dalszych części budynku, sprawiały imponujące wrażenie. Zamek posiadał także liczne westybule, które pełniły funkcje przedsionków poprzedzających poszczególne części budynku (ze względu na skalę posiadał on liczne wejścia). Obiekt wraz z wnętrzami, a także jego nazwa (*abbey* - opactwo) przypominały gotyką katedrę. Niestety, w wyniku zaważenia, budynek nie przetrwał do czasów współczesnych.

Na podstawie powyższych przykładów można zauważyć, że hall był kluczowym elementem angielskich zamków, pałaców, rezydencji i dworów. O ile jego forma pozostała bez zmian, o tyle znacznie poszerzył się zakres możliwości jej usytuowania i eksponowania w architekturze budynku. Można zaryzykować stwierdzenie, że w tej kwestii panowała pełna swoboda, a końcowy efekt zależał od inwencji twórczej projektanta.

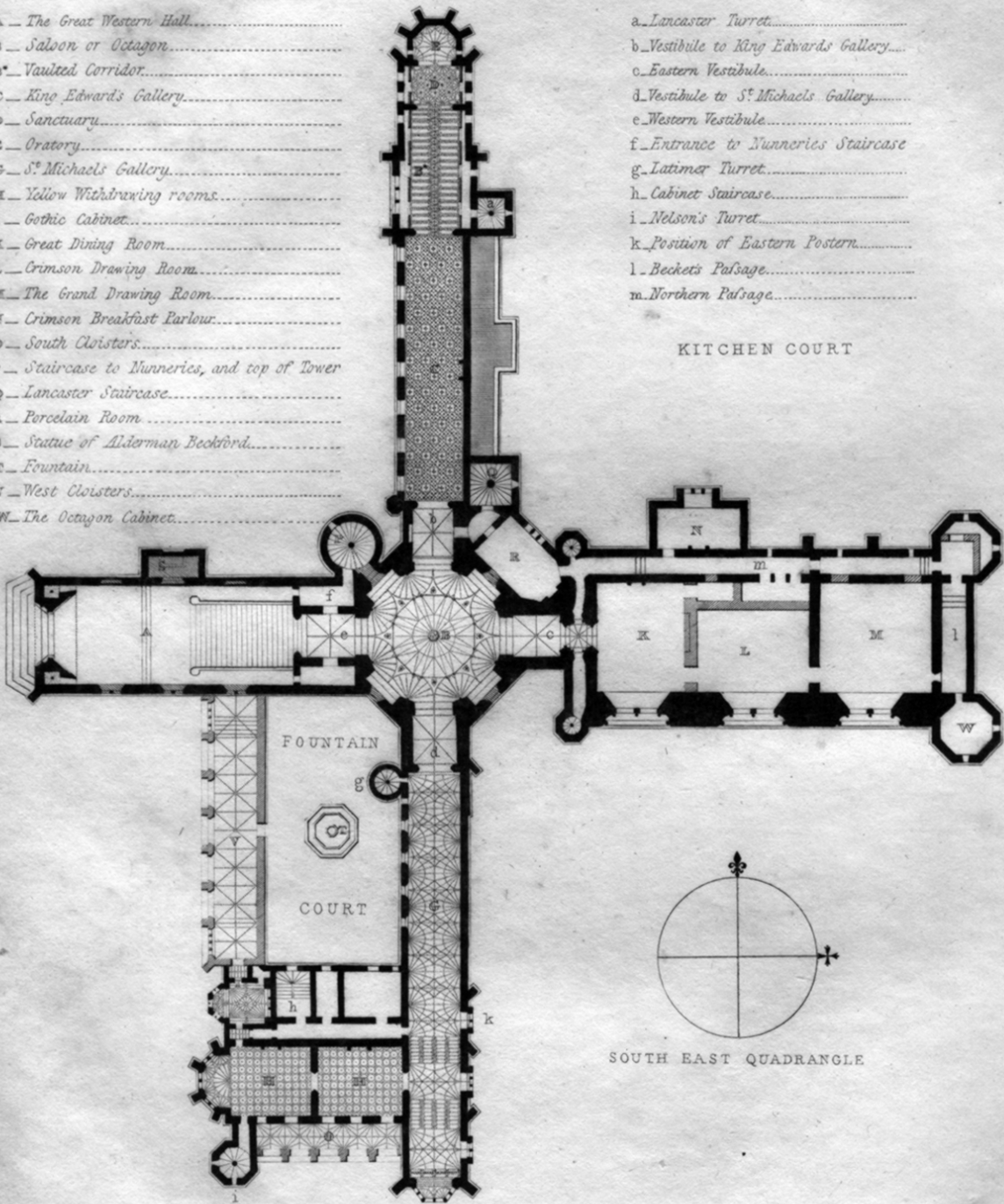
W miastach gdzie mieszczaństwo rozpoczyna atak na pozycje arystokracji i szlachty, kształtuje się typ domu mieszczańskiego. Długie, wąskie budynki miały przeważnie dwa poziomy nadziemne oraz podziemne sklepienie czy piwnicę służące jako skład na zapasy i towary. Jednocześnie służył jako miejsce do mieszkania oraz pracy. Na parterze znajdował się sklep, pracownia lub warsztat, w zależności od profesji właściciela, otwarty na ulicę.

W domu angielskim w stylu Jacobean „wielki hall” traci powoli swoje znaczenie i w 1 p. XVII w. staje się sienią, z której przechodzi

- A—The Great Western Hall.....
- B—Saloon or Octagon.....
- B*—Vaulted Corridor.....
- C—King Edward's Gallery.....
- D—Sanctuary.....
- E—Oratory.....
- G—S^t. Michael's Gallery.....
- H—Yellow Withdrawing rooms.....
- I—Gothic Cabinet.....
- K—Great Dining Room.....
- L—Crimson Drawing Room.....
- M—The Grand Drawing Room.....
- N—Crimson Breakfast Parlour.....
- O—South Cloisters.....
- P—Staircase to Nunneries, and top of Tower.....
- Q—Lancaster Staircase.....
- R—Porcelain Room.....
- S—Statue of Alderman Beckford.....
- T—Fountain.....
- V—West Cloisters.....
- W—The Octagon Cabinet.....

- a—Lancaster Turret.....
- b—Vestibule to King Edwards Gallery.....
- c—Eastern Vestibule.....
- d—Vestibule to S^t. Michael's Gallery.....
- e—Western Vestibule.....
- f—Entrance to Nunneries Staircase.....
- g—Latimer Turret.....
- h—Cabinet Staircase.....
- i—Nelson's Turret.....
- k—Position of Eastern Postern.....
- l—Becket's Passage.....
- m—Northern Passage.....

KITCHEN COURT

SOUTH EAST QUADRANGLE

0 5 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 feet.

PLAN OF THE PRINCIPAL STORY.

Drawn by Geo. Gullermod.

Engraved by J. C. Forrest.

Ilustracja 30: (str. 70) Fonthill Abbey, budowę rozpoczęto w 1796 r. Strefa wejściowa rezydencji: a – The Great Western Hall, e – Western Vestibule, b – Vestibule to St. King Edwards Gallery, c – Eastern Vestibule, d – Vestibule to St. Michaels Gallery, B – Saloon or Octagon.

Ilustracja 31: (str. 71) Fonthill Abbey, wewnątrz „Wielkiego Zachodniego Holu”.

się do otaczających ją pokoi. Bogate zdobienia stolarskie schodów spowodowały, że stały się one głównym ozdobnym akcentem jej przestrzeni⁸⁶.

W XVIII w. dom mieszczański (georgiański) był zamkniętym światem, gdzie wpuszczano gości mile widzianych. Obowiązywały „dni domowe” i „odwiedziny poranne”, które miały miejsce po południu. W domach należących do właścicieli klasy średniej, hall był miejscem, do którego wchodziło po przekroczeniu drzwi wejściowych i z którego można było dostać się do innych, ważnych pomieszczeń. Miał imponujące rozmiary i mieścił główne schody. Mimo iż przestał stanowić główne miejsce spotkań, nadal pełnił funkcje miejsca ceremonialnych powitań oraz pożegnań gości. W jego przestrzeni przybysze oczekiwali na zaproszenie do dalszych pokoi, ponadto goszczono tam kolędników oraz gromadzono służbę⁸⁷.

Przykładem domu mieszczańskiego jest John Soane’s Muzeum. Dom i muzeum architekta, gdzie zgromadził swoje zbiory po długiej i wybitnej karierze, został wzniesiony w latach 1812-1813 przy Lincoln’s Inn Fields w Londynie. W muzeum, znajdującym się na tyłach domu, spotykamy fragmenty antycznych budowli obok gotyckich pozostałości, neoklasyczne detale obok neogotyckich i egipski sarkofag stanowiący środek założenia. Muzeum składa się z małych, przenikających się pomieszczeń, licznych skrzyżowań, różnic poziomów i dużej ilości zwierciadeł, które miały za zadanie zatarcie granic pomiędzy przestrzeniami. *Hall* przylegający do zewnętrznej ściany budynku łączy wejście główne z pozostałą częścią domu. W jego przestrzeni znajduje się klatka schodowa. Jest to typowy przykład strefy wejściowej pod względem lokalizacji wejścia do budynku oraz formy i funkcji hallu.

Współczesny hol posiada wiele wspólnych cech z hallem charakterystycznym dla angielskich obiektów mieszkalnych okresu gotyku i re-

86 S. Sienicki, op. cit., s. 127,129.

87 Rybczyński W., op. cit., s. 161,162.

nesansu. W obu przypadkach istotna jest jego skala, forma, lokalizacja, znaczenie i wielofunkcyjność (oszczędne umeblowanie). Ta ostatnia cecha zasługuje na szczególną uwagę, bowiem nadal pozwala na swobodną aranżację przestrzeni, która może nieustannie ulegać zmianie w zależności od potrzeb (wystaw, spotkań, warsztatów itp.).

3.5 Sień

Chałupa

W ramach rozwoju gospodarki folwarczno - pańszczyźnianej właściciele ziemscy coraz częściej wznosili chłopom znormalizowane zabudowania. Chaty wiejskie były najczęściej drewniane, parterowe, budowane na planie prostokąta. Przeważnie składały się z trzech izb, środkowej, czyli sieni i dwóch bocznych (czarnej i białej). Do sieni często przylegały komory (alkierze), które służyły do przechowywania ziarna i żywności, a czasem jako miejsce do spania. Sień pełniła funkcje komunikacyjne i gospodarcze. Tam też przechowywano zapasy wody w specjalnie do tego przeznaczonych naczyniach. W niektórych

Ilustracja 32: Sień chałupy z Radkowic, Skansen Tokarnia.

budynkach można było spotkać sień przelotową, która ciągnęła się przez całą szerokość domu. Trójdzielny schemat rozplanowania służył w XV i XVII w., także domom mieszczan i szlachty jednak przy zastosowaniu innej funkcji pomieszczeń⁸⁸. W okresie oświecenia, w domostwach średnio zamożnego ziemiaństwa, sień była postrzegana jako „szyja”, która prowadziła do innych części mieszkania⁸⁹.

Do bogatszych przykładów sieni niż w przypadku wiejskiej chaty należały aranżacje wewnątrz domów Polski północnej - Gdańska, Elbląga i Torunia.

Wielka sień

Toruń jako miasto kupieckie wykształcił kilka typów kamienic, których układ i wielkość była uzależniona od funkcji. Budynki gotyckie posiadały przeważnie 3 lub 4 osie okienne i taką samą ilość kondygnacji. Znacznie większe były budynki dwutraktowe, zwrócone szczytami do ulicy, o wysokich dachach. Większość kamienic posiadała przedproża.

Typowym elementem wnętrza była tzw. Wysoka (Wielka) sień znajdująca się w przednim trakcie parteru. Sięgała dwóch kondygnacji - do 6 m wysokości i pełniła funkcje mieszkalno - handlowe. Pierwotnie toczyło się w niej codzienne życie domowników, natomiast w okresie nowożytnym przyjęła funkcję reprezentacyjną. Była wyposażona w kuchnię (w jednym z tylnych narożników), schody prowadzące na pozostałe kondygnacje (w tylnej części sieni), za którymi znajdował się korytarzyk prowadzący na podwórze. Ostrołuczne lub półokrągłe wnęki lokowane w ścianach bocznych miały charakter dekoracyjny, dlatego często były wypełniane malowidłami.

Poza sienią można wyróżnić izbę tylnego traktu (powielaną na każdym z pięter), kantorek kupiecki oraz magazyny na wyższych piętrach. W ten sposób powstał typ domu - spichrza z funkcją mieszkalną na parterze oraz magazynową na wyższych kondygnacjach. Taki typ zabudowy jest także charakterystyczny dla średniowiecznych miast holenderskich i północnoniemieckich.

88 Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, WP, Warszawa 1963, s. 77.

89 Tłoczek I., *Dom mieszkalny na polskiej wsi*, PWN, Warszawa 1985, s. 15.

Ilustracja 33: Fragment „wysokiej sieni” w domu rodzinnym Koperników (ul. Kopernika 15). Widok na schody i antresolę (tzw. galeryjkę).

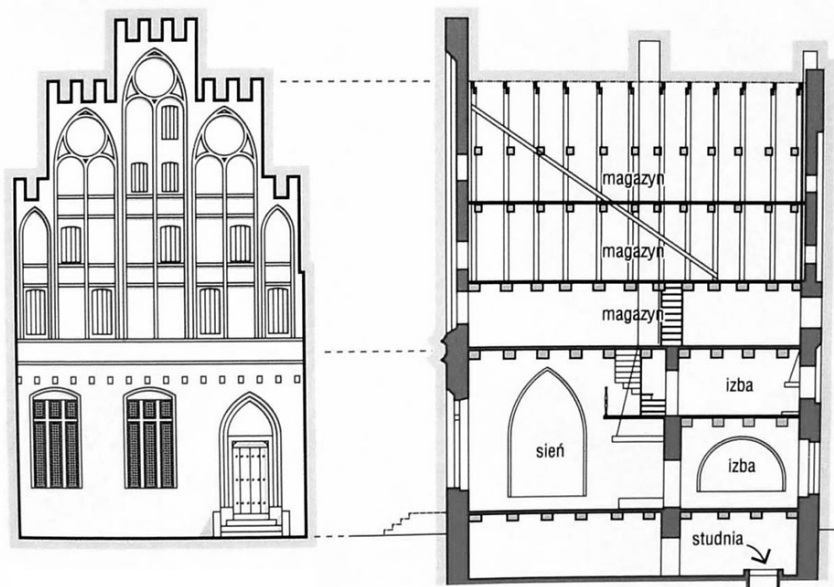
W XV w. sienie zaczęto obudowywać antresolami (galeriami) wzdłuż ścian tylnych oraz bocznych. Często galeria boczna była obudowywana drewnianymi ściankami tworząc w ten sposób pomieszczenia nazywane „wiszącymi izdebkami”. Najczęściej pełniły funkcję kantorów kupca lub magazynów.

W XVI, a zwłaszcza XVII w. Wysoka sień zaczęła pełnić tylko funkcje reprezentacyjne, a pomieszczenia mieszkalne domowników zostały przeniesione na wyższe kondygnacje w miejsca dotychczasowych magazynów i spichrzów, które teraz przeniesiono do oficyn. Głównymi elementami wystroju sieni były naczynia z cyny, miedzi, mosiądzu, a także srebrne lub pozłacane elementy zastawy stołowej, które stawiano na półkach. Prezentowano także zbroje i białą broń, bogato zdobione szafy, skrzynie, ławy oraz wnękowe szafki ścienne. Na ceglanych ścianach wisiały obrazy, często o tematyce religijnej lub portrety rodo-

we, a także koltryny⁹⁰ i obicia. W okresie baroku, podążając za modą niderlandzką i niemiecką, ściany pokrywano ceramicznymi płytkami. Do oświetlenia służyły mosiężne świeczniki zawieszane pod stropem lub na ścianach. Niekiedy przytwierdzano do nich trofea z polowań. Od 2 połowy XVI w., także stropy pokrywano malowidłami. Wszystkie te zabiegi znacznie podkreśliły reprezentacyjny charakter Wielkich sieni.

Od końca XVI w. w miastach niedostatecznie wyposażonych w rynkowe kramy, można obserwować proces zwężania sieni na koryście sklepów, lokujących się od frontu⁹¹.

W XIX w., kiedy kamienice mieszczańskie zaczęto przekształcać na czynszowe wielorodzinne (w wyniku przymusowych kwaterunków obcych wojsk), dzielono je na dwie niezależne kondygnacje w celu zaranzowania większej ilości mieszkań. W parterowej części, już nie wysokiej sieni, wyodrębniano osobne wejście z ulicy i ciemny korytarzyk

Ilustracja 34: Rekonstrukcja fasady i przekrój kamienicy przy ul. Rabińskiej 8 w Toruniu.

90 Włoski rodzaj tapety z tkaniny lub papieru, powszechny w Polsce w XVII w.

91 Miłobędzki A., op. cit., s. 79.

prowadzący do części mieszkalnej. Pozostałą część parteru przeznaczano na sklepy z dużymi witrynami. W wyniku powyższych przebudów, wizerunek kamienic Torunia stracił swój pierwotny niderlandzki charakter. Podobną sytuację można zaobserwować w Gdańsku i Elblągu.

Kamienica Krakowska

Charakterystyczną cechą dawnych krakowskich kamienic był układ wnętrza: dwutraktowy ze schodami wydzielonymi w sieni frontowej oraz trzytraktowy z wewnętrzną klatką schodową w połowie głębokości domu. Budynki stawiano na wąskich i głębokich parcelach, natomiast właściwy dom mieszkalny budowano od strony ulicy. Za nim znajdowało się podwórze, z oficyną i pomieszczeniami gospodarczymi.

W przyziemiu, od frontu, znajdowała się szeroka, dwuosiowa sień z rozpoczynającymi się schodami oraz wąski, jednoosiowy sklep. Sień od połowy głębokości domu przechodziła w wąski "przechód" prowadzący na podwórze obok którego lokalizowano wielką „izbę dolną”. Sień posiadała zazwyczaj sklepienie beczkowe bez lunet podobnie jak przechód. Układy te powstały już w XVI w.⁹²

W okresie renesansu gotyckie dwutraktówki zostały przebudowane na trzytraktówki przez wprowadzenie na górnych kondygnacjach klatki schodowej z duszą, oświetlonej od góry świetlikiem. Ułożenie biegu schodów z sieni na piętro uznano za rozwiązanie wcześniejsze, przez co na wyższych kondygnacjach zostało. Jednocześnie istnieją także dowody na istnienie gotyckiej trzytraktówki w kamienicy krakowskiej⁹³.

Zachowane opisy podają, że renesansowe kamienice, ponad dolnymi sieniami posiadały podobne sienie na piętrach, były to tzw. „sale” mieszczące schody z duszą⁹⁴. Portal do sieni, w układach 2 i 3 osiowych, był lokalizowany przy murze granicznym. W jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdowało się okno doświetlające jej przestrzeń⁹⁵. Partery domów były przeznaczone na cele komercyjne, pracownie lub sklepy, natomiast piętra na mieszkania. Kuchnie znajdowały się w oficynach

92 Jamroz J. S., *Gotycka kamienica krakowska*, *Ochrona Zabytków* 8/4 (31), 1955, s. 229-230.

93 Ibidem, s. 230.

94 Ibidem.

95 Ibidem, s. 234.

zaś partery oficyn służyły jako składy. Strychy w niektórych domach pełniły rolę spichrzów⁹⁶.

Istnienie stajni w dziedzińcach należy datować na XVII i XVIII w., kiedy to poziom ulic podniósł się, a poziom podwórzy zrównał się z sieniami⁹⁷. Od tego momentu stało się możliwe założenie ścieków wyprowadzających nieczystości poprzez sień na ulicę⁹⁸.

Historyk sztuki Franciszek Klein tak opisał Krakowski dom mieszczkański:

„...dom o dwu lub trzech oknach frontu miał podział czyli plan bardzo prosty. Połowę szerokości parteru lub często więcej jak połowę, zajmowała sień wjezdna, ozdobiona zwykle na zewnątrz kamiennym portalem, zamykana potężną, mocną bramą, nabijaną nie raz wielkimi kolcami z żelaza. Sień taka, głęboka i sklepiona, oprócz światła wpadającego przez zakratowaną lunetę portalu, oświetlona była zwykle przez okno obok bramy, opatrzone żelazną kratą. Naprzeciw tego okna, w połowie sieni, zaczynały się schody. Oparte o ścianę muru, biegły wzdłuż sieni, załamując się dalej w górze sklepienia i krętą linią prowadziły na wyższe piętra”⁹⁹.

Zmiany gospodarcze oraz kulturowe, w tym zarzucenie prawa magdeburgskiego, stały u podstaw zmian w zasadach handlu, co znacząco odbiło się na funkcjonowaniu i kształcie sieni. Presja na urządzenie sklepów spowodowała, że każda możliwa przestrzeń w przyziemiu budynków mieszkalnych była adaptowana na potrzeby handlowe. W połowie XIX w. pomieszczenia handlowe zajmowały partery niemal w całości. Dotychczasowa szeroka sień stała się niepraktyczna. Początkowo wydzielano w niej niewielki kram będący przedłużeniem sklepu zajmującego węższe pomieszczenie kondygnacji. Adaptacje tego typu, zapoczątkowane u schyłku XVIII w., trwały przez cały wiek

96 Ibidem.

97 Wcześniej partery domów były wyniesione o 2m od strony ulicy/placu i 1m od dziedzińców.

98 Jamroz J. S., op. cit., s. 235.

99 Klein F., *Stary Kraków*, Rocznik Krakowski, t. 17: 1916, s. 132.

XIX i XX. Zdarzało się, że na potrzeby handlu anektowano całe sienie, co wymuszało modyfikację komunikacji (np. Rynek Główny 7).

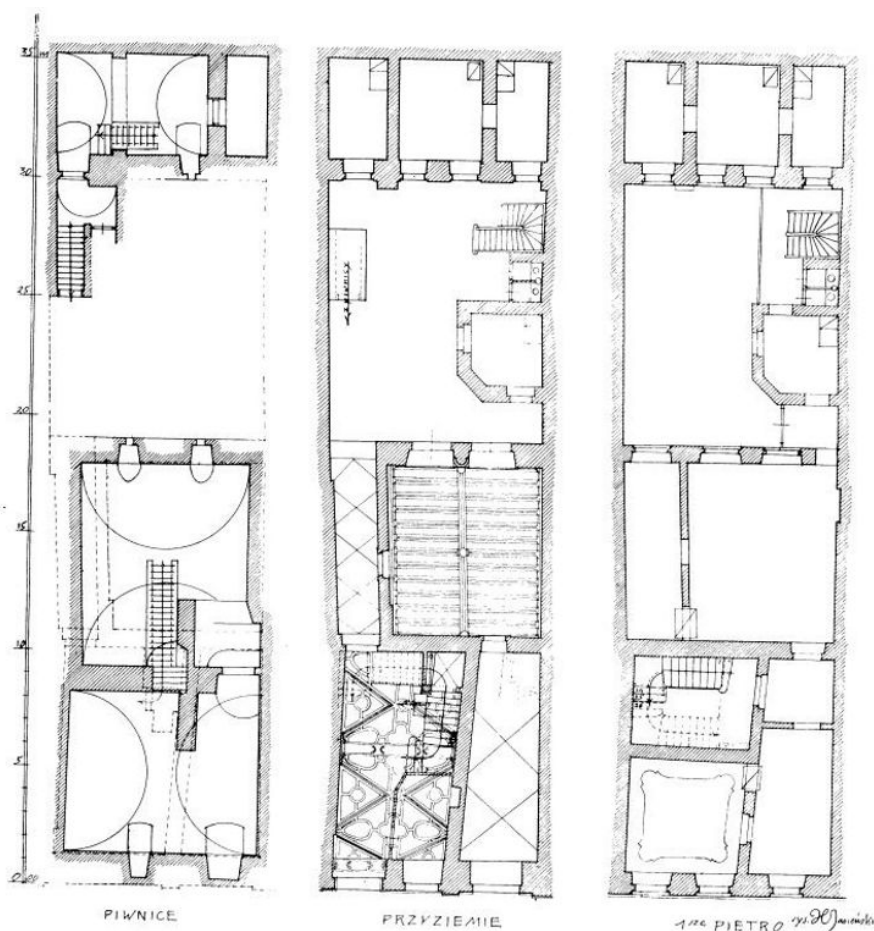
Poprzez adaptacje, sienie utraciły pierwotną formę oraz funkcję - już nie podkreślały splendoru mieszczańskiej siedziby. Część z nich przetrwała w kształcie nadanym im w XVI, XVII i XVIII w. W większości są to wnętrza znajdujące się do dziś w obiektach rezydencjonalnych. Z nielicznymi wyjątkami są to przestrzenie ogólnodostępne gdzie można poczuć nastój dawnych epok.

Dobrze zachowanym przykładem jest niewielkich rozmiarów, jednak bogato uposażona, kamienica przy ul. Sławkowskiej 4. W 1736 roku na zlecenie Macieja Mączyńskiego (ówczesny właściciel, kupiec krakowski) wiertelnicy przeprowadzili rewizję i takse kamienicy. Jej fragmenty prezentują się następująco:

„Wchodząc do kamienicy w sieni podłoga, rynsztok przy ścianie po lewej stronie. W tej sieni po prawej jest okno z kratą żel. Z ulicy, okiennice drewniane. Tej sieni od facjaty do tylnej izby wzdłuż łokci 14, wszerz łokci 8 bez ćwierci, na wwyż łokci 7 ¼. Sień sklepiona. W sieni po prawej stronie jest sklepik sklepiony, do którego odrzwia kamienne staroświeckie, próg kamienny, drzwi żelazne na dwóch zawiasach, za drzwiami klamry do zapierania na drąg.(...) Ze sklepiku wróciwszy się do sieni, idąc na zadź w ganku (t.j. przejściu z sieni do podwórza) burku kawalek, w ścianie przed izbą jest szafka. Tęgo ganku od sieni aż do tyłu wzdłuż łokci 14 ¼, wszerz łokci 3 ¼, wwyż łokci 6 i trzy ćwierci, ganek sklepiony. (...) z tej izby wróciwszy do sieni, idąc na pierwsze piętro, są schody kamienne, na nich balasy żelazne odlewane - dziesięć i pręt wysoki z cyrkle, słosarską robotą. (...) w sieni na i p. przed izbami posadzka ceglana ...”¹⁰⁰.

Sień kamienicy jest sklepiona beczkowo z lunetami, ozdobiona płaskimi, stiukowymi listwami. Jest to charakterystyczna dekoracja sklepień, pojawiająca się w XVIII w., także w krakowskich kościołach (zachowała się pomimo przebudowy w II p. XVIII w.). Pod koniec

100 *Ulica Sławkowska*. Pobrane z: http://www.starykrakow.com.pl/dawne-kamienice/slawkowska/ulica_slawkowska.htm (2021).

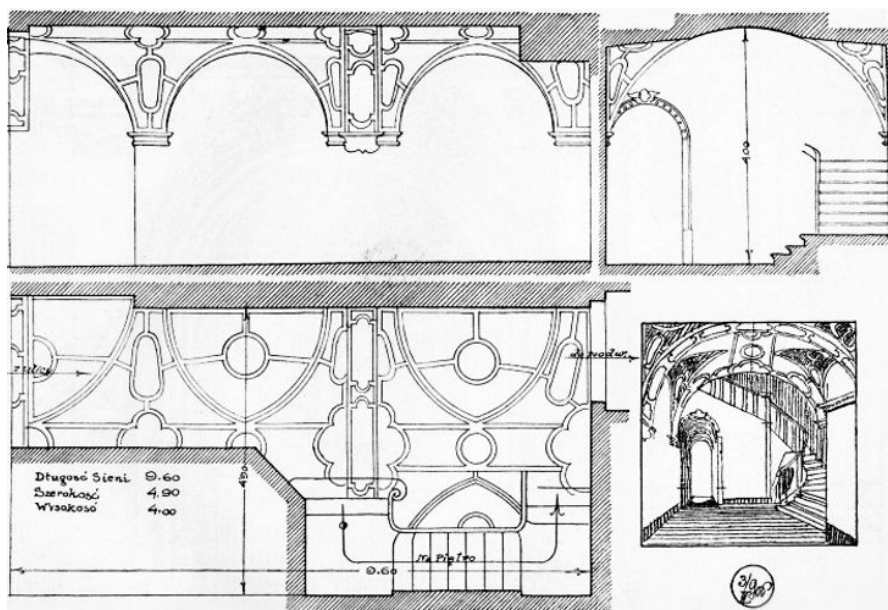
Ilustracja 35: Rzuty kamienicy przy ul. Sławkowskiej 4 wg stanu z 1931 r., Henryk Jasiński.

XIX w. nadbudowano 3 piętro oraz przeprowadzono restaurację obiektu pod opieką ówczesnego konserwatora. W połowie sieni ustawiono ściankę wydzielającą okno, które zmieniono na wejście z ulicy do sklepu. W I połowie XX w. zniesiono to wejście i otwór oszklono na rzecz sklepiku utworzonego z części sieni. Na wejście do dotychczasowego sklepu od ulicy zaadaptowano jego okno. Schody kamienne, umieszczone za ścianą sklepiku pochodzą z 1887 roku. Pod nimi znajduje się niskie wejście do piwnicy z kamiennymi odrzwiami. Przejście na podwórze jest sklepione krzyżowo. W jego prawej ścianie znajdują się odrzwia kamienne prowadzące do „izby tylnej”.

Piwnice kamienicy mają układ zupełnie odmienny od układu przyziemia (z wyjątkiem murów obwodowych). Ciężko wytłumaczyć dlaczego zastosowano tak oczywiste utrudnienia i komplikacje¹⁰¹.

101 *Ulica Sławkowska*. Pobrane z: http://www.starykrakow.com.pl/dawne-kamienice/slawkowska/ulica_slawkowska.htm (2021).

Ilustracja 36: Przekrój sieni, plan i widok kamienicy przy ul. Sławkowskiej 4. Fr. Mączyński, 1906. Sklepienie niedużej sieni jest zdobne niczym z magnackiego pałacu.

Sień Gdańska

Paradna sien ze schodami stała się niezbędną i najważniejszą częścią domu patrycjusza gdańskiego. Gdańsk w XVII w. wysunął się na czoło w zakresie nowego standardu urządzania wnętrz. Sienie północne stały się salonami, gdy krakowskie wnętrza pozostały nieco skromniejsze.

Przykładem prezentującym wystawność gdańskich sieni jest kamienica przy Długim Targu 43, Nowy Dom Ławy (pierwotnie miejsce obrad gdańskiego Sądu Ławniczego, XVIII w.). Na początku XX w. budynek przeznaczono pod funkcję wystawienniczą dla 120 eksponatów. Dzieła eksponowano na parterze oraz galerii do której prowadziły drewniane schody. Ściany ozdobiono holenderskimi flizami, umieszczono barokowy komin, a całość otrzymała barokowy wystrój. W 1945 roku budynek został zniszczony i odbudowany w 1950 r. jako siedziba Instytutu Morskiego. W tym czasie pomieszczenia Sieni Gdańskiej były użytkowane jako biura Związku Polskich Artystów Plastyków. W 1989 r. budynek został przekazany Muzeum Historii Mia-

Ilustracja 37: Sień kamienicy przy ul. Długi Targ 43, Gdańsk, 1940.

sta Gdańska. Przy odtwarzaniu wyglądu posłużono się wystrojem z gdańskiego domu przy ul. Ławniczej 10. Zamontowano klatkę schodową, galerię oraz kasetonowy strop. Na nowo utworzono ekspozycję zbiorów, odrestaurowano częściowo zachowany kominek. Prace ukończono w 1996 r. i przywrócono dawną nazwę pomieszczenia: Sień Gdańska¹⁰².

Kamienica Lwi Zamek (Dom Schwartzwaldów) została wzniesiona według projektu Hansa Kramera w 1569 r. - obecnie ul. Długa 35. Jej nazwa pochodzi od umieszczonych w portalu dwóch postaci leżących lwów. Budynek posiadał niezwykle bogate dekoracje, okazałe wnętrze, kosztowne meble, marmurowe posadzki, obrazy i drogie tkaniny. Jego istotnym elementem była sień o bogatym renesansowym wystroju. Jej ściany ogniowe artykułowały półkoliste łuki wsparte na rzeźbionych konsolach. Ścianę arkadową podpierały kolumny ustawione na

¹⁰² *Gedanopedia*. Pobrane z: https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SIE%C5%83_GDA%C5%83SKA (2021).

Ilustracja 38: Sień kamienicy przy ul. Długiej 35, Gdańsk. Zniszczona w czasie wojny.

rzeźbionych podstawach. W XIX i XX w. przyziemie kamienicy zostało przebudowane i pełniło funkcje usługowe (księgarnia, restauracja). W konsekwencji, usunięto dotychczasowy, wspaniały wystrój, a w 2 połowie XIX w. rozebrano przedproże. W 1945 r. budynek został zniszczony i odbudowany w latach 1950-1953 z zamiarem odtworzenia sieni. Fasadę zrekonstruowano z użyciem zachowanych fragmentów kamieniarki.

Palazzo

Tematykę sieni w kontekście renesansowej włoskiej architektury poruszają Cztery księgi o architekturze autorstwa Andrea Palladia¹⁰³. Szczególnie „Księga Pierwsza”, która traktuje o loggiach, sieniach, sa-

¹⁰³ Palladio A., op. cit., s. 56.

lach i komnatach¹⁰⁴. Aby lepiej zrozumieć zastosowaną terminologię, poniżej przytoczono tytuły rozdziału w 3 wersjach językowych.

Włoski (oryginalna wersja językowa)

IL PRIMO LIBRO

CAPITULO XXI.

*Delle Loggie, dell' entrate, delle Sale, e delle Stanze, & della forma loro*¹⁰⁵.

* * *

Polski

PIERWSZA KSIĘGA

O LOGGIACH, SIENIACH, SALACH, KOMNATACH

oraz ich kształtach Rozdz. XXI¹⁰⁶

* * *

Angielski

FIRST BOOK.

CHAP. XXI.

*Of Galleries, Entries, Halls, Antichambers, Chambers, and of their several proportions*¹⁰⁷.

---

104 Tłum. Marii Rzepińskiej, 1955. Włoski pierwodruk został wydany w Wenecji w 1570 r.

105 A. Palladio, *Del Quarto Libro dell' Architettura*, Appresso Domenico de' Franceschi, al segno della Regina, Venetia M. D. LXX (1570), s. 75.

106 A. Palladio, *Cztery księgi...*, op. cit., s. 56.

107 A. Palladio, *The Architecture of A. Palladio in four books*, John Watts, London MDCC XV. (1715), s. 37.

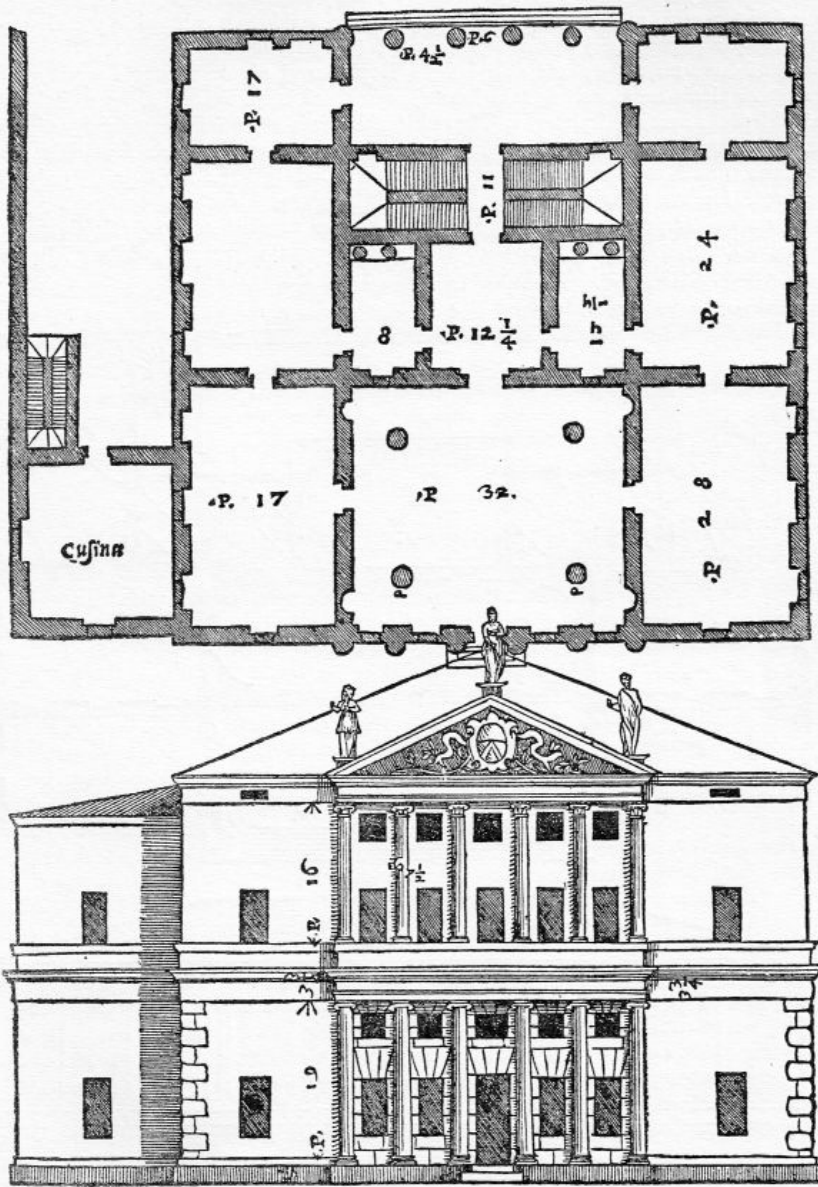
Palladio jasno określa rolę sieni w kontekście domu miejskiego:

„Poza tym wszystkie domy dobrze zaprojektowane mają pośrodku, w swej części najpiękniejszej, pomieszczenia łączące się z wszystkimi innymi. W dolnej kondygnacji zwa się one zazwyczaj sieniami, w górnej salami. Są one przeznaczone niejako do użytku publicznego. Sienie służą dla tych, którzy czekają na gospodarza domu, by przywitać się z nim i omówić sprawy; jest to pierwsza (po loggi) część domu, która ukazuje się oczom wchodzącego. (...) Pokoje powinny być rozmieszczone po obu stronach sieni i sali, przy czym należy przestrzegać, aby po prawej stronie były takie same i miały taki sam układ jak po lewej; wówczas budynek jest symetryczny i ciężar dachu rozkłada się równomiernie na mury”¹⁰⁸.

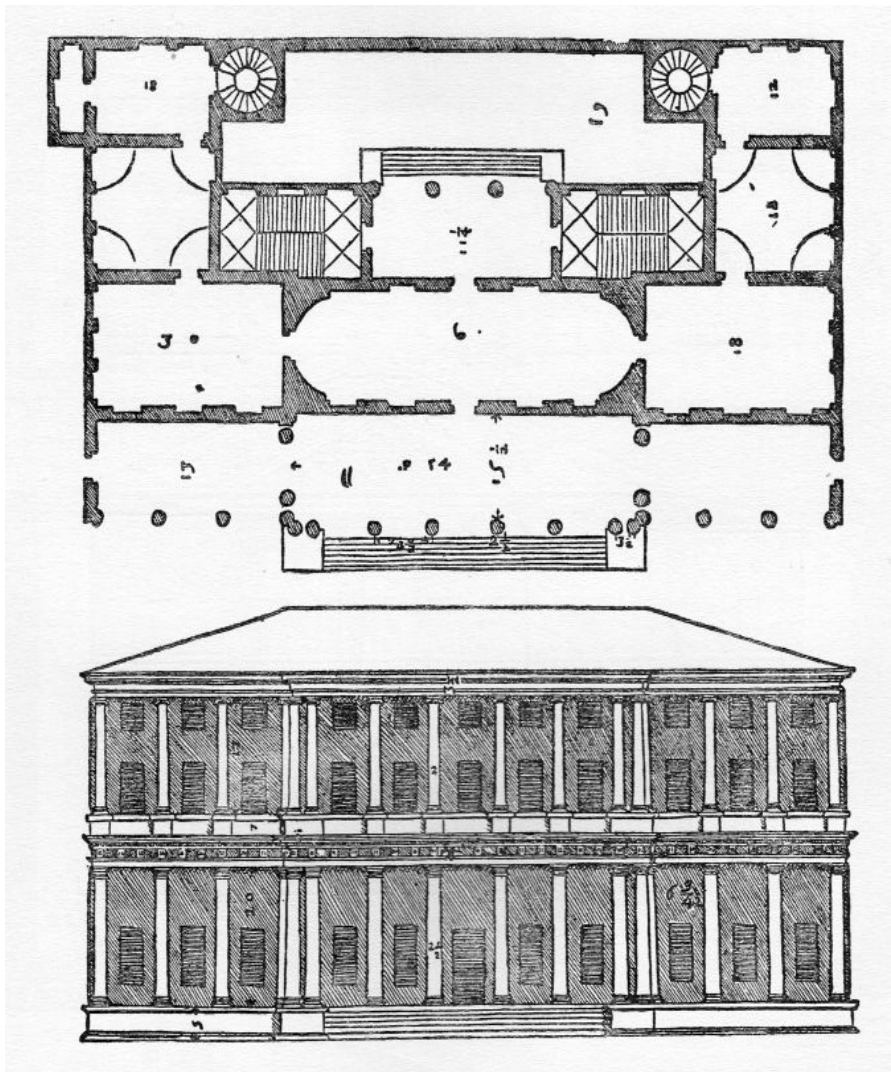
Ilustracja 39: Centralna sala w Willi Rotonda, Andrea Palladio, 1582.

108 A. Palladio, *Cztery księgi...*, op. cit., s. 56.

Ilustracja 40: Palazzo Antonini w Udine. Sień graniczy bezpośrednio z elewacją frontową budynku. Ma formę przedsionka, który wprowadza do kolejnych pomieszczeń o innym przeznaczeniu. Mają one swoje zakończenie po przeciwległej stronie budynku.

Dla przykładu architekt prezentuje liczne autorskie projekty. Jednym z nich jest Palazzo Antonini w Udine, który zaraz za wejściem, na głównej osi założenia, posiada sień z czterema kolumnami. Kolejne pomieszczenie sąsiaduje z toaletami, które przed przykrymi zapachami, chroni wentylacja sięgająca wierzchołka budynku. Następnym elementem są schody w formie dwóch symetrycznych klatek oddzielo-

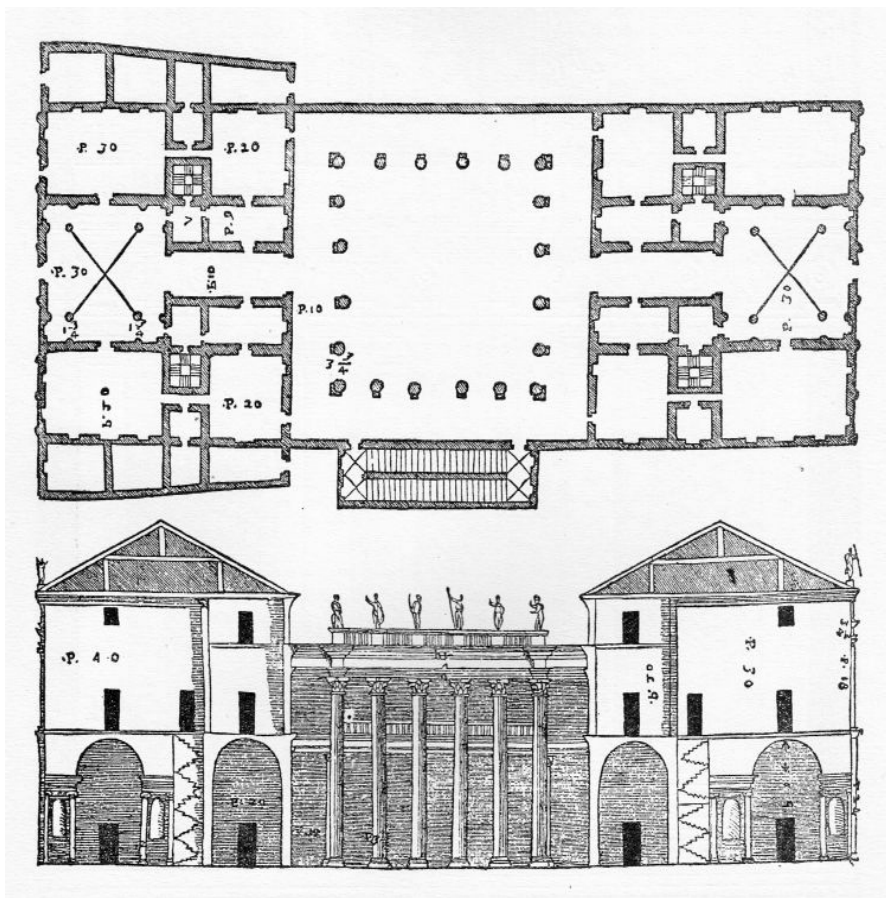

Ilustracja 41: Palazzo Chiericati w Vicenzy. Sień ułożona wzdłuż elewacji frontowej. Sień i dwie loggie łączą ze sobą dwie przeciwległe strony budynku.

nych od pozostałych pomieszczeń pełnym murem ze ścianą wewnętrzną. Na zakończeniu osi, od strony ogrodu, zlokalizowano loggię. Sala główna znajduje się na pierwszej kondygnacji i swą wysokością sięga dachu¹⁰⁹.

Palazzo Chiericati w Vicenzy został usytuowany na nietypowej działce o szerokim froncie i płytkim trakcie. Na poziomie parteru posiada loggię biegnącą przez całą szerokość jego elewacji. Tuż za nią znajduje się równoległa sień, która zajmuje jej środkową część. Od strony podwórca, *entrata* graniczy z kolejną loggią, umożliwiającą dostęp do dwóch, symetrycznych klatek schodowych (schody proste bez

109 Ibidem, s. 76.

Ilustracja 42: Palazzo Porto w Vicenzy. Połączenie przeciwnych części założenia za pomocą sieni, korytarzy i podwórca będącego punktem kulminacyjnym założenia.

ściany). Sala główna znajduje się ponad sienią i środkową częścią dolnej loggii. Po obu stronach *sale* ulokowano kolejne dwie loggie¹¹⁰.

Palazzo Porto w Vicenzy wychodzi na dwie, przeciwległe ulice. W konsekwencji posiada dwie czterokolumnowe sienie graniczące z jego elewacjami frontowymi. W centralnej części budynku znajduje się podwórzec (*cortile*) otoczony portykiem. Jest dostępny z sieni poprzez korytarze i tworzy wraz z nimi główną oś założenia. *Cortile* dzieli dom na dwie części: frontową - przeznaczoną na użytek właściciela oraz tylną dla gości. Główne schody zostały umieszczone na uboczu, za portykiem. Zabieg ten dał możliwość ich użytkowania wszystkim mieszkańcom bez wzajemnego zakłócania spokoju i podziwiania najpiękniejszej części budynku (zdaniem A. Palladio)¹¹¹.

Palazzo Valmarana w Vicenzy także został podzielony na dwie części wewnętrznym podwórcem, z którym graniczą dwie klatki schodowe (schody proste ze ścianą wewnętrzną). Korytarze łączą go

110 Ibidem, s. 80.

111 Ibidem.

z frontową oraz tylną częścią budynku. Oś kompozycyjna została zakończona budynkiem stajni, który poprzedza ogród. W tym przypadku przestrzeń sieni została pominięta¹¹².

Projekty Palladia cechuje rozbudowana sekwencja pomieszczeń umieszczonych wzdłuż głównej osi kompozycji, niczym w domach starożytnych Rzymian. Oś kontrastuje ze swobodą w projektowaniu klatek schodowych, a zwłaszcza ich z lokalizacją. Analizując poszczególne elementy wewnętrznych przestrzeni publicznych *palazzo*, ich wzajemne zależności, a także relacje z zewnętrzem, można dostrzec liczne korelacje ze współczesną formą holu.

3.6 Rytuał wejścia

Świątynia Egipska

Kluczowe miejsce w wierzeniach Egipcjan odgrywał kult faraona, potomka bogów oraz wiara w życie pozagrobowe, które trwało tak długo jak długo zachowało się ciało człowieka. W związku z powyższym, kluczową rolę w architekturze Egiptu odegrały świątynie oraz grobowce podkreślające rolę kultu jako podstawy systemu społeczno-politycznego¹¹³.

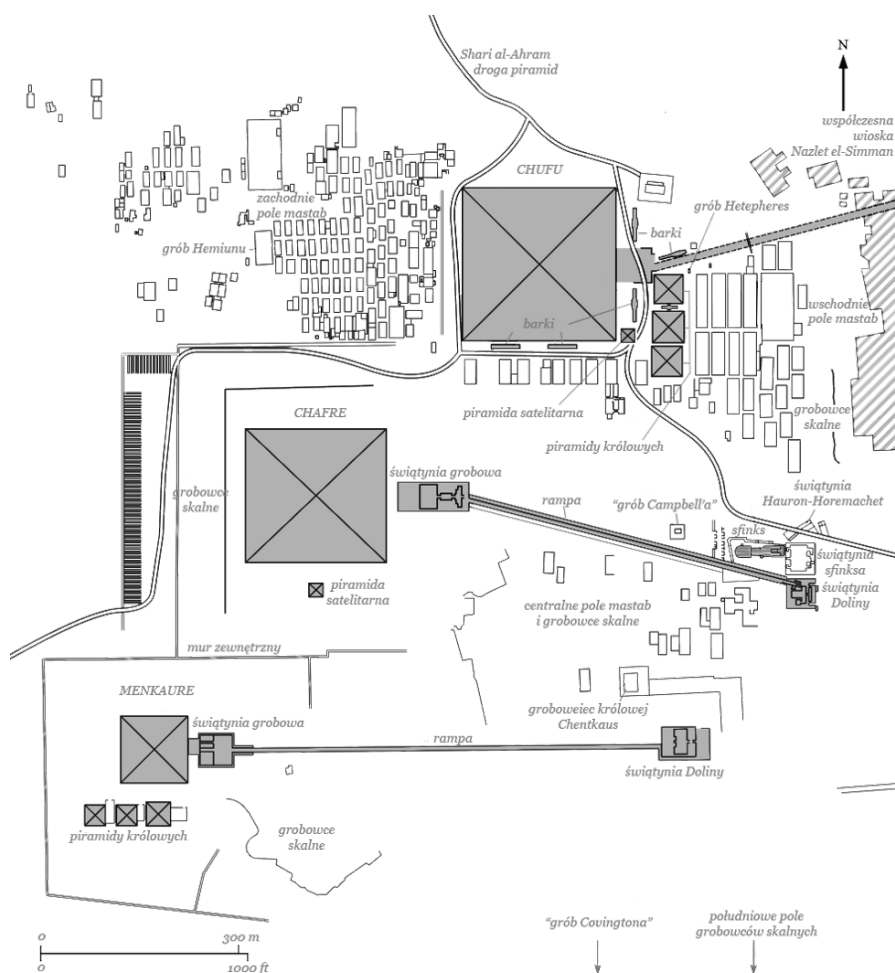
Pierwsze świątynie egipskie, kształtujące się pod koniec okresu Memfis (ok. 2500 lat p.n.e.) przybierały formę obiektów żałobnych. Odnalezione ruiny obiektu przy piramidzie Chafra w Gizie pozwoliły na dokładne odtworzenie ich funkcji. Stanowiły rodzaj monumentalnego przedsionka, z którego po odbyciu ceremoniału, wnoszono mumię w głąb piramidy.

Kompleks grobowy faraona Chefrena składał się z piramidy (której ukończenie datuje się na 2532 r. p.n.e.), świątyni górnej, szerokiej rampy, świątyni dolnej, tzw. Świątyni Sfinksa i posągu Sfinksa - strażnika świątyni lub wizerunku samego władcy.

Rytuał miał swój początek w świątyni dolnej. U jej progu, po przeciwnych stronach budynku, znajdowały się dwie cele, które zostały ze sobą połączone za pomocą przedsionka. Zaraz za nim była sala kolumnowa z posągami, z której wąskim korytarzem kierowano się

112 Ibidem, s. 88.

113 D'Alfonso E., Samss D., *Historia Architektury*, Arkady, Warszawa 1997.

Ilustracja 43: Plan płaskowyżu Giza. Po środku piramida Chefrena wraz z świątynią grobową i świątynią Doliny.

w stronę rampy. Obok niej znajduje się Świątynia Sfinksa, która w planie przypomina świątynię grobową. Centralny dziedziniec, otoczony kolumnami, sąsiadował z dwoma sanktuariami (po stronie wschodniej i zachodniej). Zaraz za nią znajduje się Wielki Sfinks, który został wykuty w monolitycznej skale.

Do świątyni górnej (grobowej) prowadziła szeroka rampa wbijająca się w mały przedśionek, skąd wąskie przejście prowadziło do „sali szerokiej”, a następnie „sali długiej”. Kolejną przestrzenią był dziedziniec z obejściem, a zaraz za nim pięć cel z posągami. Na zakończeniu kompleksu znajdowało się skromne miejsce święte posiadające indywidualne wejście dla kapłanów¹¹⁴.

114 Broniewski T., *Historia architektury dla wszystkich*, Ossolineum, Wrocław 1980, s.35.

Skala powyższego założenia oraz ilość wysiłku włożona w jego wybudowanie jest imponująca. Być może tak wielka jak wielkie było ich znaczenie w życiu ówczesnych Egipcjan.

W przestrzeni egipskich miast eksponowane były formy świątyń i alei procesyjnych jako symboli wiecznego porządku i stałości świata. Wierzono, że porządek na świecie był zależny od dobrego humoru bogów, a zadaniem faraona było nawiązywanie z nimi kontaktu. Miejscem do tego dedykowanym były świątynie, gdzie każdego dnia ofiarowywano bóstwu ofiary.

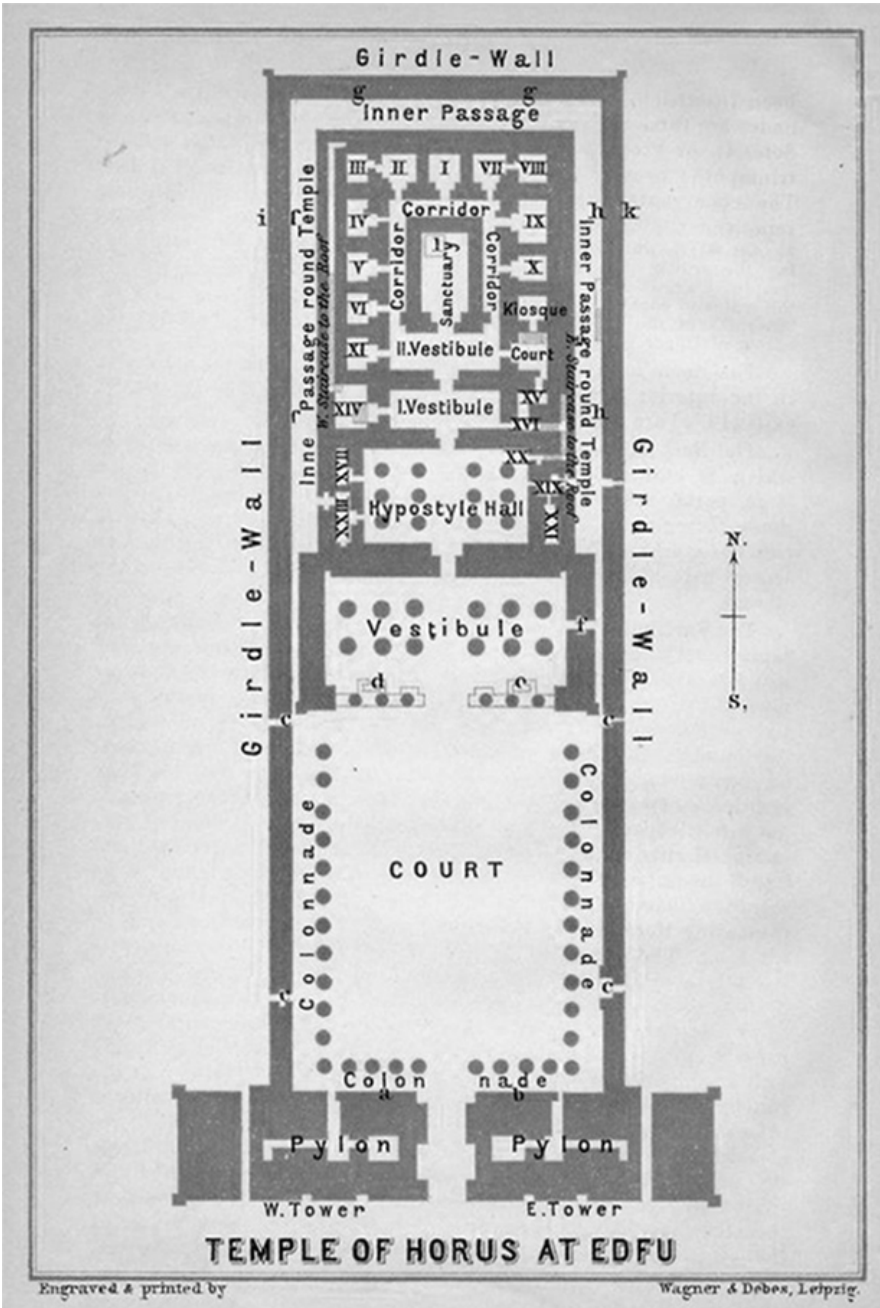
Najlepiej zachowanym obiektem kultu w Egipcie jest świątynia Horusa w Edfu zbudowana za panowania Ptolemeusza. Obiekt powstał w 237 r. p.n.e. i ma formę rozbudowanego kompleksu świątynnego.

Architektura świątyni jest podporządkowana rytuałowi przejścia. Jako pierwsze, oczom odwiedzających ukazują się dwa potężne pylony. Flankują one portal prowadzący do wnętrza zespołu. Wieże w sposób jednoznaczny oznaczają granicę pomiędzy wnętrzem, a zewnątrz, sakrum, a profanum. Jednocześnie ich imponująca forma, reliefy, inskrypcje oraz posągi budzą respekt. Są zapowiedzią spotkania z potęgą mieszkającego w świątyni bóstwa - w tym przypadku Horusa. Zaraz za pylonami otwiera się zamknięty, czworoboczny dziedziniec kolumnowy, ówczesnie pełniący funkcje użytkowe i reprezentacyjne. To na nim odbywały się publiczne ceremonie religijne. Kolejnym pomieszczeniem jest pronaos (pierwsza sala hypostylowa¹¹⁵), zwany także *vestibulem*, który pełnił funkcję przedsionka ograniczonego bocznymi ścianami, z rzędem kolumn z przodu¹¹⁶. W jego przestrzeni znajdują się dwa małe pomieszczenia. Jedno z nich było symboliczną reprezentacją purgatorium (czyśćca), w którym władca był rytualnie oczyszczany przed wejściem do świątyni właściwej¹¹⁷. Drugie reprezentowało bibliotekę świątynną - posiadało wyryty na ścianie katalog książek. Kolejnym pomieszczeniem jest druga sala hypostylowa. Jest

115 Hypostyl - wielka sala, której strop podtrzymują rzędy kolumn (np. W egipskich świątyniach z okresu Nowego Państwa). Pevsner N., Fleming J., Honour H., *Encyklopedia Architektury*, op. cit, s. 160.

116 Ibidem, s. 295.

117 *The Temple of Horus at Edfu*. Pobrane z: <https://oi.uchicago.edu/research/publications/le/temple-horus-edfu> (2022).

Ilustracja 44: Plan Świątyni Horusa w Edfu, Wagner & Debes.

ona miejsza od poprzedniej i prowadzi do sali stołu ofiarnego (na ilustracji opisana jako westybul/przedsionek) gdzie znajdował się ołtarz na którym składano ofiary. Zaraz za salą hypostylową znajduje się sala pojawień (na ilustracji opisana jako westybul/przedsionek), w której drzwiach ukazywała się w czasie świąt kultowa barka z posągiem. Ostatnim pomieszczeniem jest sanktuarium, w którym mieścił się posąg bóstwa. Całość kompleksu będąca domem bóstwa została otoczona murem¹¹⁸.

Amfilada pomieszczeń o różnej skali i charakterze potęguje wrażenie „przejścia”. Im bardziej zagłębialiśmy się w budynek tym pomieszczenia są mniejsze i ciemniejsze. Dodatkowo nieznacznie podnosi się podłoga i obniża strop. Sekwencja ta generuje poczucie grozy i tajemniczości, co ma swoje przeniesienie na dostępność poszczególnych pomieszczeń. W czasach faraonów „zwyczajni” wierni (ludność miejska, chłopci, niewolnicy) mogli wejść tylko na odkryty, zalany słońcem dziedziniec. Do sali kolumnowej mieli dostęp urzędnicy dworscy, wojskowi oraz kapłani. W sali pojawień mogli przebywać członkowie najbliższej rodziny faraona, najwyżsi rangą dostojnicy i najważniejsi kapłani. Do sanktuarium mógł wejść wyłącznie najwyższy kapłan i faraon.

W większości egipskich świątyń, kompleks poprzedzała aleja procesyjna z szeregami sfinksów (mitologiczni strażnicy), obeliskami oraz posągami faraonów.

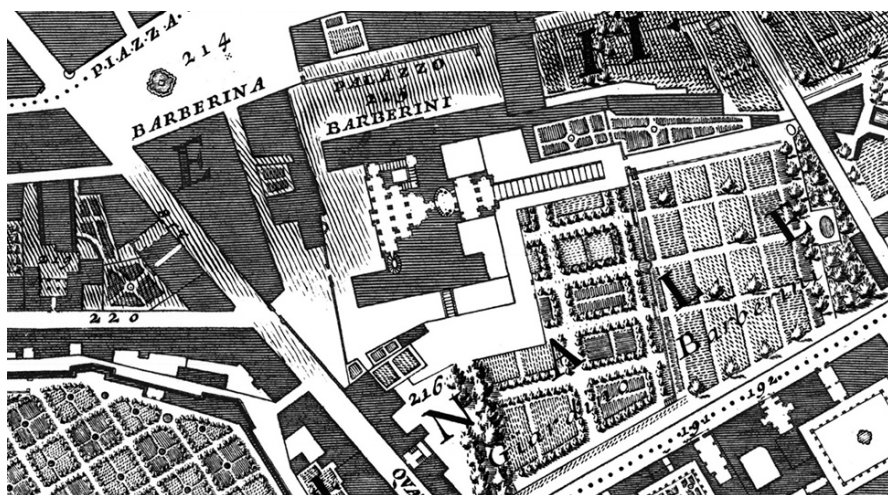
Palazzo Barberini

Patrząc na plan Palazzo Barberini (1633), zaskakuje rozmach w kształtowaniu zewnętrznych oraz wewnętrznych przestrzeni publicznych. Obiekt autorstwa Maderny (fasada zaprojektowana przez Berniniego, a dekoracje przez Borrominiego) był czymś nowym dla renesansowego Rzymu. W *palazzo*, którego budowę rozpoczęto w 1628 r., zasadniczą zmianą był dziedziniec honorowy utworzony poprzez zapożyczone z założeń willowych, występujące ku przodowi boczne skrzydła. Nie wewnętrzny jak w dotychczas spotykanych pałacach¹¹⁹. Plan parteru pałacu jest całkowicie otwarty wzdłuż centralnej osi. Trakt środkowy zajmuje olbrzymia loggia z ustawionymi w niszach po-

118 *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z:

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/egipskie-swiatynie;3896704.html> (2022).

119 N. Pevsner, *Historia Architektury Europejskiej*, op. cit., s. 154.

Ilustracja 45: Fragment *La Nuova Topografia di Roma*, 215 - Palazzo Barberini.

sągami rzymskich bogów. Wystawiono na widok to, co wówczas było częścią prywatnego życia pałacu. Nieco głębiej znajduje się owalna przestrzeń ze schodami, zorientowana poprzecznie do osi, która stanowi przerwę w jej ciągłości. To tam swój początek biorą schody służbowe, przejścia oraz komory w ścianach, działające jako drugi świat, niezależny od głównej sekwencji. Idąc dalej, można wybrać kontynuację wzdłuż głównej osi, przez *grotto*¹²⁰ i rampę do ogrodów lub wejście na schody, które przebijają się przez grubą, tylną fasadę budynku pod oknem umożliwiając wejście na górny taras na poziomie *piano nobile*. Wspinając się po nich, docieramy do owalnego westybulu, do którego prowadzi także monumentalne wejście od strony ogrodów ulokowane na głównej osi założenia. Kolejnym pomieszczeniem znajdującym się w centralnej części traktu jest *Grand Salon*.

Charakterystyczna, rozbudowana partia wejścia, monumentalnie kształtowana komunikacja wewnętrzna i rygorystycznie symetryczne założenie - te trzy elementy, otwarte na otoczenie, stanowiły doskonałą scenografię dla dworskich ceremonii. Pałac stał się wzorem dla rezydencji europejskich w typie *entre cour et jardin*¹²¹.

120 Sztuczna grota/jaskinia stosowana w założeniach pałacowych i ogrodowych.

121 Z fr.: między dworem (dziedzińcem) a ogrodem. Układ barokowej zabudowy pałacowej, w której główny budynek znajdował się pomiędzy honorowym

Ilustracja 46: Pallazzo Barberini. Oś łącząca ogród, pochylnię, owalny westybul, loggię i dziedziniec honorowy.

Pałac posiada również dwie strefy wejściowe, które są odpowiedzią na zróżnicowanie terenu pomiędzy jego frontem a ogrodami. Komunikacja przecinająca budynek łączy dwa istotne punkty, jakimi są dziedziniec honorowy i ogrody (pierwotnie były one obszernym parkiem ze szpalerami drzew i egzotyczną roślinnością). Wykorzystanie różnicy poziomów oraz komunikacji pomiędzy nimi spowodowało, że projektant uzyskał wyrafinowany efekt przestrzenny.

Empire State Building

Drapacz chmur zaprojektowany przez Shreve, Lamb and Harmon, oddany do użytku w 1931 roku, przez wiele lat dzierżył miano najwyższego budynku na świecie stając się ikoną architektury XX wieku.

Monumentalny, kamienny portal wejściowy o wysokości 5 kondygnacji wprowadza przechodnia z zatłoczonego chodnika Nowego Jor-

---

dzedzińcem a częścią ogrodową. Typ barokowego założenia pałacowego o osiowym symetrycznym układzie, w którym korpus główny pałacu i skrzydła ujmują z 3 stron dziedziniec reprezentacyjny. *Słownik Języka Polskiego PWN*. Pobrane z: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/entre-cour-et-jardin;3898132.html> (2022).

Ilustracja 47: (str. 96) Lobby Empire State Building.

ku do wnętrza przez obrotowe drzwi. Po przekroczeniu ich progu oczom ukazuje się czterokondygnacyjne lobby, którego ściany zdobią marmurowe okładziny a sufity złożone dekoracje. Na osi wejścia widnieje ogromny, złoty relief przedstawiający sylwetę budynku. Od lobby odchodzą dwukondygnacyjne korytarze prowadzące do 72 wind. Wszystko to podkreśla wyjątkowość miejsca - najwspanialszego budynku Nowego Jorku i najwspanialszego miasta Ameryki. Ze względu na biurową funkcję i lokalizację obiektu, powierzchnia wewnętrznej strefy wejściowej jest stosunkowo mała i nieskomplikowana. Jednak sposób jej aranżacji buduje atmosferę prestiżu, wytworności i elegancji.

Niezależnie od tego czy wchodzimy do starożytnej świątyni, barokowej siedziby szlacheckiego rodu czy też współczesnego biurowca (symbolu sukcesu finansowego), formy wyrazu kształtujące strefę wejściową pozostają niezmiennie. Pylony egipskich świątyń budzą grozę niczym portale drapaczy chmur. Lobby wygląda jak sala egipskiej świątyni. Skala, która wzbudza respekt. Dzieła sztuki przyprawiające o podziw. Sekwencja pomieszczeń zaznaczająca hierarchię przestrzeni i wiele innych. Można zaryzykować stwierdzenie, że opisane realizacje witają odwiedzających tym samym językiem.

4 PRZESTRZEŃ PUBLICZNA

Terminy „prywatne” oraz „publiczne” pojawiają się w klasycznej łacinie i funkcjonują do czasów współczesnych. W łacinie starożytnej *privatus*, *privatum* oznaczało prywatny, stanowiący czyjaś osobistą własność, należący do jednej osoby, własny; prywatny urzędowy, niepubliczny, nieoficjalny¹²². Natomiast *publicus*, *publicus*, *publica*, *publicum* to należący do wszystkich, wspólny, publiczny, powszechny, państwowy; urzędowy, oficjalny; otwarty, jawny, oczywisty¹²³.

Angielskie *public* (od łac. *publicus*), na początku XV w., stosowano jako „odnoszące się do ogółu ludzi”. Od końca XV w. „dotyczyło spraw publicznych”. W latach 40 XVI w. funkcjonowało w znaczeniu „otwarty dla wszystkich w społeczności, do dzielenia się lub uczestnictwa przez ogół ludzi”¹²⁴.

Współcześnie definicja zapisana w Karcie Przestrzeni Publicznej¹²⁵ przyjętej przez III Kongres Urbanistyki Polskiej w 2009 r. określa ją jako „dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami - służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych.”

Przestrzeń publiczna jest przedmiotem zainteresowań kilku dyscyplin naukowych, takich jak geografia, urbanistyka, architektura, socjologia, psychologia, nauki polityczne itp. Mając na uwadze złożoność i obszerność zagadnienia, niniejsze opracowanie odnosi się do nurtu, w którym przestrzeń publiczna postrzegana jest jako układ całościowy, podlegający swoistym prawidłowościom, których nie można wywnioskować na podstawie wiedzy o właściwościach rządzących ich poszczególnymi składnikami.

Powyższe holistyczne podejście prezentuje m.in. Małgorzata Dymnicka¹²⁶, która określa przestrzeń publiczną jako system otwartych i ogólnodostępnych miejsc w obrębie miasta, funkcjonujący jako ca-

122 *Lexicon Mediae et Infimae Latinitatis*. Pobrane z: <https://lexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/PRIVATUS> (2021).

123 *Lexicon Mediae et Infimae Latinitatis*. Pobrane z: <https://lexicon.scriptoros.pl/pl/lemma/PRIVATIO/pl/lemma/publicus> (2021).

124 *Online Etymology Dictionary*. Pobrane z: https://www.etymonline.com/word/public#etymonline_v_2810 (2021).

125 *Karta Przestrzeni Publicznej*. Pobrane z: <http://www.tup.org.pl/download/KartaPrzestrzeniPublicznej.pdf> (2021).

126 Dr hab. Małgorzata Dymnicka – socjolog, specjalność: socjologia miasta i kultury. Pracownik Politechniki Gdańskiej, Katedry Urbanistyki i Planowania Regionalnego.

łość. W jego skład Dymnicka włącza centrum miasta wraz z siecią ulic i placów, a także ważne budowle, pomniki i zieleń. To również przestrzeń otwarta dla najróżnorodniejszych form kontaktu i zachowań codziennych oraz odświeżających¹²⁷.

Przestrzeń publiczną można podzielić na zewnętrzną/otwartą i wewnętrzną/zamkniętą. Zewnętrzna/otwarta przestrzeń publiczna to elementy terenu leżące pomiędzy terenami prywatnymi takie jak, skwery, ulice, parkingi, parki, pasy linii brzegowych, jeziora itp. Wewnętrzna/zamknięta przestrzeń publiczna to instytucje użytku publicznego, tj. biblioteki, muzea, ratusze, świątynie, obiekty transportu publicznego itp.¹²⁸

Przestrzeń publiczna istniała od chwili powstania pierwszych miast. Od tego momentu stopniowo zaczęły kształtować się rozmaite typologie przestrzeni oraz obiektów publicznych poprzez zmianę ich formy oraz funkcji.

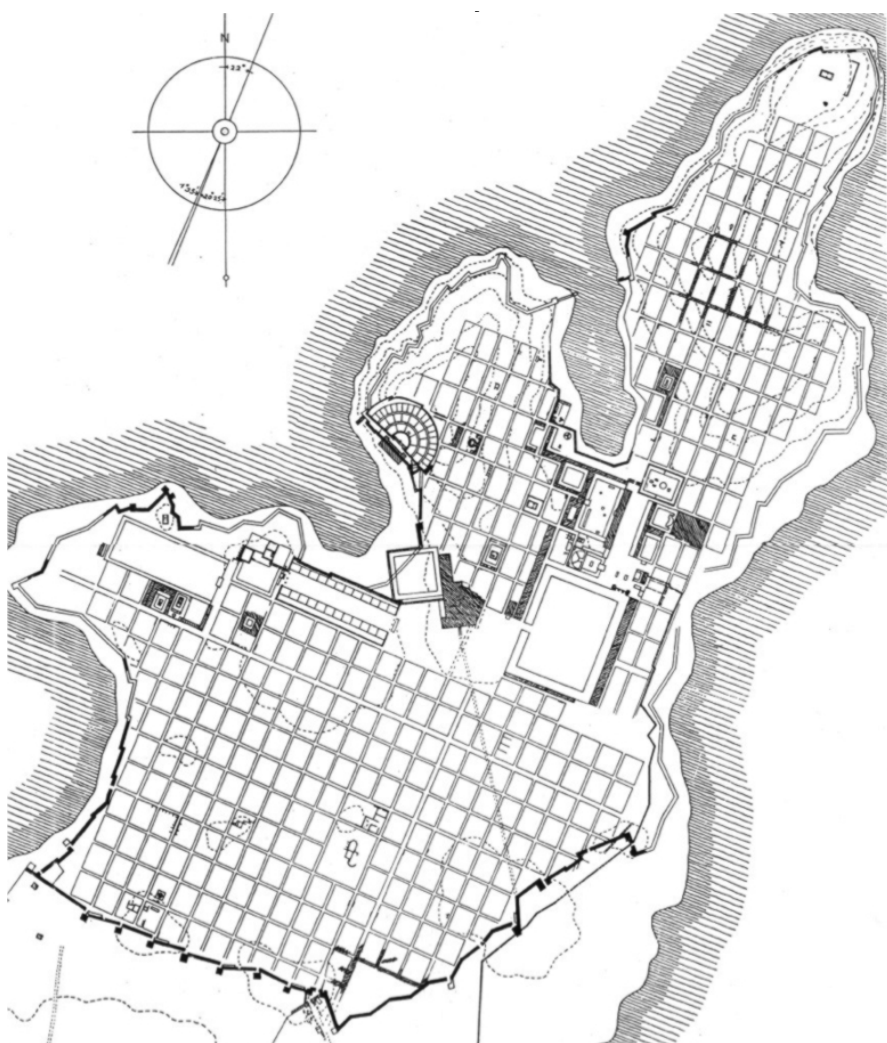
4.1 Agora

Aby przywrócić się antycznym wzorcom kształtowania przestrzeni publicznych oraz prywatnych, należy przywołać plan Miletu autorstwa Hippodamosa¹²⁹. Pierwszy znany, całościowo opracowany plan odbudowy miasta po zniszczeniach wojennych stał się wzorem dla późniejszych greckich miast. Określał on lokalizację obiektów publicznych, a także dzielił miasto na strefy odpowiadające stosunkowi własności: prywatne, publiczne, sakralne. Zakładał podział na strefy związane z przynależnością klasową mieszkańców (wojownicy, artyści czy rolnicy) i poszczególne funkcje w mieście, tworząc tym samym zręby planowania przestrzennego. Kluczowy dla założenia był zespół trzech agor tworzący główną przestrzeń publiczną miasta i dzielący miasto na trzy dzielnice. W pobliżu agor powstały wszystkie najważniejsze

127 Dymnicka M., *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2013, s. 53.

128 Wallis, A., *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971.

129 Milezyjski architekt, uczeń Pitagorasa. To jemu przypisuje się stworzenie modelu miasta greckiego (hellenistycznego) o rastrowym układzie wewnętrznej struktury o strefowanej funkcji i swobodnej formie okalających miasto fortyfikacji, dostosowanych do topografii terenu.

Ilustracja 48: Plan Milletu.

obiekty publiczne tj. świątynie, teatr, buleuterion i gimnazjon. Proces kształtowania przestrzeni publicznych był rozciągnięty w czasie, trwał od V-IV w. p.n.e., aż po czasy rzymskie II w. n.e.¹³⁰

Agora czyli „rynek” - wyróżnik miasta greckiego. To tam toczyło się życie społeczne, kulturalne, religijne i handlowe Ateńczyków. Miasto było wówczas siedliskiem wielu różnych grup obywatelskich i miejsc tworzenia się warstw społecznych. Grecy w budynkach i przestrzeniach użyteczności publicznej upatrywali istotę miejskości. Od połowy V w. p.n.e. upowszechniła się agora wytyczana na planie prostokąta, ograniczona portykami, świątyniami i gmachami urzędów

130 Rykwert J., *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy, and The Ancient World*, MIT Press Cambridge, Massachusetts, London England, 1988, s. 86. [w:] Paszkowski Z., *Historia idei miasta*, wyd. hogben, Szczecin 2015, s. 28.

(np. agora w Atenach). Opierano ją na zasadach organizacji przestrzennej opisanego wcześniej miasta Milet. Agora stanowiła ściśle powiązany z resztą miasta element struktury przestrzennej. Gromadziła wokół liczne ośrodki życia publicznego, takie jak: buleuteriony, pryta-nejony, strategejony, stoy, biblioteki oraz świątynie¹³¹. Bogactwo podejmowanych przez nią ról i funkcji znajdowało swój odpowiednik w specjalizacji jej przestrzeni, w architektonicznym i programowym zróżnicowaniu jej budowli. Mogła pełnić jednocześnie funkcje targu, ratusza i katedry, sądu i teatru, muzeum i promenady¹³². Budynek były pozbawione własnego oblicza na potrzeby zgromadzeń publicznych. Otwierały się na agorę, poprzedzone opasującym je podcieniem kolumnowym - stoą, która nadawała placowi jednolity charakter¹³³. Na straży miejskiego porządku stali inspektorzy - *agoranomoi*. Bardziej snobistyczni Grecy uważali agorę za miejsce prymitywne i mało ważne¹³⁴.

Życie starożytnego Greka podzielone było między rodzinę - *oikos* czyli życie domowe i *bios politikos* stanowiące polityczną egzystencję. W ten sposób wykształciły się dwie przestrzenie aktywności: prywatna i publiczna. Strefa publiczna w odróżnieniu od prywatnej była dziedziną wolności obywatelskiej. Jednocześnie strefa życia prywatnego jako przestrzeń osobności stwarzała możliwości prowadzenia wewnętrznego dialogu. Arystoteles, *bios politikos* określał jako aspekt działania oraz mowy. Stąd istotą *polis* była rozmowa, dialogowa refleksja pozwalająca wznieść się ponad egzystencjalne ograniczenia¹³⁵.

131 Koch W., *Style w architekturze*, Świat Książki, Warszawa 1996, s. 343.

132 Jastrząb T., *Przestrzenie publiczne we współczesnej urbanistyce i architekturze*, Wyd. Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004, s. 28.

133 Przestrzenie publiczne można odnaleźć również poza murami miasta. Ogólnie dostępną, gromadzącą całą społeczność agorę uzupełniały akropole, teatry, gimnazjony, stadiony i akademie, stanowiąc zapowiedź złożonego systemu miejskich przestrzeni publicznych. Przykładem jest akademia Platona z ogrodami, świątyniami i gimnazjonem, ulokowana w gaju Akademosy, która przetrwała ponad 900 lat. Jastrząb T., op. cit., s. 36,32.

134 Dymnicka M., op. cit., s. 39-40.

135 Nowak M., Pluciński P., *Problemy ze strefą publiczną. O pożytkach z partykularnych rozstrzygnięć*, [w:] *O miejskiej sferze publicznej*, Teoria i praktyka, Kraków 2011, s. 16.

Demokracja ateńska była ustrojem ekskluzywnym, rozszerzoną arystokracją (rządami pochodzących od czystej krwi Hellenów)¹³⁶. W dodatku, tylko mężczyznom przysługiwało prawo do uczestnictwa w życiu politycznym *polis*. Kobiety były uważane za członków wspólnoty wyłącznie pod względem prawnym, społecznym i religijnym¹³⁷. Do życia kulturalnego i politycznego nie mieli wstępu także niewolnicy, robotnicy, dzieci, metojkowie, barbarzyńcy itp. Sytuacja kobiet pod względem praw obywatelskich niewiele różniła się od położenia niewolników. Ich społeczna rola wynikała z podziału na dom i miasto. Miejsce kobiety znajdowało się w domu, mężczyzny, poza nim¹³⁸.

Od obywateli wymagano przekazywania pieniędzy na cele publiczne, zniechęcając ich do wydawania pieniędzy na cele prywatne. Wartości publiczne stawiano ponad prywatnymi. W ten sposób zamazywały się różnice pomiędzy biednymi i bogatymi. Domy ateńskie były miejscami ciemnymi i zaniedbanymi, a ich ubóstwo chwalono¹³⁹.

Przestrzenie publiczne można odnaleźć również poza murami miasta. Ogólnie dostępną, gromadzącą całą społeczność agorę uzupełniały akropole, teatry, gimnazjony, stadiony i akademie, stanowiąc zapowiedź złożonego systemu miejskich przestrzeni publicznych. Przykładem jest akademia Platona z ogrodami, świątyniami i gimnazjonem, ulokowana w gaju Akademosy. Przetrwała ona ponad 900 lat¹⁴⁰.

Jak można zauważyć, polis dawała przywileje nielicznym, stawiając obowiązki wszystkim. Nie można zaprzeczyć, że na wyidealizowanym obrazie greckiej agory widnieje rysa.

4.2 Przebudowa Rzymu

Współcześnie jest znana lista obiektów użyteczności publicznej sporządzona w czasach panowania cesarza Konstantyna I Wielkiego. Mając na uwadze fakt, że miasto było nieporównywalnie mniejsze od współczesnego, zdumiewa bogactwo owej listy. W Rzymie znajdowało się 40 łuków triumfalnych, 12 forów, 28 bibliotek, 12 bazylik, 11 term

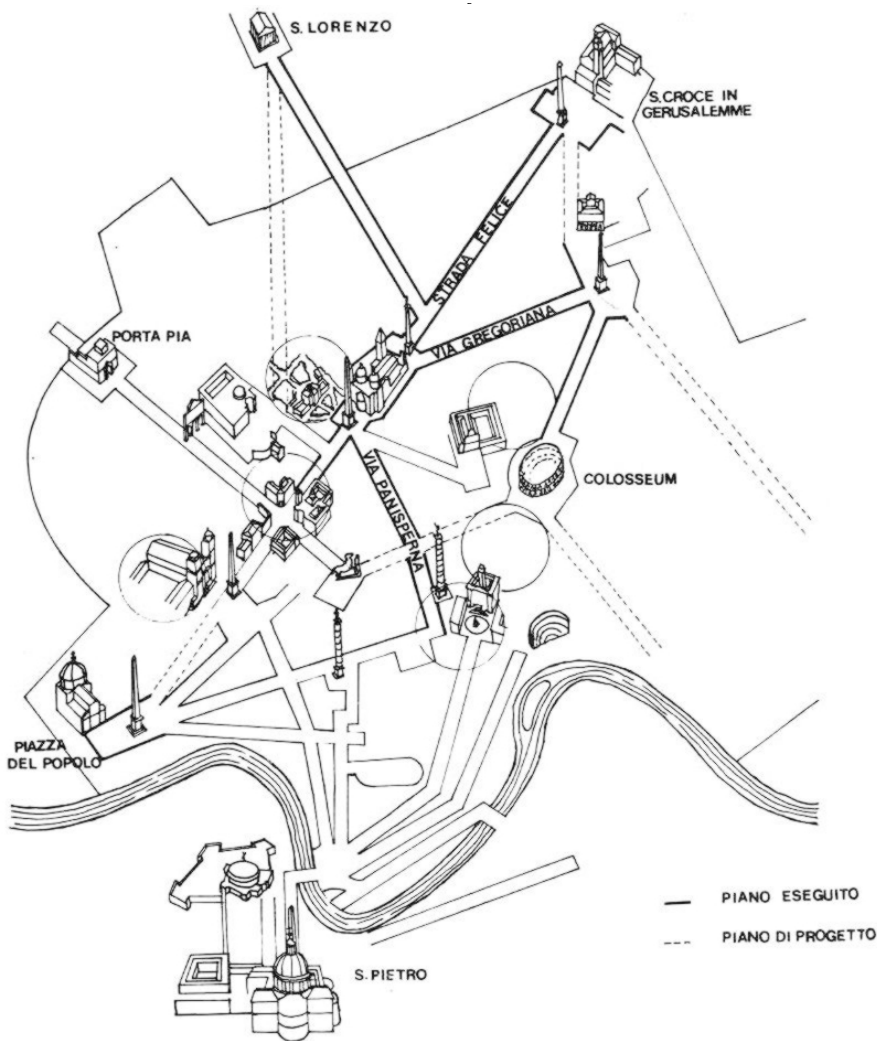
136 Dymnicka M., op. cit., s. 42.

137 Ibidem, s. 38.

138 Ibidem, s. 43.

139 Ibidem, s. 44-45.

140 Jastrząb T., op. cit., s. 32.

Ilustracja 49: Plan przebudowy Rzymu autorstwa Domenico Fontany.

i prawie 1000 łaźni, 46 domów publicznych, 2 cyrki (Circus Maximus mogący pomieścić prawie 400 000 widzów), 2 amfiteatry (Kolosseum od 50 do 70 tysięcy miejsc), 4 teatry, 2 naumachie¹⁴¹, 1 stadion (Dominicjana, mieszczący 30 000 widzów) i wiele innych¹⁴².

Po upadku imperium, Rzym popadł na tysiąclecie w stan niemocy. Około 1500 r. powstał na nowo i przez następne półtora wieku stanowił początkowo centrum rozkwitu artystycznego, potem planowania miejskiego. To w Rzymie po raz pierwszy zostały wytyczone arterie ruchu drogowego nowoczesnego miasta¹⁴³.

141 Specjalne budowle podobne do amfiteatru, ale z basenem zamiast areny, gdzie organizowano widowiska przedstawiające bitwy morskie.

142 Angela A., op.cit., s. 18-19.

143 Giedion S., *Przestrzeń czas i architektura*, PWN, Warszawa 1968, s. 101.

Przed przebudową zainicjowaną za pontyfikatu Sykstusa V (1585-1590), Rzym składał się z wielu rozbudowanych fragmentarycznie obszarów. Kościoły, będące celem pielgrzymek, nie były ze sobą płynnie skomunikowane, a dostęp do niektórych z nich był utrudniony. Stąd decyzja papieża o dostosowaniu miasta dla pielgrzymów. Była ona podyktowana pobudkami kościelnymi, ekonomicznymi, a także politycznymi.

Życzeniem Sykstusa V było uczynienie Rzymu „jednym wielkim świętym miejscem”. Plan był jasny: siedem głównych kościołów odwiedzanych przez wiernych podczas jednodniowej pielgrzymki. Projekt Domenico Fontany wyglądał na proste połączenie drogami poszczególnych miejsc świętych z uwzględnieniem większości istniejących odcinków dróg. Kierunek wyznaczonych ciągów zachowano bez względu na zastane trudności. Budynki wyburzano, doliny wypełniano, wzgórza niwelowano¹⁴⁴.

Autorzy planu byli świadomi, że nowe, tłumnie odwiedzane ulice, umożliwią powstanie dużej ilości domów i sklepów, z czego mogą skorzystać osoby wtajemniczone. W konsekwencji, siostra Papieża, Donna Camila, wybudowała szereg sklepów w pobliżu bazyliki Santa Maria Maggiore, które później wynajmowała z dużym zyskiem¹⁴⁵.

Sykstus V, widząc nowe możliwości, realizował swoją politykę z niespotykaną konsekwencją. Dostosował Rzym do nowych potrzeb i nowego odbiorcy, czyniąc go dostępnym dla każdego. Rozbudował system przestrzeni publicznych, które uczyniły miasto atrakcyjnym, a swoją reprezentacyjnością zachycając do dnia dzisiejszego.

Piazza del Popolo

Rzym nie posiadał jednego, nadrzędnego centrum miejskiego. Plac miejskie chowały się za bocznymi uliczkami i były używane jako targowiska lub miejsca obchodów karnawałowych¹⁴⁶. Papież popierał budowę nowych, reprezentacyjnych przestrzeni i nie zawsze sytuował je przy kościołach. W tym celu pozostawił liczne, duże, wolne tereny pod realizację późniejszych projektów. Umieszczał także obeliski w punktach, w których, na przestrzeni stuleci, powstały najwspaniał-

144 Ibidem, s. 119-120.

145 Ibidem, s. 121.

146 Np. Piazza Navona.

Ilustracja 50: Po lewej: Fragment *La Nuova Topografia di Roma* – plan Piazza del Popolo. Po prawej: Giovanni Battista Piranesi, *The Piazza del Popolo* (*Veduta della Piazza del Popolo*), 1750.

sze place miejskie. Ostatni z czterech został usytuowany przy północnym wjeździe do miasta, w miejscu przecięcia się trzech osi komunikacyjnych, kierujących pielgrzymów w głąb Rzymu. 200 lat później, wokół tego miejsca ukształtowała się obecna forma Piazza del Popolo¹⁴⁷.

Autorem ostatecznej przebudowy placu jest Giuseppe Valadier. Do tego czasu, przybysz przechodził przez Porta del Popolo, po czym ukazywały mu się dwa bliźniacze kościoły. Sprawiały wrażenie jakby pilnowały trzech głównych arterii miasta. Pośrodku wznosił się, wspomniany wcześniej, egipski obelisk. Po lewej stronie znajdowała się renesansowa fasada kościoła Santa Maria del Popolo, przynależnego do klasztoru Augustianów. Wysokie mury i drobne budynki, a także podłóża dla zwierząt nadawały mu wygląd typowy dla przedmieścia. Właśnie taki stan zastał Valadier w 1794 roku.

Architekt zdecydował o zburzeniu nieistotnych obiektów, pozostawiając monumentalne budynki. Ogrody na wzgórzu Pincio, należące do klasztoru, przeobraził w park publiczny, który połączył z placem wijącymi się rampami. Na wzgórzu zaprojektował taras widokowy, któ-

147 Giedion S., op. cit., s. 124-127.

Ilustracja 51: Piazza del Popolo współcześnie.

ry wpisał się w architekturę sąsiadujących z nim budowli. Powstało także kilka obiektów mieszkalnych i tereny zielone. W celu usprawnienia komunikacji, wytyczył dwa półkola, które wyznaczyły oś poprzeczną i uformowały ostateczny kształt placu¹⁴⁸.

Piazza del Popolo jest dowodem na to, jak bardzo złożony jest system przestrzeni publicznych Rzymu, nie tylko w skali całego miasta ale także jego poszczególnych elementów. Uświadamia także, jak bardzo zmienił się charakter wejścia do miasta - z warownych fortyfikacji na otwartą, bogatą, budzącą podziw przestrzeń, która zaprasza do wybrania jednej z trzech dróg prowadzących w głąb Rzymu. Położono wielki nacisk na jego reprezentacyjność, nie zważając na koszty budowy i utrzymania.

4.3 Wielki Plan Rzymu

Złożoność siatki przestrzeni publicznych oddaje osiemnastowieczny „Wielki Plan Rzymu” autorstwa Giambattisty Nolliego. Mapa zo-

¹⁴⁸ Ibidem, s. 179-183.

Ilustracja 52: (str. 110) Fragment La Nuova Topografia di Roma, 1748, Giambattista Nolli. Przestrzeń publiczna stanowiła sprawnie działający krwiobieg.

stała opublikowana w 1748 r. w formie 12 grawerowanych, miedzianych tablic, w których wyryto rysunek miasta. Jako jedna z pierwszych była zorientowana na północ, a nie jak dotychczas, na wschód. Przedstawia Rzym w zaskakujących szczegółach i z niespotykaną precyzją. W konsekwencji kartograf wskazał 2000 miejsc o znaczeniu kulturowym.

Kartograf oznaczył przestrzeń prywatną oraz masę zwartym szrafem, natomiast przestrzeń publiczną, wewnętrzną oraz zewnętrzną, pozostawił bez wypełnienia. Roślinność i chodniki wyróżnił kreskowaniem o średniej gęstości. W ten sposób nie rozdzielił przestrzeni wewnętrznych od zewnętrznych, tylko prywatne od publicznych.

Wyodrębnienie przestrzeni publicznej ucieleśnia ideę pojmowania miasta jako serii wnętrz (ulic, placów, dziedzińców, budowli użyteczności publicznej), a nie jako zestawu obiektów. Prywatne budynki również nie zostały w pełni odseparowane, bowiem ich dziedzińce i pasáže okazały się być dostępne dla każdego, choć zapewne pod czujnym okiem właściciela. To, co obecnie nazwalibyśmy przestrzenią prywatną, okazało się być publiczne dla obywateli XVIII w.

Mapa uwzględnia także wnętrza kościołów oraz obiekty użyteczności publicznej w szczegółowym planie. Jak wcześniej wspomniano, przestrzeń parterów wypełnia pustka, natomiast ich konstrukcje definiuje gęsty szraf. Dzięki zastosowanej grafice, przestrzeń wewnętrzna budynków została włączona do sieci ulic, placów i targowisk. Fakt ten nie dziwi, bowiem ówczesne budynki użyteczności publicznej były w większości ogólnodostępne i bezpłatne. Jeśli była należna opłata to w symbolicznej kwocie¹⁴⁹.

149 Przykładem mogą być termy, które już w starożytności były dostępne dla każdego. Zwyczajowa opłata za wejście do łaźni dla mężczyzn wynosiła miedziaka o najmniejszym nominale, tzw. qudransa, (1/4 asa i 1/64 denara). Zdarzało się, że kobiety płaciły dwa razy tyle, ale dzieci, żołnierze i czasami niewolnicy cieszyli się wolnym wstępem. W konsekwencji gromadziły one mężczyzn, kobiety, niewolników i wyzwolenców, biednych i bogatych. Ashenburg K., *Historia brudu*, BELLONA, Warszawa 2017, s. 31.

Dokument ten, zgodnie z teorią Psychologii Postaci (*Gestalt*) został zinterpretowany przez pryzmat pojęcia figury¹⁵⁰ i tła oraz ich odwracalności, tzw. multistabilność¹⁵¹. Jak wcześniej wspomniano, plan obrazuje relacje pomiędzy przestrzeniami publicznymi i prywatnymi w schematyczny sposób. Dzięki graficznej formie opracowania mapy, możliwe stało się myślowe odwracanie figury i tła - zgodnie z zasadą multistabilności. W zależności od części mapy historycznego miasta relacja figury i tła jest zmienna - zależna od intensywności zabudowy. Na obrzeżach miasta, gdzie zabudowa jest znacznie mniej intensywna, to budynki wydają się być figurą (formą pozytywową) na tle przestrzeni otwartych (forma negatywowa). W miejscach intensywnie zabudowanych figurą (formą pozytywową), wydają się być przestrzenie publiczne usytuowane w masie przestrzeni prywatnych (forma negatywowa). W ten sposób została uwydatniona sekwencja wewnątrz, których rola w historycznej strukturze miasta była nadrzędna¹⁵².

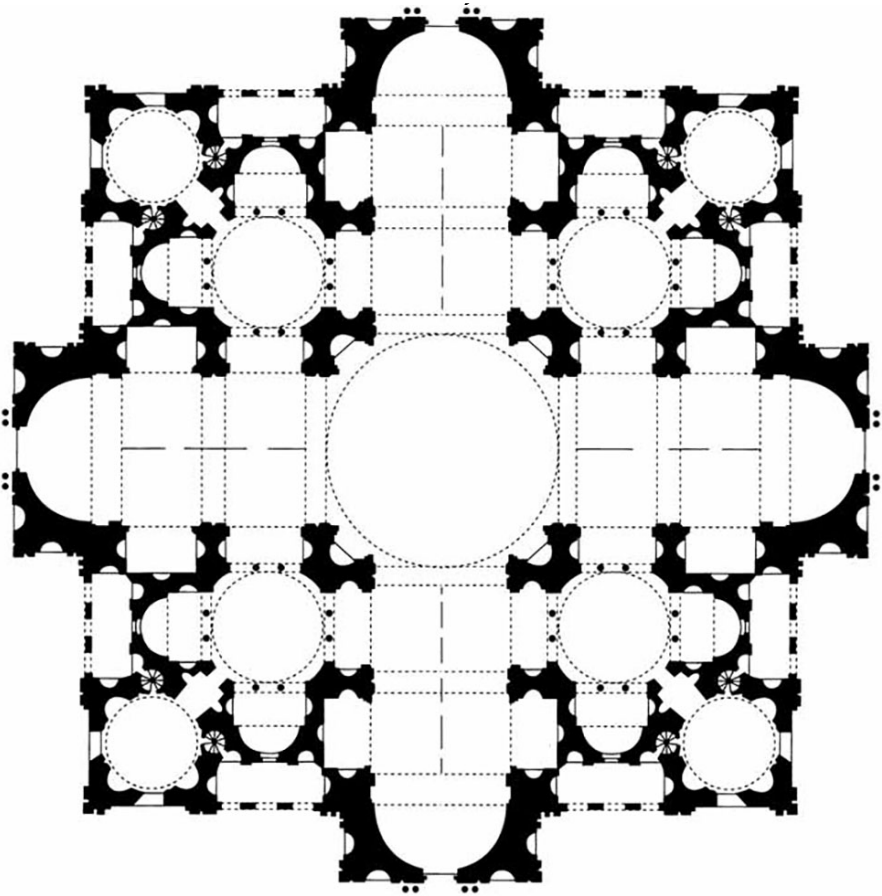
Zamiast zatrudniać wyobraźnię do aranżacji form strukturalnych, czyli bryły budynku, architekt może pracować z wolną przestrzenią (pustką) i uznać kształtowanie tej przestrzeni za rzeczywiste znaczenie architektury. Przykładem może być kamienna bryła katedry lub pustka wewnątrz jej bryły. Architektura gotycka koncentrowała się na strukturze. Jej elementy były wypukłe i dodawano do nich coraz więcej detalu. Przejście z gotyku do renesansu polegało na całkowitym przekształceniu architektury ostrych i szpiczastych struktur w archi-

150 Figura, to zgodnie z teorią Gestalt, kształt określony przez kontur lub/i płaszczyznę zachowujący wizualną autonomiczność. Cechują ją następujące właściwości: jest skończona, zamknięta, pierwszoplanowa na wyraźnie oddzielnym od niej tle. Lenartowicz J., *Słownik Psychologii Architektury*, Politechnika Krakowska, Kraków 2010, s. 30.

151 „Multistabilność wiąże się z możliwością przełączania między różnymi, zwykle dwoma, trybami interpretowania tożsamości obiektu i dotyczy przede wszystkim całości wykorzystujących relację figura/tło.” [Kożyk K., *Percepcja: natura, struktura i funkcja*, Małopolski Instytut Kultury, s.78.] Inaczej rzecz ujmując, gdy mamy do czynienia z sytuacją, w której jeden obraz może być dwójako interpretowany. Raz jeden obiekt staje się tłem dla drugiego i na odwrót. Obie interpretacje przebiegają naprzemiennie, nigdy równocześnie.

152 Wąsowicz M., *Wybrane współczesne i historyczne inspiracje Mapą Rzymu G. Nolli'ego*, [w:] *Środowisko mieszkaniowe Tom 15*, Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, 2015, s. 162-169.

Ilustracja 53: Projekt Bazyliki Świętego Piotra w Rzymie tworzy ornament okrągłych kopulastych pustek, połączonych ze sobą i powiększonych półkolistymi niszami. Dzisiejsza świątynia ma nieco inną formę jednak wewnątrz nadal odczuwa się jak ogromną jaskinię (jak w zamysle Bramante) obejmującą grób Świętego Piotra.

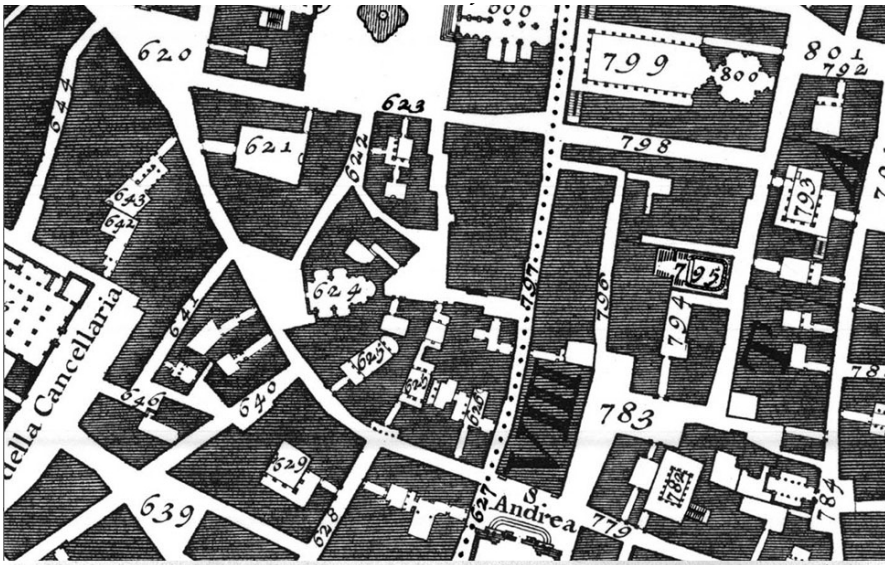
tekturę ukształtowanych pustek. Ulubioną formą odrodzenia jest kolistą przestrzeń, przykryta kopułą, powiększana dzięki niszom¹⁵³.

* * *

Przykładem dobrze obrazującym problematykę dostępności renesansowych dziedzińców prywatnych obiektów jest Palazzo Massimo alle Colonne (Rzym, rozpoczęcie budowy w 1535 r.) autorstwa Baldassare Peruzzi'ego¹⁵⁴. Niewielki budynek został zlokalizowany przy wąskiej, krętej Strada della Valle, u wylotu Strada del Paradiso. Jego wypukła fasada biegnie zgodnie z łukiem ulicy, co wyróżniało go na tle ówczesnych zabudowań. W XVII w. ulica była na tyle wąska, że

¹⁵³ Rasmussen S. E., *Odczuwanie architektury*, Karakter, Kraków 2015, s. 56-57.

¹⁵⁴ N. Pevsner, *Historia Architektury Europejskiej*, op. cit., s. 135.

Palazzo Massimo, detto delle Colonne
 1. Palazzo Santobono, 2. Chiesa di S. Pantaleo, 3. Palazzo della medesima Famiglia Massimo, detto di Ferro, 4. Strada Papale verso il Palazzo Valle

Ilustracja 54: Wyżej: Fragment *La Nuova Topografia di Roma*, 625 - Pallazzo Massimo.
 Niżej: Pallazzo Massimo alle Colonne, Giuseppe Vasi, rycina z 1754.

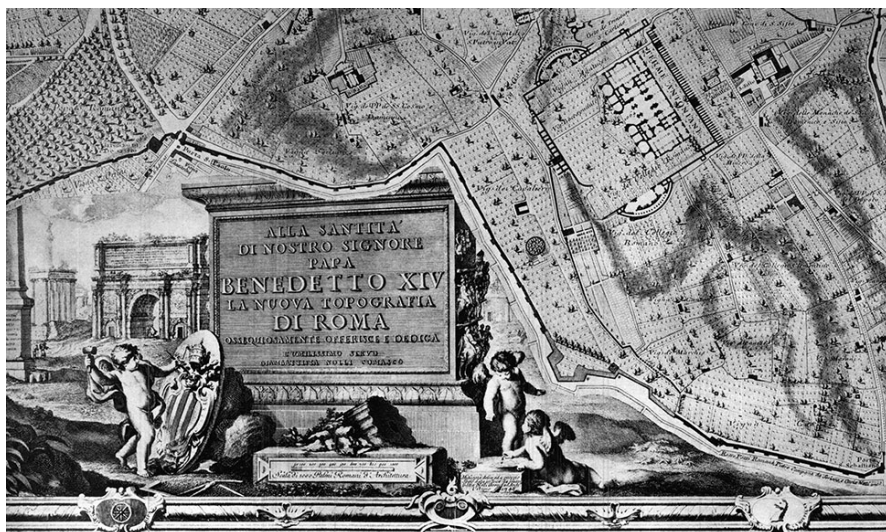
nie można było objąć wzrokiem pałacu w całości. Wejście do budynku zaprojektowano w formie głębokiej, ciemnej loggii, wyciętej w bryle, której jasne pary kolumn pogłębiały jej mrok. Pomimo to, z chodnika można było zajrzeć w jej otwartą przestrzeń, która wydawała się być kontynuacją ulicy¹⁵⁵. Kamienny pasaż prowadził z loggii na niewielki dziedziniec gdzie powtarzało się kontrastowe zestawienie pustki z kolumnami. Kolejno, drugim pasażem dochodzono do mniejszego dziedzińca, a stamtąd, kolejnymi przejściami do biegnącej z tyłu ulicy.

¹⁵⁵ Rasmussen S. E., op. cit., s. 68-69.

*Ilustracja 55: Wyżej: Fragment Rzymu z Google Maps - Palazzo Massimo.
Niżej: Palazzo Massimo, widok z Google Maps, 2019.*

Kiedy mamy już świadomość jak wyglądał *palazzo*, za czasów jego pierwszych właścicieli, warto spojrzeć na niego współcześnie. Można odnieść wrażenie, że budynek nie uległ zmianie, jednak kiedy przyjrzymy się dokładnie, zauważymy kute, stalowe ogrodzenie z furką, oddzielające loggie od chodnika, a także okratowanie w oknach parteru i podpiwniczenia. Obecnie, budynek jest całkowicie zamknięty dla przechodnia, skrywając piękne wnętrza dziedziców, które cieszyły oko XVIII - wiecznych Rzymian. Kontrast jest widoczny tym bardziej kiedy dostrzeżemy na rycinie postacie podążające w stronę loggii oraz przeszywające je światło wpadające od strony dziedzińca.

Ilustracja 56: Fragment *La Nuova Topografia di Roma*, Termy Karakalli.

Przykładem budynku uwiecznionego przez Nolle'ego są ruiny Term Karakali. Plan parteru obiektu został oznaczony pustką co jednoznacznie włączyło go do grona przestrzeni publicznych. Nie jest to zaskoczeniem, bowiem starożytne budynki użyteczności publicznej były w większości ogólnodostępne i bezpłatne. Opłata, jeśli była należna, to w symbolicznej kwocie, dzięki czemu raj stawał się dostępny dla najbiedniejszych¹⁵⁶.

„Zwyczajowa opłata za wejście do łaźni dla mężczyzn wynosiła miedziaka o najmniejszym nominale, tzw. qudransa, (1/4 asa i 1/64 denara). Zdarzało się, że kobiety płaciły dwa razy tyle, ale dzieci, żołnierze i czasami niewolnicy cieszyli się wolnym wstępem”¹⁵⁷.

W tym miejscu rodzi się pytanie, czy kartograf oznaczył przestrzeń Term mając na uwadze ich pierwotną funkcję, czy może mu współczesną (np. atrakcji turystycznej)?

156 Ashenburg K., op. cit., s. 36.

157 Ibidem7, s. 31.

4.4 Przebudowa Paryża

Strategia łączenia ważnych funkcjonalnie i kompozycyjnie punktów szerokimi, promienistymi arteriami stanowiącymi siatkę połączeń nadrzędnych w stosunku do „zwykłych” ulic widać także w urbanistyce oświeceniowej i takich projektach jak plan Waszyngtonu i plan przebudowy Paryża. Założenia urbanistyczne rozwijały się w wieloosiowe kompozycje oparte na długich perspektywach z centralnymi placami z monumentalnymi budynkami publicznymi. Komponowano ciągi wewnątrz sprzężone z ważnymi budynkami, tworząc sekwencje przestrzeni publicznych. Tym samym, zwiększył się udział przestrzeni ogólnodostępnych, gromadzących masową widownię¹⁵⁸.

Napoleon III jako pierwszy nakreślił zmiany, jakich zamierzał dokonać w mieście, określając stopień ich pilności. Grube linie krzyżujące się na gęstych skupiskach domów w środku miasta przypominały plan systemu obronnego. Rzeczywiście, były to „okopy” wzniesione z myślą o wewnętrznym wrogu¹⁵⁹. Budowanie szerokich, prostych ulic było najlepszym środkiem stłumienia zamieszek w zarodku¹⁶⁰.

Cesarz powierzył wykonanie i rozwinięcie swoich planów Georgowi Eugène Haussmannowi, prefektowi departamentu Sekwany, którego celem było:

- odsłonięcie wielkich budynków, pałaców, koszar w taki sposób, aby były one „przyjemniejsze dla oka”, dostęp do nich w czasie obchodów był łatwiejszy jak i obrona w czasie zamieszek;
- poprawa stanu zdrowotnego miasta poprzez wyeliminowanie „zarażonych zaułków i ośrodków epidemii” (co nie zostało w pełni zrealizowane);
- zapewnienie „publicznego spokoju” poprzez utworzenie wielkich bulwarów, które miały zezwolić na swobodną cyrkulację powietrza i światła, a także oddziałów wojskowych (w ten sposób miał poprawić się los mieszkańców i mieli stać się oni mniej skłonni do rewolucji);

158 Jastrząb T., op. cit., s. 59.

159 Od 1827 do 1851 roku, ulice i bulwary Paryża były dziewięciokrotnie świadkami wznoszenia barykad.

160 Giedion S., op. cit., s. 709.

COURBEVOIE

NEUILLY

CLICHY

LE PRE S^T GERVAIS

PANTIN

ROMAINVILLIERS

BAGNOLET

ST MAUR

CHARENTON LE PONT

MONTROUGE

GRANTILLY

VANVES

ISSY

ILLANCOURT

Ilustracja 57: (str. 118) Plan Général, Adolphe Alphand, 1867 – 1873.

- ułatwienie cyrkulacji ruchu w kierunku od i do dworców kolejowych, poprzez przebicie osi¹⁶¹.

Place Paryża były właściwie rozszerzonymi ulicami. Domy stawiano w prostych, ciągłych liniach wzdłuż ulic, nie pozostawiając żadnych pustych przestrzeni poza chodnikami i przesmykami dla ruchu kołowego. Parki stworzone z placów zostały umieszczone pośród hałasu i pyłu ulicznego. Całkowicie nowy i przyjemny dla ludzi był fakt, że zostały one otwarte dla publiczności - dotychczas skwery były przeznaczone do użytku kilku uprzywilejowanych osób¹⁶².

Paryż został także wzbogacony o budynki o rozmaitej funkcji, takie jak hale wystawowe, kościoły, szkoły, hale targowe i budynek biblioteki. Jednak to ulica dominuje w nowym obrazie miasta.

Część prac została rozpoczęta jeszcze przed objęciem stanowiska przez Haussmanna, jednak bez jego energii, uporu i dalekowzroczności, przemiany w Paryżu nigdy nie zostałyby dokonane. Z pewnością nie w okresie 17 lat. Stworzył wielkie XIX - wieczne miasto mimo lic-

Ilustracja 58: Otwarcie Avenue de l'Opéra, 1879.

161 Ibidem, s. 714-715.

162 Ibidem, s. 726.

nych sprzeciwów, a szybkość prac odzwierciedlała tempo i przedsiębiorczość ekspansji przemysłowej.

Znaczna część planów urbanisty została zrealizowana. Do grona tych nieurzeczywistnionych należy pas zieleni, który miał powstać wokół Paryża - wzdłuż linii fortyfikacji miejskich. Projekt przyjęty przez cesarza przewidywał użycie gruntu przyległego do fortyfikacji wraz z pasem o szerokości 250m leżącym poza nimi. Cesarz chciał stworzyć „ogromne ogrody”, które miały otoczyć miasto i połączyć park na wschodzie z parkiem na zachodzie. Kiedy Napoleon wyjechał na front włoski, jego Rada Stanu znalazła sposobność, aby zmienić jego plany. Choć cesarz po powrocie miał nadzieję, że nadarzy się jeszcze okazja do naprawienia tej krótkowzroczności, to tereny zostały zabudowane blokami mieszkalnymi¹⁶³. W przypadku krakowskich Plant, przedsięwzięcie zostało zrealizowane i choć jego skala nie jest porównywalna, to z całą pewnością stanowi nieoceniony walor przestrzenny miasta.

4.5 XIX w.

W epoce renesansu biblioteka była skromnym trójnawowym pomieszczeniem, nieróżniącym się prawie wcale w swej strukturze architektonicznej od pomieszczeń służących całkiem innym celom, np. salom chorych ówczesnych szpitali. W XIX wieku, powstało wiele typów budowli, które w wyniku daleko posuniętej specjalizacji zostały dostosowane do różnych, nowoczesnych zadań stawianych architekturze¹⁶⁴. Do ich grona należą państwowe i miejskie budynki administracyjne, biura, muzea, biblioteki, uniwersytety, szkoły, teatry, sale koncertowe, banki, giełdy, dworce kolejowe, domy towarowe, hotele, szpitale itp.

Wzorem dla bibliotek stały się typy budowli, które rozwiązywały problem magazynowania książek. W budownictwie szpitalnym przyjął się system grupowania oddzielnych oddziałów dla poszczególnych typów chorób. Dla banków i giełd, regułą stała się centralnie usytuowana hala z przeszklonym dachem. W muzeach skrytykowały się formy zapewniające korzystne oświetlenie. Dla potrzeb biurowych przyję-

163 Ibidem, s. 720-721.

164 Pevsner N., *Historia Architektury...*, op. cit., s. 238-239.

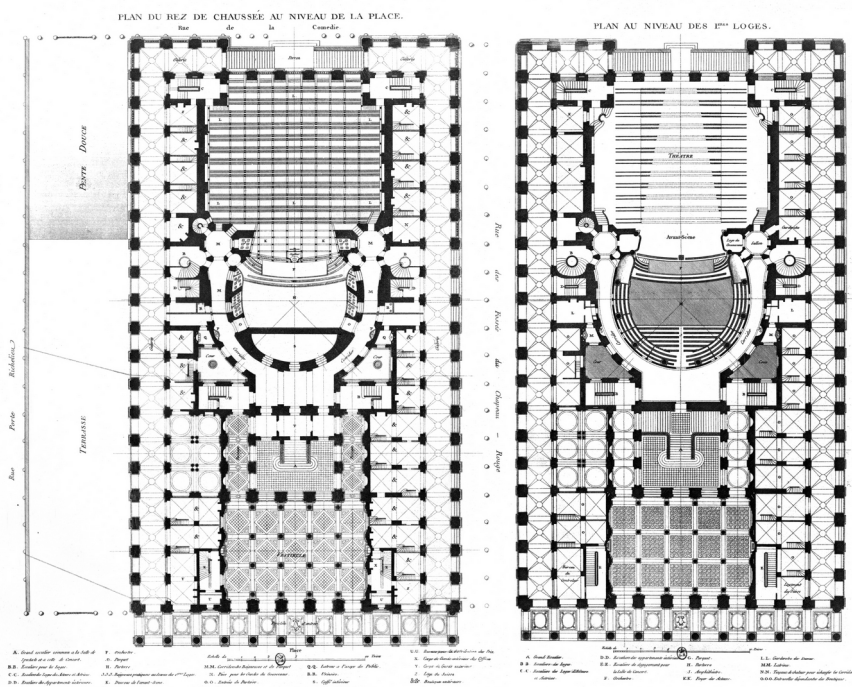

Ilustracja 59: Bibliothèque Sainte-Geneviève, Henri Labrouste, Paryż, 1845 – 1850. Żelazna konstrukcja; uwolniona przestrzeń; dominuje funkcja czytelnia; doświetlona światłem górnym boczным; księgozbiór na dwóch kondygnacjach w sąsiedztwie ścian zewnętrznych.

to rozwiązania elastyczne, umożliwiające łatwe dostosowanie do różnych potrzeb¹⁶⁵.

Równocześnie rewolucja przemysłowa wywierała coraz silniejszy wpływ na architekturę poprzez zwiększoną produkcję konstrukcyjnych i dekoracyjnych elementów żelaznych. Żelazo od dawna służyło do

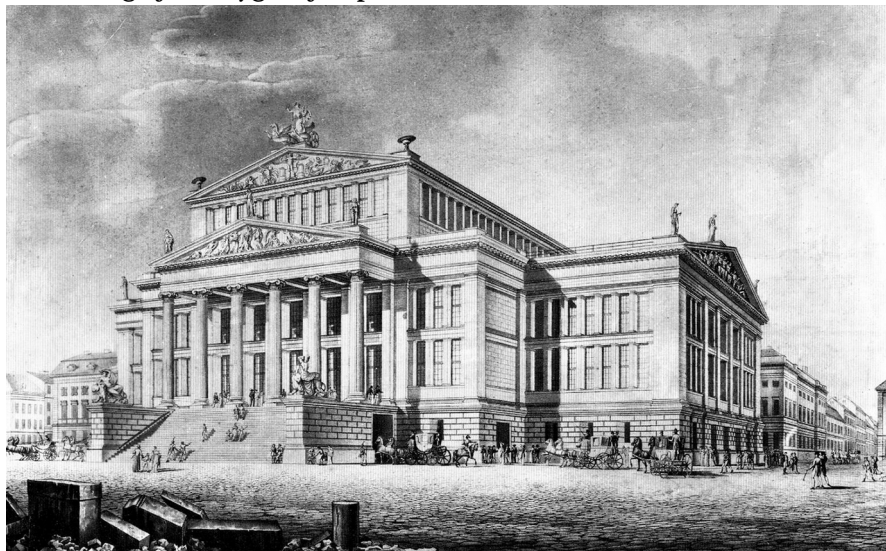

Ilustracja 60: Teatr Wielki w Bordeaux.

wzmacniania konstrukcji drewnianych i murowanych, jednak wówczas jego rola znacznie się zwiększyła. Rozpoczęto poszukiwanie nowych form architektonicznych, właściwych dla jego właściwości konstrukcyjnych.

Na przełomie XVIII i XIX w. wyraźnie naprzód wysuwa się budownictwo teatralne¹⁶⁶. Jego pierwowzór sięga starożytności, kiedy to teatr znajdował się na otwartym powietrzu, na stokach wzgórza, w których po półkolu wycinano ławy. W dobie rewolucji przemysłowej, powszechny stał się zwyczaj urządzania w jego przestrzeni koncertów, zebrań towarzyskich oraz balów, do czego potrzebowano odpowiednich przestrzeni¹⁶⁷. Odpowiedz na powyższe potrzeby można zauważyć na planie Teatru Wielkiego w Bordeaux autorstwa Victora Louisa (1780 r.). Jego wewnętrzna przestrzeń publiczna zajmuje niepełna połowę powierzchni rzutu poziomego budynku.

Ciekawe rozwiązanie strefy wejściowej zastosował także Carl Friedrich Schinkel projektując Teatr Królewski w Berlinie (1818 r.). Na poziom drugiej kondygnacji wprowadził widzów szerokimi schodami ze-

Ilustracja 61: Teatr Królewski w Berlinie. Piesi wchodzą do budynku monumentalnymi schodami, natomiast powozy konne wjeżdżają do przyziemia obiektu.

166 Broniewski T., op. cit., s. 350.

167 Ibidem, s. 422, 423.

wnętrznymi pod którymi ulokował wówczas nieodzowny, kryty podjazd dla powozów i karet. Został on połączony z głównym holem za pomocą schodów wewnętrznych tworząc w ten sposób dwupoziomową strefę wejściową¹⁶⁸. Współcześnie wygląda ona nieco inaczej. Z przyczyn oczywistych, podjazd dla dorożek stracił swoje przeznaczenie.

Jak już wcześniej wspomniano, istotną rolę zaczynają odgrywać przestrzenie wystawiennicze. Choć przykłady kolekcjonowania sztuki można spotkać już w starożytności (w łaźniach, świątyniach lub np. w Muzejonie w Aleksandrii w Egipcie), zwyczaj ten upowszechnił się w czasach renesansu. Magnateria i wyższe duchowieństwo kościoła rzymskokatolickiego popierało kolekcjonowanie dzieł sztuki jako przywilej dostępny jedynie dla wybrańców. Wystawiali dzieła sztuki dla przyjemności oraz wywarcia wrażenia na odwiedzających. Zbiory miały charakter prywatny, pozostawiano je w pałacach i udostępniano wyłącznie za zgodą właściciela. Dopiero od XVIII w., szczególnie w XIX w. zaczęto wznosić potężne gmachy dla pomieszczenia prywatnych zbiorów, które wraz z otaczającym terenem, tworzyły nową jakość przestrzeni¹⁶⁹. To, co stanowiło niegdyś rozrywkę arystokracji, zostało rozpowszechnione na skalę masową. Funkcją muzeów była edukacja w zakresie budowania odpowiedniego smaku oraz przepajanie respektem dla dzieł sztuki, zgodnie z retoryką neoklasycyzmu¹⁷⁰.

Przykładem takiego typu budynku jest Altes Muzeum w Berlinie (1830 r.). Obiekt zaprojektowany przez Karola Fryderyka Schinkel'a posiada klarowną formę zewnętrzną, którą od strony frontowej definiuje monumentalna kolumnada złożona z 18 jońskich kolumn. Za ich drugim rzędem, nieco mniej licznym (składającym się z czterech filarów), znajduje się westybul wraz z główną klatką schodową. Jego wysokość jest adekwatna do opisanej wcześniej kolumnady i odpowiada dwóm poziomom budynku. Ze spocznika wyższej kondygnacji otwiera się widok na panoramę Berlina¹⁷¹.

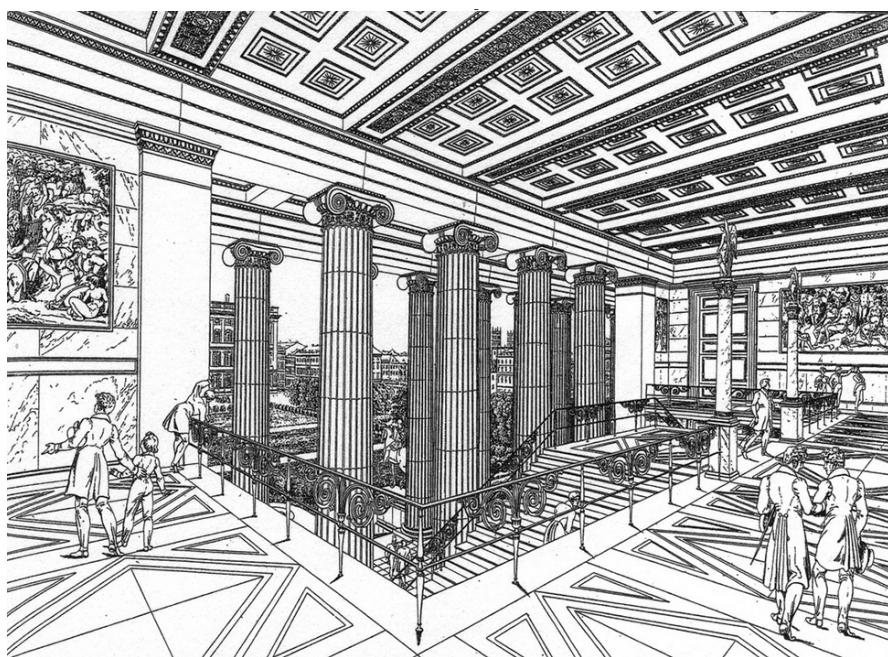
Pierwotnie jedynym elementem, który oddzielał główną klatkę schodową od zewnątrz była kolumnada. W związku z tym, że nie stanowiła ona bariery mikroklimatycznej, przestrzeń westybulu można

168 Ibidem, s. 434.

169 Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, Wydawnictwo VIA, 1999, s. 70-72.

170 Ibidem.

171 Ibidem.

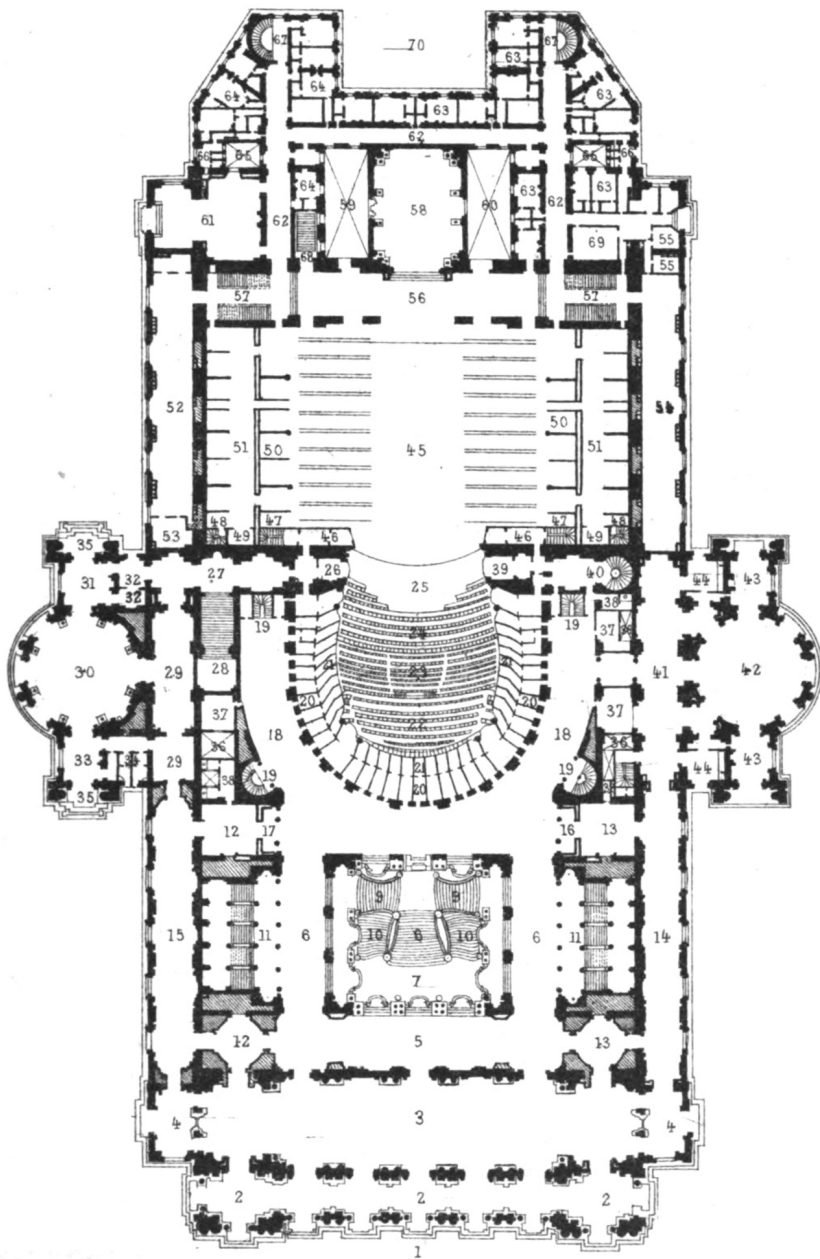
Ilustracja 62: Widok z górnego piętra westybulu Altes Museum w Berlinie. Rysunek Karola Fryderyka Schinkla z 1829.

było określić jako zewnętrzną. Współcześnie, w drugiej linii kolumnady, zainstalowano szklaną ścianę osłonową co uczyniło z westybulu przestrzeń wewnętrzną, także pod względem mikroklimatycznym.

Skale reprezentacyjności jaką zaczęła pełnić wewnętrzna strefa wejściowa obrazuje Opera Garniera w Paryżu autorstwa Charlesa Garniera (1861-1874 r.). Foyer paryskiej opery olśniewa bogactwem

Ilustracja 63: Widok na górne piętro westybulu Altes Museum w Berlinie, 2018.

Ilustracja 64: Opera Garniera, strefa wejściowa: 2 - loggia, 3 - grand foyer, 4 - „małe” foyer dla odpoczynku, 5 - frontowe foyer/galeria otwarta na wielkie schody, 6 - galerie komunikacyjne pomiędzy salą a foyer, 7 - wielkie schody, 8/9/10 - rampy prowadzące do sali, 11 - główne schody prowadzące do sali, 12 - pokój dla niepalących, 13 - buffet, 14 - galeria, 15 - palarnia, 16 - księgarnia, 17 - kwaciarnia, 18 - korytarz na salę, [27 - westybul cesarski, 28 - schody cesarskie, 29 - salon wprowadzający, 30 - duża sala recepcyjna], 41 - przedsionek lodziarni, 42 - lodziarnia/restauracja, 43 - salon restauracyjny.

ornamentów i szlachetnością wykorzystanych materiałów. Oplywająca złotem przestrzeń była salonem miasta. Przed spektaklem i w trakcie

Ilustracja 65: Grand Foyer Opery Garniera w Paryżu.

antraktów spotykało się tu eleganckie towarzystwo, bogaci finansisci, politycy, wielkie damy oraz arystokraci. Przestrzenny układ korytarzy i schodów ułatwiał komunikację, a co za tym idzie, odpoczynek. Kolejnym istotnym elementem jest potężna klatka schodowa, której forma także oddaje ówczesną potrzebę prezentacji. Łukowaty kształt nadaje jej dynamiki i lekkości, a jej ubarwienie jest kolorystyczną deklamacją marmuru, który występuje tu w trzech barwach: białej, zielonej i czerwonej. Niezwykle rozbudowana strefa wejściowa opery, składająca się z sekwencji pełnych przepychu oraz dyskretnie oświetlonych pomieszczeń o zmiennych proporcjach, podkreśla rangę obiektu oraz buduje pożądane napięcie.

4.6 Modernizm

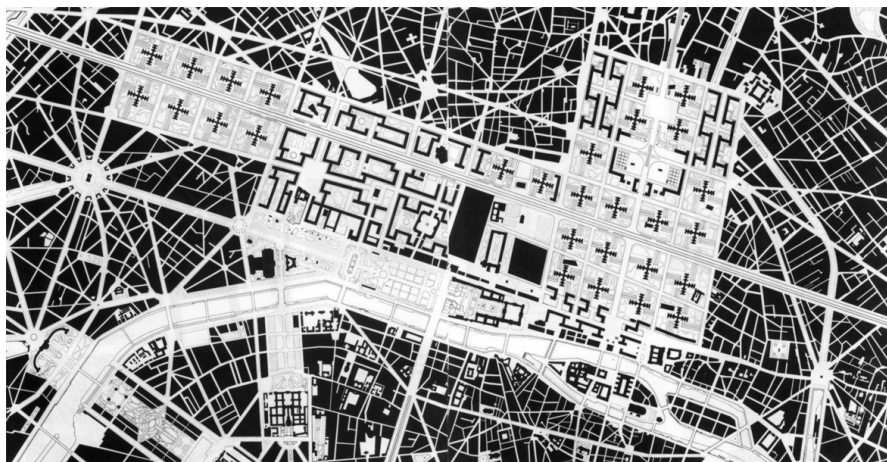
Pod koniec XIX wieku, oprócz reprezentacyjnych dzielnic burżuazji, powstawały rozległe dzielnice przemysłowe i dzielnice miejskiej robotniczej biedoty. W opozycji do zabudowy tych ostatnich, moder-

nizm zaproponował całkowicie odmienny sposób kształtowania i definiowania przestrzeni publicznych w mieście.

Przykładem, który obrazuje nowy sposób myślenia o przestrzeni wspólnej jest plan przebudowy Paryża, Plan Voisin z 1925 r., autorstwa Le Corbusiera. Sugerował on wyburzenie dotychczasowej zabudowy miasta na rzecz nowej dzielnicy. Różniła się ona zasadniczo od tradycyjnej zabudowy. Tym samym stanowiła rodzaj antytezy miasta zwartego o ciągłej strukturze zabudowy, w której dziedzictwo historyczne jest wartością nadrzędną.

Architekt żywił przekonanie, że ludzie, którzy podróżowali samochodami, otaczali się nowoczesnymi maszynami i gadżetami, wiedli życie w szybkim, XX - wiecznym tempie, nie mogli mieć identycznych potrzeb architektonicznych jak ich przodkowie. Jednocześnie gardził przypadkowością, czego konsekwencją było nieustanne poszukiwanie porządku¹⁷².

Wayne W. Cooper¹⁷³ zilustrował zasadniczą różnicę pomiędzy tradycyjną tkanką historyczną, a założeniami modernistycznymi za po-

Ilustracja 66: Plan Voisin autorstwa Le Corbusiera. W przypadku dzielnic zbudowanych na korzeniu historycznym odnosimy wrażenie, że tłem jest zabudowa, a figurą siatka przestrzeni publicznych. Łatwo odczytać układ ulic, placów i podwórek. W nowej dzielnicy jest odwrotnie. Figurą jest architektura co świadczy o jej dominacji. Przestrzeń publiczna stała się tłem. Widzimy wolnostojące budynki zanurzone w wielkich, otwartych przestrzeniach. Ulice i place odczytywane są jako płaski rysunek.

¹⁷² Wilkinson P., *Architektura - wizje niezrealizowane*, REBIS, Poznań 2019, s. 162.

mocą planów figura - tło. W przypadku miast historycznych zaobserwował figuralne ukształtowanie przestrzeni publicznych pomiędzy gęstymi i swobodnie kształtowanymi polami zabudowy. Natomiast modernistyczne plany wykazały figuralny charakter budynków na pustej przestrzeni tła. Doszło do odwrócenia proporcji pomiędzy przestrzenią publiczną i prywatną. Wnioski Cooper'a wskazywały na powstanie opustoszałych i niezagospodarowanych przestrzeni, które zostały pozabawione skali ludzkiej oraz cech wnętrza urbanistycznych. Postawił także tezę, że przestrzeń jako forma negatywna ma właściwości izolujące lokalną społeczność.

Modernistyczna koncepcja miasta nie powstała w wyniku naturalnej ewolucji epok poprzednich, ale jako ich zaprzeczenie. Idea budowli wysokich, rozmieszczonych w dużej odległości od siebie, zwalnających teren na rzecz przestronnych terenów zielonych była niewątpliwie postępową i obiecującą. Zwłaszcza jako protest przeciwko XIX-wiecznej zabudowie miast przemysłowych. Jednak pomimo szczytnych intencji, zabieg ten doprowadził do rozbicia ciągłości przestrzeni publicznej i zdehumanizowania jej skali. Powielenie takich struktur, niezależnie od skali otoczenia, jego wartości naturalnych i kulturowych, zniszczyło związki pomiędzy poszczególnymi elementami miasta. Odebrało ludziom ulice, place i ogrody, oferując obce i nieprzyjemne miejsca¹⁷⁴.

O tym jak bardzo zostały odwrócone proporcje, świadczy przykład modernistycznej zabudowy dystryktu Santruce, zlokalizowanego w największej dzielnicy Puerto Rico, San Juan. Dostrzegając problem związany z istniejącą strukturą urbanistyczną, władze miasta zamówiły u Leona Kriera wstępne studium do nowego planu urbanistycznego (II p. XX w.). Projekt zakładał podzielenie wielkiego blokowiska na mniejsze dzielnice uzupełnione o place, które miały na celu wyróżniać i symbolizować ich wzajemną niezależność. Własne usługi i infrastruktura miały zapewnić samowystarczalność. Sprywatyzowane obszary zostały podzielone na parcele tradycyjnej wielkości i dopasowane do

173 Copper W., *The Figure/Grounds*, Cornell Journal of Architecture nr 2 (Fall), 1983.

174 Bojanowski K., Lewicki P., Gonzales L. M., Palej, A., Spaziant A., Wicher W., *Elementy analizy urbanistycznej*, Politechnika Krakowska, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Kraków 1998, s.37.

istniejących budynków. Zaprojektowano nowe obiekty, liczące od dwóch do trzech kondygnacji, które uzupełniły planowane kwartały. W konsekwencji projekt zaproponował radykalną redukcję przestrzeni publicznej (pomiędzy blokami) z 80% do 32% całkowitej powierzchni terenu¹⁷⁵.

Wielkoskalarne otwarte przestrzenie, tak typowe dla wielu miast świata odbudowywanych i rozbudowywanych w XX wieku, doprowadziły do sytuacji, w której część teoretyków zaczęła, z pewną nostalgią, oglądać się za wzorcami historycznymi.

* * *

W rozdziałach DEFINICJE, ARCHETYPY I TRANSPOZYCJE, PRZESTRZEŃ PUBLICZNA podjęto próbę przybliżenia i uporządkowania terminologii związanych z rodzajami przestrzeni publicznych w budynku. Opisano archetypy i transpozycje formy oraz funkcji współczesnego holu. Nakreślono kluczowe momenty w historii architektury, podczas których formowały się wzorce kształtowania wewnętrznych i zewnętrznych przestrzeni publicznych¹⁷⁶.

Dalsza część opracowania będzie poświęcona analizie współczesnych realizacji. Zostanie opisana metoda oraz wyniki badań przeprowadzonych przez autorkę w latach 2015 – 2021.

---

175 Krier L., *Architektura Wspólnoty*, wyd. słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2011, s. 124.

176 Autor miał na uwadze fakt, że problematyka przestrzeni publicznych jest niezwykle obszerna i może stanowić przedmiot niezależnego opracowania.

5 METODA I WYNIKI BADAŃ

W celu zweryfikowania przyjętych tez, zebrano grupę liczącą 100 obiektów spełniających kryteria wskazane w zakresie badań. W przypadku każdej z realizacji zostały zgromadzone następujące dane:

- funkcji budynku;
- powierzchni budynku;
- powierzchni holu;
- przekroju holu;
- przekroju budynku;
- lokalizacji holu w planie budynku;
- lokalizacji holu w przekroju budynku;
- wyodrębnienia holu z architektury budynku;
- ilości publicznych wejść w budynku;
- ilości holów w budynku;
- połączeń pomiędzy strefami wejść budynku (w sytuacji kiedy występuje więcej niż jedna);
- sąsiadujących wewnętrznych przestrzeni publicznych;
- sąsiadujących z budynkiem zewnętrznych przestrzeni publicznych;
- połączeń pomiędzy sąsiadującymi z budynkiem zewnętrznymi przestrzeniami publicznymi;
- otwartości holu na inne przestrzenie (wewnętrzne i zewnętrzne);
- otwarć widokowych z przestrzeni holu;
- doświetlenia holu;
- klimatu i mikroklimatu;
- funkcji holu;
- obecności dominant;
- budowy przestrzennej holu;
- budowy przestrzennej budynku;
- nazewnictwa strefy wejściowej.

Wszystkie powyższe informacje zostały ujęte w zestawieniu zbiorczym. W wyniku pierwszego etapu analiz, którego kryteriami były lokalizacja i funkcja holu w budynku, wyodrębniono 6 grup. W kolejnej fazie prac, każda z nich została szczegółowo przeanalizowana, co miało na celu określenie ich szczegółowej charakterystyki. W trzecim etapie, mając na uwadze zaobserwowany podział, ponownie zweryfikowano zestawienie danych i wyciągnięto wnioski dotyczące:

- wyodrębnienia formy holu ze struktury budynku;
- sposobu wprowadzania pieszego do holu;
- budynków stanowiących wejście do większych zespołów;
- przekrojów holu;
- lokalizacji holu w przekroju budynku;
- rodzajów dominant;
- cech holu;
- funkcji holu;
- skali holu;
- determinant holu;
- nazewnictwa wewnętrznej strefy wejściowej budynku.

W dalszej części rozdziału zostaną szczegółowo opisane wyodrębnione grupy, a także wnioski dotyczące próby badawczej jako ogółu.

5.1 Typologia

5.1.1 Plan

„Bryła i powierzchnia to elementy, poprzez które przejawia się architektura. Bryła i powierzchnia są określone przez plan. Plan jest generatorem”¹⁷⁷.

Le Corbusier w swoim manifestie pt. „W stronę architektury” zaznacza, że cała struktura powinna wznosić się od podstaw i rozwijać według reguły zapisanej na planie. Jedność geometrycznej zasady gwarantuje dogłębny przekaz harmonii. Tworzenie planu wymaga surowej dyscypliny. Ta sama zasada prowadzi od rzeczy podstawowych do bardziej złożonych¹⁷⁸.

Jak wcześniej wspomniano, na podstawie analizy lokalizacji holu w planie budynku oraz jego funkcji w kontekście zewnętrznych przestrzeni publicznych, próba została podzielona na 6 grup. Każda z nich posiada charakterystyczne cechy i pełni określone funkcje.

---

177 Le Corbusier, *W stronę Architektury*, Centrum Architektury, Warszawa 2012, s.99.

178 Le Corbusier, op. cit., s.100-101.

Grupa I

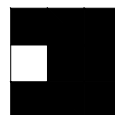
Hole należące do niniejszej grupy graniczą bezpośrednio z elewacją frontową budynku w strefie wejścia. Proporcjonalnie do skali budynku są najmniejszymi z wszystkich holów. Stosuje się je najczęściej w obiektach biurowych, natomiast rzadko w budynkach przeznaczonych dla zorganizowanych grup (ze względu na ich skalę). Często posiadają przestrzeń uzupełniającą np. w postaci atrium, pasażu, dziedzińca. Zazwyczaj są stosowane w budynkach posiadających wejście z przestrzeni chodnika/ulicy. Kolejną ich cechą jest przekrój parterowy i otwarcie widokowe szerokie lub obojętne. Przeważnie są widoczne, jednak wcielone w bryłę budynku.

Zestawienie kluczowych danych:

- do niniejszej grupy należą 22 z 100 analizowanych obiektów;
- powierzchnia: w 10 z 22 obiektów powierzchnia holu waha się od 0,5-3% powierzchni brutto budynku (brak pełnych danych w przypadku 9 obiektów); 1 z 22 obiektów (opisany poniżej jako przykład) to przebudowa. Powierzchnia jego holu wynosi 14,1% pow. brutto budynku. Nietypowa skala holu jest podyktowana przyczynami ideowymi (hol miał pełnić funkcję placu, miejsca spotkań dla mieszkańców);
- uzupełniające przestrzenie wewnętrzne: 16 z 22 posiada przestrzeń uzupełniającą w postaci: atrium, wiatrołapu, pasażu, dziedzińca, loggii itp.;
- bezpośredni kontekst: w 12 z 22 przypadków, posiada wejście bezpośrednio z chodnika/ulicy, w 8 z placu, w 1 z przestrzeni parku i dziedzińca;
- otwarcia widokowe: 12 z 22 szerokie, 7 obojętne, 1 szczelinowe, w 2 brak;
- przekrój: 10 z 22 posiada przekrój parterowy, 5 wielokondygnacyjny, 3 hybrydowy, 4 atrialny;
- doświetlenie górne: 15 z 22 brak, 7 z 22 posiada;
- stopień wyodrębnienia: 13 z 22 posiada hol wcielony (widoczny), 6 wcielony (niewidoczny), 2 wyodrębniony (oba posiadają przekrój atrialny);
- funkcja: 7 z 22 to obiekty biurowe, 8 oświaty i nauki, 5 obiektów będących nośnikami kultury, 2 hotele;

- posiada największą grupę obiektów o funkcji biurowej.

Mając na uwadze powyższą charakterystykę, hole należące do I grupy określono jako PRZEDSIONKOWE.

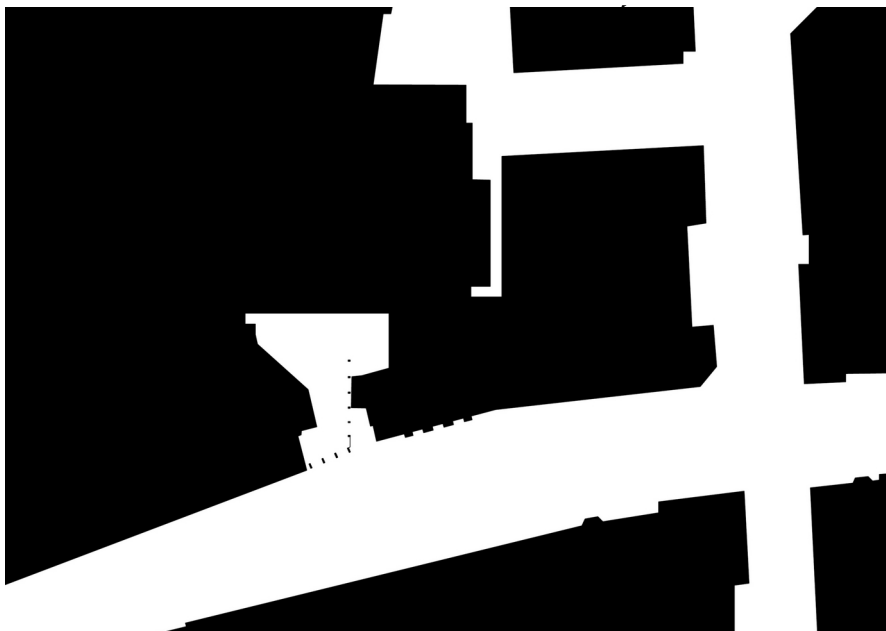
Przykład:

	Bristol Old Vic
	Bristol, Wielka Brytania
	Haworth Tompkins
	obiekt kultury (teatr)
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 300 m ² / 2 135 m ² (14,1%)
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	ściana audytorium
Funkcja	recepcja/kasa, kawiarnia, komunikacja pionowa, plac, scena
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	atrialny
Kategoria	przedsionkowy

Najstarszy nieprzerwanie działający teatr w świecie anglojęzycznym został poddany przebudowie w 2018 r. Zadaniem architektów było umieszczenie teatru w sercu życia publicznego i przestrzeni publicznej Bristolu. Kluczowym elementem okazał się być projekt nowego foyer. Prace obejmowały liczne badania i konsultacje społeczne mające na celu otwarcie projektowanej przestrzeni dla szerszej, bardziej zróżnicowanej publiczności.

Foyer zostało zaprojektowane jako nieformalne przedłużenie ulicy, zadany plac publiczny i dyskretny budynek. Za pomocą świetlików wprowadzono światło dzienne w głąb pomieszczenia. Istotnym ele-

Ilustracja 67: Plan prezentujący relacje przestrzeni publicznych i prywatnych na terenie oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Bristol Old Vic (inspirowany mapą Nolliego). Zabudowa: kwartałowa, śródmieście.

Ilustracja 68: Foyer Bristol Old Vic.

Ilustracja 69: Elewacja frontowa Bristol Old Vic.

mentem jego przestrzeni jest fasada gruzińskiego audytorium podkreślona naturalnym światłem i poprzecinana nowymi otworami. Jest dowodem historycznych zmian, które po raz pierwszy stały się widoczne z przestrzeni ulicy.

Galerie, antresola, kręte schody i platformy widokowe pozwalają całej publiczności poruszać się swobodnie wokół jednej, biesiadnej przestrzeni. Jej charakter podkreśla scena ulokowana pod elewacją audytorium. Foyer pełni swoją podstawową funkcję przed i po pokazach, a lokalna społeczność może się nim cieszyć przez cały dzień, korzystając z kawiarni, baru i miejsca spotkań.

Aby rozwiązać wszelkie wątpliwości co do dostępności przestrzeni foyer, zaraz ponad głównym wejściem umieszczono zaproszenie w formie dyskretnej neonu o treści: *Come on in.*

Grupa II

Hole należące do II grupy graniczą bezpośrednio z elewacją frontową budynku na całej jej rozpiętości. Są stosowane w budynkach zlokalizowanych w atrakcyjnym kontekście. Głównie graniczą z zewnętrzną przestrzenią publiczną o istotnym znaczeniu, taką jak plac, ogród, promenada, bulwary itp. Hole z tej grupy zatracają granicę pomiędzy wnętrzem, a zewnątrz (wprowadzają zewnątrz do środka budynku i eksponują wnętrze). Najczęściej są stosowane w obiektach będących nośnikami kultury. Ze względu na formę i skalę, ułatwiają komfortową obsługę poszczególnych stref budynku oraz przyjmowanie zorganizowanych grup. Z reguły posiadają szerokie otwarcie widokowe. Na ogół są widoczne, jednak wcielone w bryłę budynku.

Zestawienie kluczowych danych:

- do niniejszej grupy należy 29 z 100 analizowanych obiektów;
- powierzchnia: w 15 z 20 obiektów powierzchnia holu waha się od 3-9% powierzchni brutto budynku (brak pełnych danych w przypadku 10 obiektów);
  - uzupełniające przestrzenie wewnętrzne: 17 z 29 posiada przestrzeń uzupełniającą, 9 w postaci wiatrołapu, 8 w postaci: dziedzińca, foyer, holu kasowego, lobby itp.;
  - bezpośredni kontekst: w 1 przypadku posiada wejście bezpośrednio z chodnika/ulicy, w pozostałych 28 z przestrzeni takich jak: plac, deptak, ogród, promenada, park, dziedziniec, bulwary, skwer itp.;
  - otwarcia widokowe: 22 z 29 szerokie, 4 obojętne, 2 mieszane, 1 brak, 0 szczelinowych;
  - przekrój: 10 z 29 posiada przekrój parterowy, 7 atrialny, 7 hybrydowy, 5 wielokondygnacyjny;
  - doświetlenie górne: 11 z 29 posiada (10 holi o przekroju atrialnym, w tym hybrydowy);
  - stopień wyodrębnienia: 21 z 29 posiada hol wcielony (widoczny), 3 wcielony (niewidoczny), 4 wyodrębniony;
  - funkcja: 25 z 29 to obiekty będące nośnikami kultury, 2 hotele, 2 biurowe.

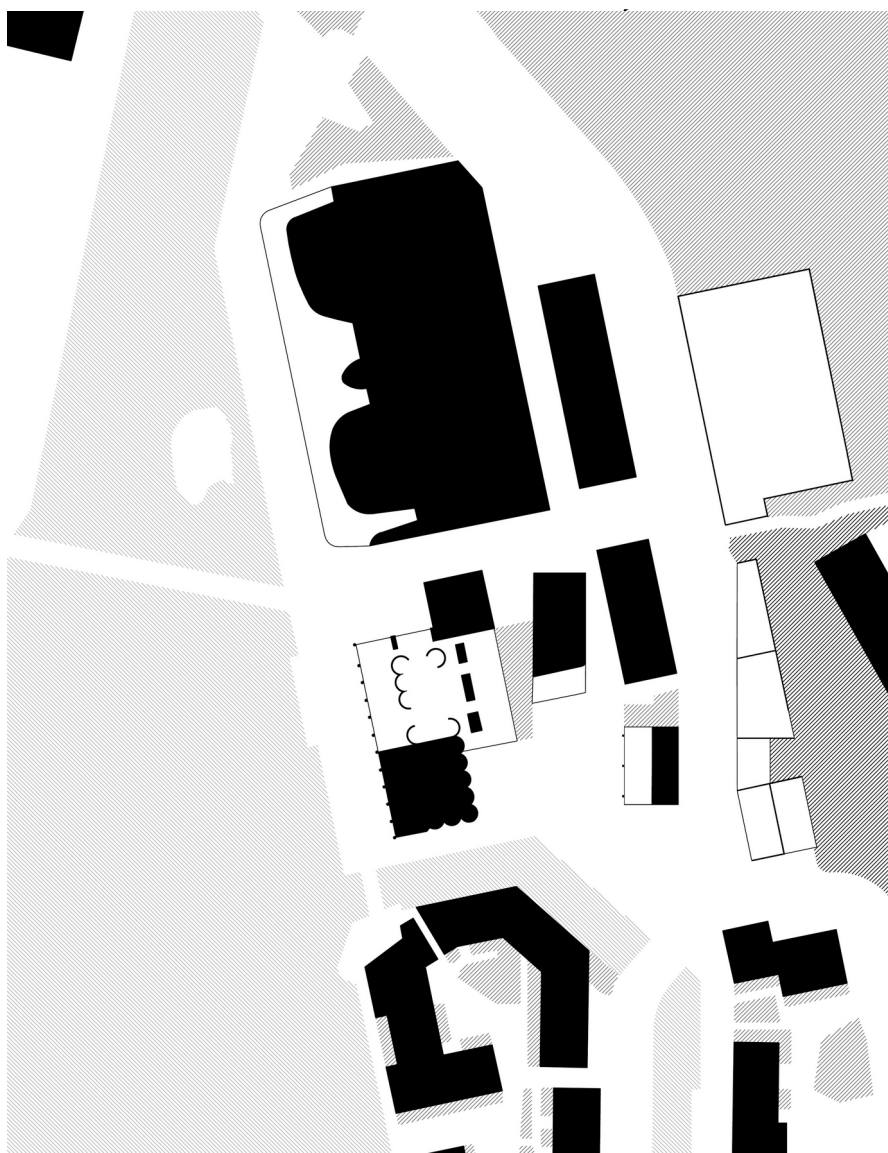
Odnosząc się do powyższej charakterystyki, hole należące do II grupy określono jako **FRONTALNE** (ekspozycyjne).

Przykład (spoza grupy badawczej):

	Centrum Sztuk Performatywnych Kilden, (Kilden Performing Arts Centre) Kristiansand, Norwegia
	ALA Architects
	obiekt kultury
Kontekst	deptak, zatoka
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)1090 m ² / 16 000 m ² (6,8%)
Wysokość holu	1-3/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	drewniana, pochyla ściana
Funkcja	komunikacja pionowa, poczekalnia, dostęp do toalet i szatni
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

Budynek został zlokalizowany zaraz przy wybrzeżu zatoki Morza Północnego, wzdłuż promenady. Elewacją frontową jest skierowany w kierunku zachodnim. Foyer obejmuje całą szerokość elewacji frontowej. Otwiera się ku zatoce dzięki przeszklonej elewacji wykorzystując walory widokowe, ale jednocześnie pozwala zajrzeć do wnętrza budynku. Granica pomiędzy przestrzenią zewnętrzną, a przestrzenią holu została zatarta. Efekt ten potęguje forma pochyłej, drewnianej przegrody, która jednocześnie tworzy zadaszenie wychylające się w stronę zatoki. Szklana, frontowa elewacja poddaje się jej formie.

Ilustracja 70: Plan prezentujący relacje przestrzeni publicznych i prywatnych na terenie oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Kilden Performing Arts Centre (inspirowany mapą Nolliego). Zabudowa: rewaloryzacja terenów portowych; budynki wolnostojące noworprojektowane, adaptowane i rozbudowywane. Zielen prywatna i publiczna, ciekły wodne.

Monumentalna i abstrakcyjna forma przegrody jest symbolem przejścia ze świata rzeczywistości do świata fantazji. To za nią zostały ulokowane sale. Publiczność przechodzi z otaczającej ją na co dzień rzeczywistości do świata sztuk performatywnych. Ponadto, jej kształt oraz wykończenie rozwiązują problemy akustyczne w przestrzeni foyer. Czerń pozostałych elewacji budynku podkreśla „spektakl” w przestrzeni holu.

Ilustracja 71: Centrum Sztuk Performatywnych Kilden, Kristiansand, elewacja frontowa.

Grupa III

Hole należące do niniejszej grupy są usytuowane w centralnej części budynku, przeważnie bez otwarc widokowych. Są mało popularne w przypadku budynków będących nośnikami kultury, ponieważ nie korespondują z otoczeniem. Ich introwertyczny charakter jest wykorzystywany z przyczyn ideowych lub funkcjonalnych. Hole należące do tej grupy podnoszą rangę danej instytucji, w czym pomagają skojarzenie z tajemnicą. Zazwyczaj są poprzedzone wiatrołapem lub westybulem i posiadają przekrój atrialny z górnym doświetleniem. Na ogół ich przestrzeń jest niewidoczna, wcielona w kubaturę budynku.

Zestawienie kluczowych danych:

- do niniejszej grupy należy 9 z 100 analizowanych obiektów;
- powierzchnia: w 3 z 4 obiektów powierzchnia holu waha się w przedziale 6-7% powierzchni brutto budynku (brak pełnych danych w przypadku 5 obiektów);
- uzupełniające przestrzenie wewnętrzne: 8 z 9 posiada przestrzeń uzupełniającą w postaci: westybulu, wiatrołapu, foyer itp., 1 z 9 nie posiada;
- bezpośredni kontekst: w 1 przypadku posiada wejście bezpośrednio z chodnika/ulicy, w pozostałych 8 z przestrzeni takich jak plac;
- otwarcia widokowe: 6 z 9 nie posiada, 2 z 9 szerokie, 1 z 9 szczytlinowe;
- przekrój: 5 z 9 posiada przekrój atrialny, 3 z 9 parterowy, 1 z 9 hybrydowy: parterowy, atrialny;
- doświetlenie górne: 6 z 9 posiada (przekrój atrialny);
- stopień wyodrębnienia: 6 z 9 posiada hol wcielony (niewidoczny), 2 z 9 wcielony (widoczny), 1 z 9 wyodrębniony;
- funkcja: 8 z 9 to obiekty będące nośnikami kultury (3 muzea, 4 biblioteki, 1 filharmonia), 1 ratusz.

Mając na uwadze powyższą charakterystykę, hole należące do III grupy określono jako CENTRALNE (introwertyczne).

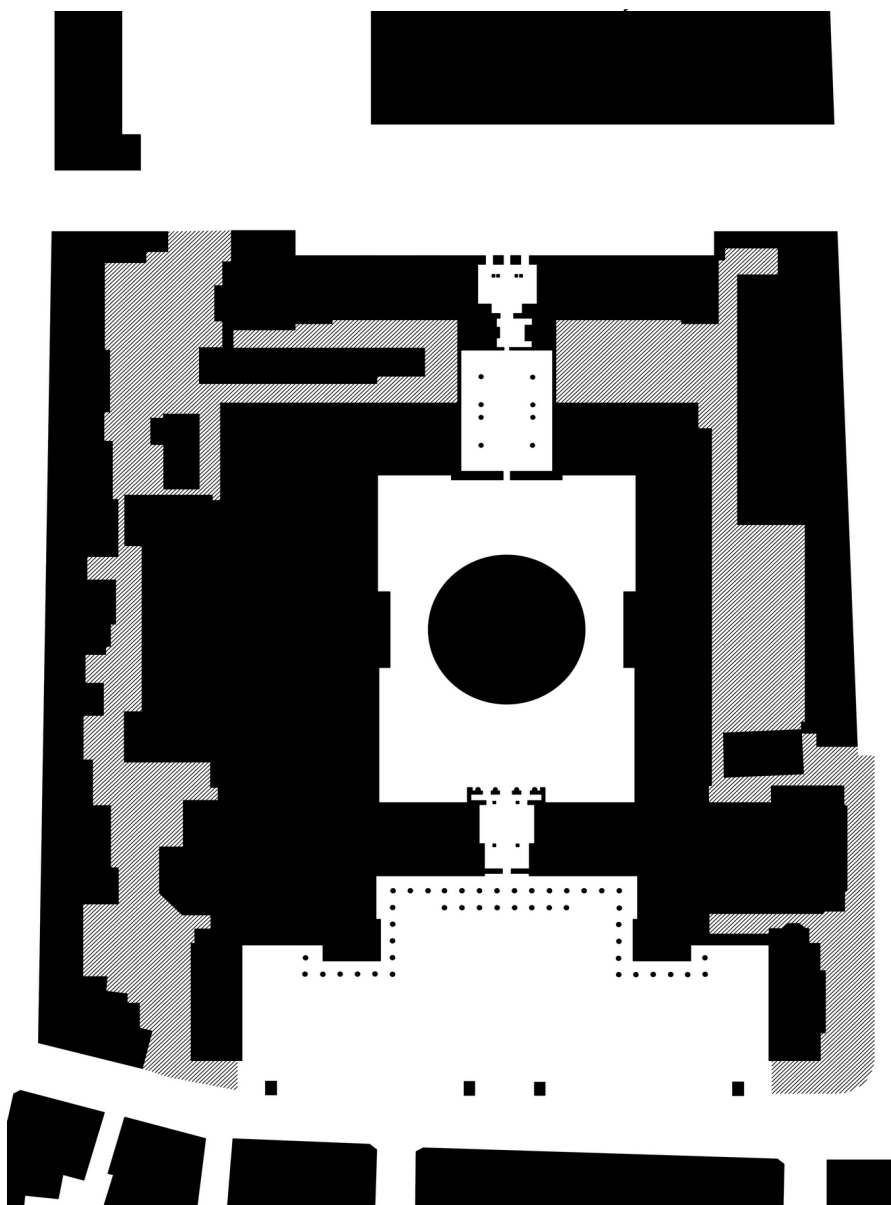
Przykład:

	British Museum
	Londyn, Wielka Brytania
	Foster+Partners
	obiekt kultury (muzeum)
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	6700 m ² (pow. szklanego dachu)/92000 m ²
Wysokość holu	3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	budynek dawnej czytelnia
Funkcja	punkty informacyjne, księgarnia, kawiarnia, czytelnia, centrum informacji, biblioteka, restauracja, sklepy
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	westybul
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	Great Court
Przekrój	atrialny
Kategoria	centralny

Dziedziniec muzeum pierwotnie pełnił funkcję ogrodu. W połowie XIX wieku w jego centralnej części ulokowano okrągłą czytelnia, którą przekryto kopułą. Brak scentralizowanego systemu komunikacji powodował bardzo duże zatłoczone i problemy w nawigacji. Przeniesienie Brytyjskiej Biblioteki stworzyło nowe możliwości dla wykorzystania przestrzeni dziedzińca jako przestrzeni publicznej.

Obecnie muzeum odwiedza 6 mln użytkowników rocznie, a przestronny hol jest usytuowany w miejscu pierwotnego dziedzińca. Od wejścia głównego oddziela go niewielki westybul, który początkowo pełnił funkcję holu. Przeszklona czasza Great Court obejmuje nieregularną przestrzeń pomiędzy „bębnem” byłej czytelnia a elewacjami dziedzińca. Jej forma powoduje, że jest niezwykle charakterystyczna i stanowi element identyfikujący British Museum. Ponadto, reguluje ilość energii słonecznej. Dziedziniec stał się placem i istotnym punktem na linii pomiędzy Brytyjską Biblioteką, Covent Garden, rzeką i South Bank, choć z całą pewnością jest przestrzenią dośrodkową.

Ilustracja 72: Plan prezentujący relacje przestrzeni publicznych i prywatnych na terenie oraz w bezpośrednim sąsiedztwie British Museum (inspirowany mapą Nolliego). Zabudowa: kwartałowa, śródmieście. Zieleń prywatna.

Le Corbusier opisując Casa del Noce w Pompejach dostrzega, że mały przedsiónek pozwala zapomnieć o gwarze i skali ulicy. Jednocześnie wprowadza do przestrzeni atrium, skąd można dostrzec Tablinum oraz blask ogrodu wpadający przez perystyl. Całość kompozycji jest imponująca. W małym domu zauważalny jest rozmach, porządek i potęga. Architekt dostrzega analogiczną zależność w Zielonym Mezczie w Bursie (Azja Mniejsza). Wchodzi się do niego przez niewielkie wejście, które dostosowano do wzrostu człowieka. Ten niezbyt

duży przedsięwzięcie dokonuje przeskalowania, które pozwala docenić imponujące rozmiary meczetu. Potęguje odczucie wielkości ogromnej, białej, marmurowej sali, zalanej światłem¹⁷⁹. Ten sam schemat można zauważyć w British Museum. Opuszczając plac przed budynkiem przechodzimy pod frontonem wspartym na jońskich kolumnach. Zaraz za nim znajduje się ciemny westybul, a następnie wielki dziedzińiec o ogromnej, zalanej światłem przestrzeni.

Ilustracja 73: Great Court, British Museum, Londyn.

¹⁷⁹ Le Corbusier, op. cit., s. 211-212.

Grupa IV

Hole należące do IV grupy zazwyczaj graniczą z dwiema przeciwnymi elewacjami budynku. Łączą przeciwległe przestrzenie publiczne lub wprowadzają w głąb wnętrza. Ich pierwszoplanową cechą jest kierunkowość. Główne otwarcia są wyraźnie zaznaczone przez strumień ruchu, który nadaje wewnątrz dynamiczny charakter. Mogą posiadać punkt kulminacyjny np. w postaci poszerzenia traktu. Najczęściej stanowią połączenie komunikacyjne i/lub widokowe. Zazwyczaj posiadają przekrój parterowy, kolejno hybrydowy i atrialny¹⁸⁰ oraz doświetlenie górne. Zazwyczaj ich przestrzeń jest włączona w bryłę budynku. Na ogół hole z tej grupy są stosowane w obiektach będących nośnikami kultury, oświaty i nauki. Ich liniowość ułatwia komunikację oraz obsługę funkcji, a skrótowy charakter zaprasza potencjalnych użytkowników do środka.

Zestawienie kluczowych danych:

- do niniejszej grupy należy 25 z 100 analizowanych obiektów;
- powierzchnia: w 10 z 16 obiektów powierzchnia holu waha się od 3,5-10,5% powierzchni brutto budynku (brak pełnych danych w przypadku 9 obiektów);
  - uzupełniające przestrzenie wewnętrzne: 12 z 25 posiada przestrzeń uzupełniającą w postaci wiatrołapu; 3 z 25 posiada przestrzenie takie jak dziedzińiec, wewnętrzny plac, lobby; 10 z 25 nie posiada;
  - stopień otwartości: 16 z 25 posiada otwarcie dwustronne na zewnątrz, 5 zamkniętych jednostronnie, 3 otwarte jednostronnie na wewnątrz;
  - typ połączenia: 15 z 25 stanowi połączenie wyłącznie komunikacyjne, 2 z 25 tylko widokowe, 7 z 25 komunikacyjno - widokowe, 1 z 25 komunikacyjno - mentalne;
  - otwarcia widokowe: 6 posiada szerokie - szerokie, 4 obojętne - brak, 4 obojętne - szerokie, 3 szerokie - brak, 2 szerokie - szczelinowe, 2 obojętne - obojętne, 2 szczelinowe - szczelinowe, 1 obojętne - szczelinowe, 1 brak - brak;

¹⁸⁰ Zastosowana terminologia zostanie opisana w kolejnej części opracowania.

- przekrój: 10 z 25 posiada przekrój parterowy, 6 hybrydowych, 7 atrialnych, 2 wielokondygnacyjne;
- doświetlenie górne: 15 z 25 posiada (przekrój atrialny i parterowy);
- stopień wyodrębnienia: 14 z 25 posiada hol wcielony (widoczny), 9 z 25 wcielony (niewidoczny), 2 z 25 wyodrębniony;
- funkcja: 12 z 25 to obiekty będące nośnikami kultury, 6 z 25 to budynki oświaty i nauki, 7 z 25 to obiekty biurowe.

W niniejszej grupie zaobserwowano trzy stopnie otwartości przestrzeni holu:

0 - zamknięty jednostronnie (umożliwia zagłębianie się we wnętrze budynku jednak nie prowadzi do konkretnego pomieszczenia);

1 - otwarty jednostronnie na wnętrze (łączy przestrzeń zewnętrzną z wewnętrzną – konkretne pomieszczenie);

2 - otwarty dwustronnie (łączy dwie przeciwległe przestrzenie zewnętrzne).

Wyodrębniono także trzy rodzaje połączeń otwarć holu (może posiadać jednocześnie więcej niż jeden z nich):

- komunikacyjne;

- widokowe;

- mentalne (dot. kreowania przez projektanta doświadczeń intelektualnych i emocjonalnych).

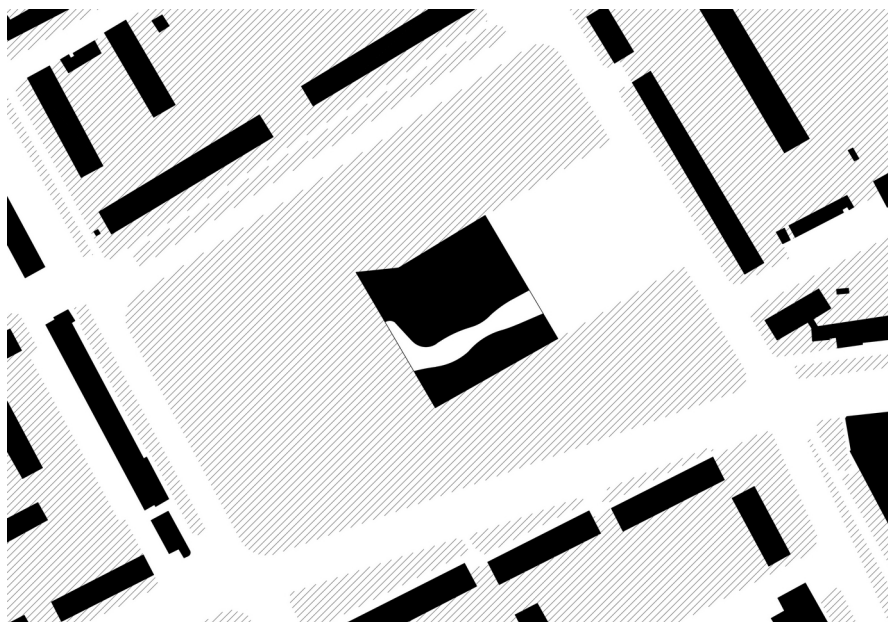
Odnosząc się do powyższej charakterystyki, hole należące do IV grupy określono jako TRANZYTOWE.

Przykład:

	Muzeum Historii Żydów Polskich
	Warszawa, Polska
	Lahdelma & Mahlamäki Architects
	obiekt kultury (muzeum)
Kontekst (połączone prze-	plac - park

strzenie)	
Typ połączenia	widokowe
Stopień otwartości	0
Powierzchnia hol/budynek	(≈)630 m ² /18300 m ²
Wysokość holu	4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szczelinowe - szerokie
Dominanta	„falujące” ściany
Funkcja	ochrona, recepcja, dostęp do szatni, toalet, kawiarni, restauracji i komunikacji pionowej
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	main hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 74: Plan prezentujący relacje przestrzeni publicznych i prywatnych na terenie oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Muzeum Historii Żydów Polskich (inspirowany mapą Nolliego). Zabudowa: wolnostojąca wielorodzinna. Zieleń publiczna.

Ilustracja 75: (str. 150) Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, widok z holu na plac przed budynkiem.

Ilustracja 76: (str. 151) Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, hol widoczny z parku.

Prosta bryła obiektu została przecięta przez hol o imponujących, falistych ścianach. Jego forma nawiązuje do przejścia Izraelitów przez Morze Czerwone oraz stanowi symbol „pęknięć/rys” w historii Żydów polskich. Główny projektant zaznacza także, że jest to przestrzeń refleksji, pozostawiona do swobodnej interpretacji odwiedzających. Przeszkłone otwarcia na zakończeniach holu łączą widokowo przeciwległe przestrzenie zewnętrzne (plac z Pomnikiem Bohaterów Getta po stronie wschodniej z parkiem po stronie zachodniej). Dzielne światło (wpadające przez świetlik w zadaszeniu) oraz ściany osłonowe rzucają na powierzchnie ścian niepowtarzalny rysunek.

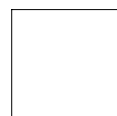
Grupa V

Hole należące do V grupy graniczą z wszystkimi elewacjami budynku lub jego wyodrębnionej części. Zazwyczaj posiadają szerokie lub liczne otwarcia widokowe, parterowy przekrój, a ich przestrzeń jest włączona w kubaturę budynku. Są stosowane głównie w obiektach będących nośnikami kultury, a także w budynkach wysokich i wysokościowych, o funkcji biurowej i administracyjnej, ze względu na ich stosunkowo małą powierzchnię zabudowy.

Zestawienie kluczowych danych:

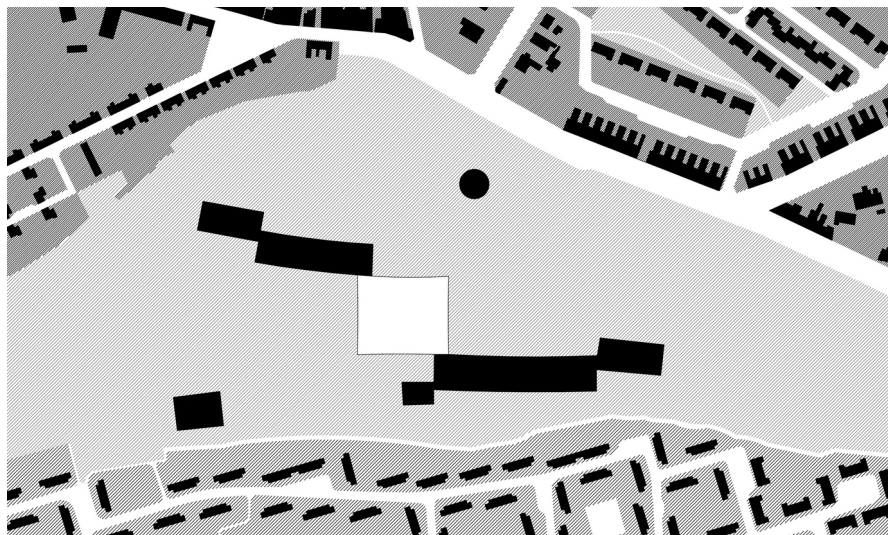
- do niniejszej grupy należy 6 z 100 analizowanych obiektów;
- powierzchnia: w 3 z 6 obiektów powierzchnia holu waha się od 2,5 do 14% powierzchni brutto budynku (brak pełnych danych w przypadku 3 obiektów);
  - uzupełniające przestrzenie wewnętrzne: 4 z 6 nie posiada, 2 posiada w postaci wiatrołapu;
  - bezpośredni kontekst: 6 z 6 graniczy z przestrzeniami takimi jak: plac, deptak, skwer, taras;
  - otwarcia widokowe: 1 z 6 nie posiada, 4 szerokie, 1 liczny (różnego typu);
  - przekrój: 4 z 6 posiada przekrój parterowy, 1 hybrydowy, 1 wielokondygnacyjny;
  - doświetlenie górne: 1 z 6 posiada (przekrój hybrydowy z elementami atrialnego);
  - stopień wyodrębnienia: 3 z 6 posiadają hol wcielony (widoczny), 2 wcielony (niewidoczny), 1 wyodrębniony;
  - funkcja: 4 z 6 to obiekty będące nośnikami kultury, 1 budynek oświaty i nauki, 1 biurowy.

Odnosząc się do powyższej charakterystyki, hole należące do V grupy określono jako EKSPANSYWNE.

Przykład (spoza próby badawczej):

	Louvre Lens
	Lens, Francja
	SANAA
	obiekt kultury (muzeum)
Kontekst	plac (własny), park
Powierzchnia hol/budynek	4 007 m ² / 28 00 m ² (14,3%)
Wysokość holu	1/1
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	Brak
Funkcja	księgarnia, kafeteria, informacja, przestrzenie spotkań
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	foyer, hall
Przekrój	parterowy/atryalny
Kategoria	ekspansywny

Ilustracja 77: Plan prezentujący relacje przestrzeni publicznych i prywatnych na terenie oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Louvre Lens (inspirowany mapą Nolliego). Zabudowa: bliźniacza i szeregową. Zielen publiczna (park) i prywatna.

Ilustracja 78: Luwr Lens, część budynku w której mieści się hol.

Stalowo szklana konstrukcja o długości 360m jest zintegrowana z 20 hektarowym nieużytkiem, który wcześniej służył jako kopalnia węgla. Celem lokalizacji obiektu w tym miejscu była pomoc w rewitalizacji postindustrialnego miasta. Architekci zaprojektowali niską, łatwo dostępną strukturę, która integruje się z miejscem. Założenie składa się z 5 budynków: 4 prostokątów i 1 dużego kwadrata z lekko zakrzywionymi po łuku ścianami. Łączą się ze sobą narożnikami niczym cumujące ze sobą łodzie. Elewacje wykonano z polerowanego aluminium, w którym odbija się park. Dachy są częściowo przeszklone, co pozwala na doświetlenie przestrzeni wystaw światłem dziennym. Poza ekspozycją, w zespole znajduje się także audytorium, podziemne magazyny, a także 2 niezależne budynki mieszczące administrację i restaurację.

Centralnie usytuowane foyer (o planie kwadratu) zostało obudowane przezroczystym szkłem, umożliwiając odwiedzającym kontakt z otoczeniem, a także swobodny wgląd w przestrzeń budynku z zewnątrz. Idąc przez park, można przez nią przejść aby dostać się do przeciwległej dzielnicy. W przestrzeni holu wydzielono pomieszczenia

w formie szklanych tub, które mieszczą funkcje uzupełniające takie jak informacja. Służą również do spotkań grupowych.

Ilustracja 79: Hol Louvre Lens.

Grupa VI

Hole należące do niniejszej grupy łączą ze sobą opisane wcześniej typy holi w różnych konfiguracjach. Cechuje je zróżnicowana przestrzeń, a także więcej niż jedno wejście (na tym samym lub różnych poziomach). Z reguły tworzą one system przestrzeni publicznych w obrębie jednego budynku.

Jest to często stosowane rozwiązanie w przypadku adaptacji i rozbudów, ponieważ pozwala na integrację dotychczasowych wewnętrznych przestrzeni publicznych z nowoprojektowanymi. Ponadto, ułatwia obsługę funkcjonalną obiektów o zróżnicowanej strukturze przestrzennej.

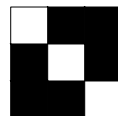
Zestawienie kluczowych danych:

- do niniejszej grupy należy 9 z 100 analizowanych obiektów;
- powierzchnia: w 5 z 9 obiektów powierzchnia holu waha się od 9 do 13% powierzchni brutto budynku (brak pełnych danych w przypadku 4 obiektów);
- konfiguracja: 4 z 9 to połączenie holu z Grupy I i IV, 1 z II - II, 1 z II - V, 1 z III - I - I, 1 złożony system połączonych dziedzińców, 1 z IV - IV;
- typ połączenia: 4 z 9 łączą się za pomocą komunikacji pionowej, 2 poziomej, 3 sąsiadują ze sobą;
- funkcja: 6 z 9 to obiekty będące nośnikami kultury, 1 budynek administracyjny, 2 budynki nauki i oświaty.

Wyodrębniono trzy typy połączeń przestrzeni holów w obrębie jednego budynku:

- komunikacja pionowa;
- komunikacja pozioma;
- bezpośrednie sąsiedztwo.

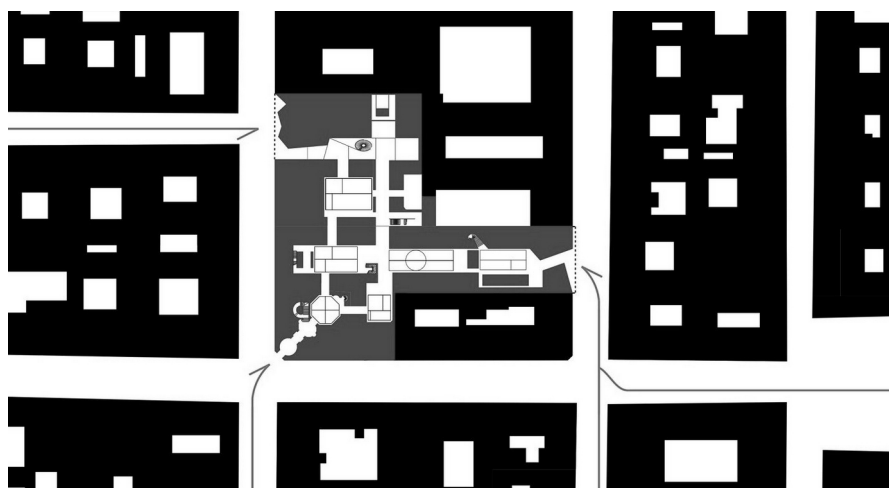
Mając na uwadze powyższą charakterystykę, hole należące do VI grupy określono jako ZINTEGROWANE lub HYBRYDOWE.

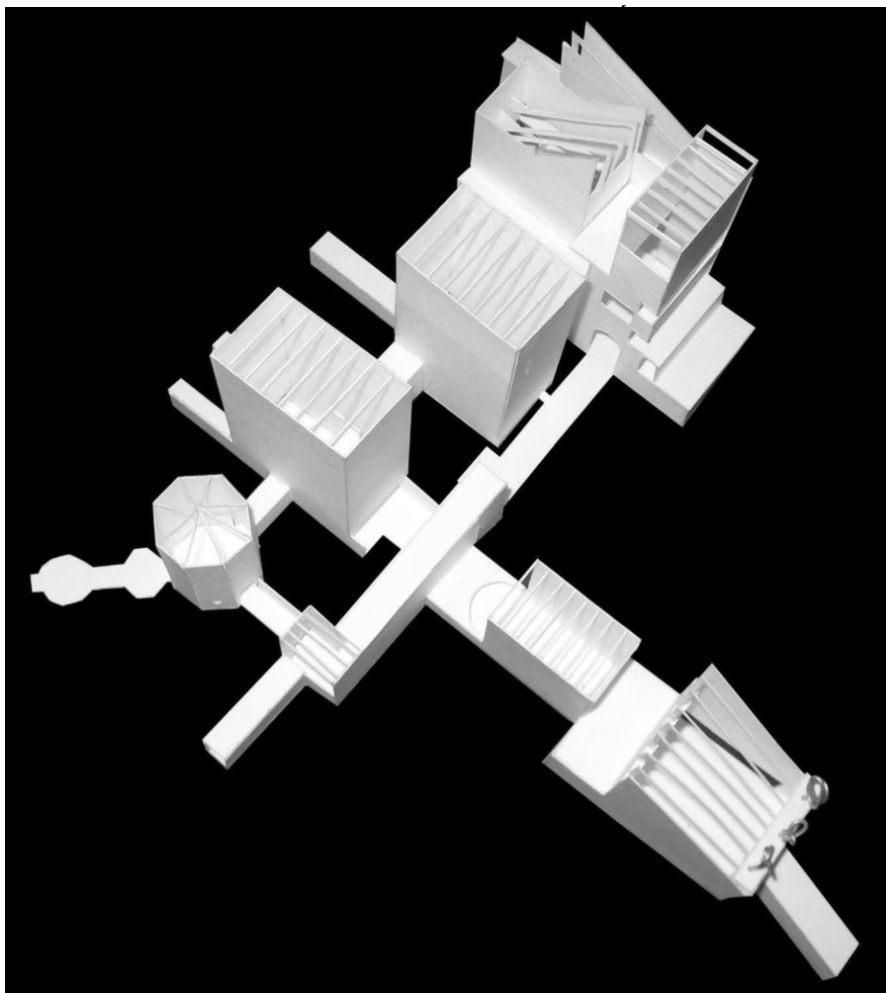
Przykład:

	Central European University, Nador 13, 15
	Budapeszt, Węgry
	O'Donnell + Tuomey
	obiekt oświaty (uniwersytet)
Kontekst	ulica - ulica - ulica
Powierzchnia hol/budynek	2089 m ² /15638 m ²
Ilość wejść	3 (0)
Połączenie	komunikacja pozioma
Funkcja	repcja, komunikacja pionowa, kawiarnia, kontrola, dostęp do szatni i toalet, przestrzenie wielofunkcyjne
Nazewnictwo	–
Kategoria	zintegrowany

Zespół tworzy 5 budynków: 3 istniejące i 2 nowoprojektowane. Trzy z nich posiadają niezależne wejście. Kluczowym elementem projektu było stworzenie przestrzeni społecznych, które będą zachęcać do interakcji i współpracy pomiędzy wydziałami akademickimi. Wszystkie budynki zostały ze sobą połączone za pomocą sekwencji zadaszonych dziedzińców i pasaży. Przestrzenie te scalają kampus, zapewniając układ komunikacyjny i przestrzeń społeczną.

Ilustracja 80: Plan parteru CEU. Zabudowa: kwartałowa, śródmieście.

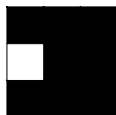

Ilustracja 81: Model nowoprojektowanych przestrzeni w ramach istniejącego kwartału zabudowy. Dotyczy on w szczególności adaptacji dotychczasowych dziedzińców.

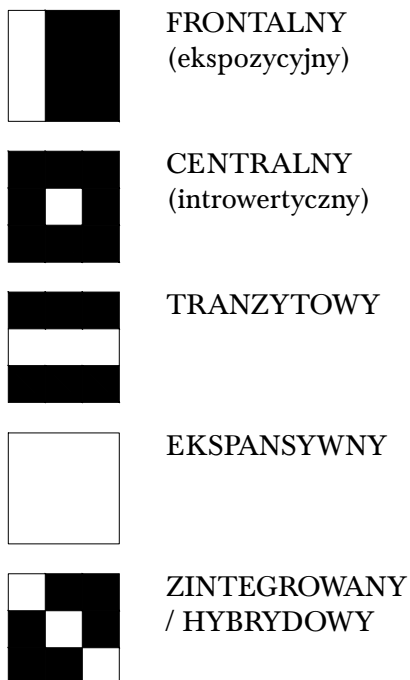
Nador Utca to budynek będący głównym wejściem na osi widokowej z rzeką Dunaj. Mieści się w nim biblioteka, audytorium i pokoje dydaktyczne, a na dachu znajduje się ogród.

* * *

W wyniku zestawienia powyższych danych gdzie wytyczną stała się szczegółowa charakterystyka przestrzeni i funkcji holu oraz bezpośredniego kontekstu budynku, otrzymano następujące typy:

PRZEDSIONKOWY

Grafika inspirowana Wielkim Planem Rzymu pozwoliła na prezentację głównych tendencji w konstruowaniu wewnętrznych przestrzeni publicznych pełniących funkcję holu przy pominięciu ich szczegółowej charakterystyki. Dzięki zastosowanemu uproszczeniu podkreślona została jego lokalizacja w planie budynku.

W budynkach użyteczności publicznej, najbardziej popularny okazał się hol frontalny (30/100) ze względu na swoją reprezentacyjność, otwartość i możliwość korzystania z atrakcyjnego otoczenia. Kolejnym, najczęściej stosowanym typem, jest hol tranzytowy (24/100), ze względu na swój skrótowy charakter i możliwość łączenia różnego typu przestrzeni. Biorąc pod uwagę stosunkowo małą powierzchnię, typ przedsionkowy jest zazwyczaj stosowany w budynkach gdzie nie przyjmuje się zorganizowanych grup. Takimi budynkami są biurowce, a także obiekty nauki i oświaty.

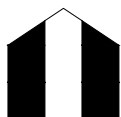
Autor ma na uwadze fakt, że współczesne budynki charakteryzuje duża różnorodność w zakresie formy holu, a najprecyzyjniejsze klasyfi-

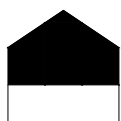
kacje nie będą w stanie wyczerpać wszystkich możliwych wariantów ich przestrzeni.

5.1.2 Przekrój

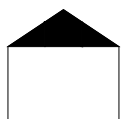
Poza przedstawioną wcześniej typologią bazującą na planie oraz funkcji holi wyodrębniono także 5 rodzajów ich przekrojów:

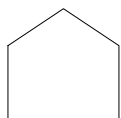
ATRIALNY: wysokość holu sięga zadaszenia budynku; często posiada górne doświetlenie; często stosowany w przypadku holu centralnego (5 na 9 obiektów);

PARTEROWY: obejmuje poziom parteru; nie posiada połączenia z zadaszeniem budynku; często stosowany w przypadku holu tranzytowego (10 na 25 obiektów) i przedsionkowego (10 na 22); najczęściej stosowany przekrój holu (45 na 109);

WIELOKONDYGNACYJNY: obejmuje więcej niż jedną kondygnację; nie posiada połączenia z zadaszeniem budynku; najrzadziej stosowany przekrój holu (16 na 109);

EKSPANSYWNY: hol pełni podstawową funkcję części budynku wydzielonej z jego bryły.

ZINTEGROWANY / HYBRYDOWY: połączenie minimum dwóch wcześniejszych rodzajów; zazwyczaj tworzy rzeźbiarską strukturę przestrzenną.

Na podstawie analizowanych realizacji, można zauważyć, że przestrzeń holu jest najczęściej lokowana w poziomie parteru. Rozwiązanie to wydaje się być podyktowane względami funkcjonalnymi, bowiem umożliwia ono szybkie i płynne wprowadzenie użytkownika do wnętrza.

trza budynku. Jednak, można także zaobserwować przykłady, kiedy znajduje się on w kondygnacji podziemnej lub nadziemnej.

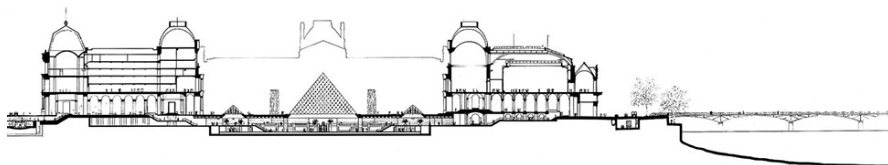
Przykładem obiektu posiadającego hol ponad poziomem parteru jest Caixa Forum w Madrycie autorstwa Herzog & de Meuron. Maje-
statyczna bryła zabytkowych, ceglanych murów starej elektrowni unosi się ponad poziomem terenu na ukrytych w cieniu filarach (ściany parteru zostały rozebrane). W ten sposób osiągnięto złudzenie lewitującego obiektu, a wygospodarowana przestrzeń zapewnia odwiedzającym odrobinę ożywczego cienia. Z tego powodu zwiedzający dostają się futurystycznymi schodami na 1 piętro, gdzie znajduje się hol główny. Jego wnętrze zaskakuje industrialnym klimatem oraz funkcjonalnymi i estetycznymi rozwiązaniami.

Inny przykładem jest Elbphilharmonie Hamburgu gdzie hol został ulokowany na poziomie 8 kondygnacji. Oddziela historyczny obiekt od nadbudowy i oferuje niepowtarzalny widok. Dostęp do jego przestrzeni umożliwiają ruchome schody, których profil poprowadzono po łuku, aby optycznie skrócić ich długość (82 m).

Przykładem budynku posiadającego hol w kondygnacji podziemnej jest Grand Louvre Museum w Paryżu autorstwa Ieoh Ming Pei. Głów-

Ilustracja 82: Caixa Forum, Madryt. Podcienia pod budynkiem w poziomie parteru.

Ilustracja 83: Grand Louvre Museum, Paryż. Przekrój.

ne wejście stanowi usytuowana na dziedzińcu Napoleona III szklana piramida, która jest jednocześnie przekryciem głównej wewnętrznej przestrzeni publicznej o nazwie Hall Napoleon. Z jej powierzchni odchodzą trzy podziemne ścieżki, które prowadzą do poszczególnych skrzydeł pałacu. Półpiętra każdej z nich zostały zadane mniejszymi piramidami. Ponadto, łączy ona muzeum ze stacją metra i obsługuje liczne funkcje znajdujące się w jej bezpośrednim sąsiedztwie.

Stopień wyodrębnienia

"Większość tego, co wiemy o niewidocznych wnętrzach przedmiotów, jawi się nam jako przyjmowane w dobrej wierze cechy ich zewnętrznego wyglądu. Widząc futerał maszyny do pisania, widzę, że zawiera on maszynę; (...) Nie tylko wiem, że maszyna do pisania kryje się pod futerałem, lecz ją w nim widzę, i to w takiej pozycji, jaką wyznacza przestrzenna orientacja futerału. (...) W istocie wiele przedmiotów codziennego użytku zaprojektowano tak, by nie podsuwały nam widoku zawartej w nich technologii. Są bardziej atrakcyjne, jeśli ich wygląd nie wskazuje na obecność znajdujących się wewnątrz mechanizmów"¹⁸¹.

Podobnie rzecz wygląda w przypadku holów. Forma budynku może jednoznacznie definiować przestrzeń holu lub skrywać go i czynić elementem zaskoczenia.

Na podstawie analizy próby badawczej, zaobserwowano trzy stopnie wyodrębniania formy holu z zewnętrznej struktury budynku:

181 Arnheim R., *Myslenie wzrokowe*, wyd. słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013, s. 107.

- 0: wcielony (niewidoczny) – jego obecność nie jest zaznaczona w elewacjach budynku; charakterystyczny dla holu centralnego (6 z 9);

- 1: wcielony (widoczny) – jego forma jest zaznaczona na elewacjach budynku, najczęściej poprzez przeszklenie; charakterystyczny dla holu przedsionkowego (13 z 33), frontального (19 z 29) i tranzytowego (14 z 25); najczęściej stosowany stopień wyodrębnienia (63 z 109);

- 2: wyodrębniony – forma holu stanowi indywidualny element w strukturze budynku; zazwyczaj pełni kluczową rolę w formowaniu architektury obiektu; najrzadziej stosowany stopień wyodrębnienia (13 z 109).

5.2 Determinanty

Na podstawie przeprowadzonych analiz, wyodrębniono determinanty mające kluczowy wpływ na formę holu:

- kontekst;
- funkcja budynku;
- inwencja projektanta/idea;
- klimat.

Kontekst

Relacja pomiędzy otoczeniem a budynkiem jest szczególnie istotna, zwłaszcza w przypadku obiektów usytuowanych przy ważnych przestrzeniach w mieście. W wielu historycznych oraz współczesnych realizacjach widoczne jest jednoczesne projektowanie budowli i przestrzeni, przy których je lokalizowano. Niezależnie od kolejności powstawania poszczególnych elementów, kluczowe jest harmonijne kształtowanie relacji obiektów architektonicznych (w tym przestrzeni wewnętrznych) z przestrzeniami miejskimi (zewnętrznymi).

Jak zaznacza Peter Zumthor, znane są dwie zasadnicze możliwości kształtowania przestrzeni: bryła zamknięta, która izoluje przestrzeń w swoim wnętrzu, oraz bryła otwarta, która obejmuje sobą tylko fragment przestrzeni połączonej z nieskończonym continuum¹⁸². Współ-

182 Zumthor P., *Myślenie architekturą*, Karakter, Kraków 2010, s. 22.

częściej coraz więcej budynków realizuje drugą możliwość. Natomiast Le Corbusier twierdził, że elementy otoczenia są jak ściany, z którymi trzeba dojść do porozumienia¹⁸³. Można z nich korzystać lub tworzyć kolejne.

Zazwyczaj budynkom użyteczności publicznej towarzyszą przestrzenie, takie jak place, skwery, parki, deptaki, bulwary, ogrody itp. W związku z powyższym, najczęściej stosowanym typem holu okazał się być frontalny (32 z 109), który umożliwia wykorzystanie walorów otoczenia. Zazwyczaj otwiera się na nie poprzez przeszklenia i wprowadza do wnętrza wzbogacając swoją ofertę przestrzenną. Jednocześnie, hol frontalny zaprasza użytkownika, dając możliwość zapoznania się z wewnętrzną strefą wejściową przed przekroczeniem progu budynku.

Kolejnym najczęściej stosowanym typem jest hol tranzytowy. Jego forma oraz otwarcia pozwalają na kadrowanie widoków na poszczególne elementy otoczenia. Ich różnorodność ma istotny wpływ na odbiór przestrzeni holu. Ponadto, daje możliwość łączenia przestrzeni publicznych (zarówno pod względem komunikacyjnym jak i widokowym), tym samym potwierdzając swoje znaczenie jako istotnego elementu ich sieci.

Istnieje także grupa obiektów, które są w pełni introwertyczne, pomimo bardzo atrakcyjnego otoczenia. Decyzja ta jest zazwyczaj podyktowana przyczynami ideowymi oraz/lub funkcją budynku. Do grupy obiektów, które zazwyczaj nie otwierają się na zewnątrz należą biblioteki. Cisza, która jest nieodłącznym elementem ich funkcjonowania, wielokrotnie wymusza odcięcie od wszelkich zewnętrznych bodźców.

Przykładem tego typu budynku jest Stuttgart City Library autorstwa Yi Architects. Biblioteka Miejska została zlokalizowana na Mailänder Platz, czyli obszarze, który jest postrzegany jako przyszłe centrum miasta. Budynek ma formę sześcianu o podwójnej elewacji, która chroni sześcienne pomieszczenie ułożone pośrodku jego planu - „serce”. Jest ono doświetlone światłem naturalnym poprzez świetlik mieszczący się w dachu. Pośrodku znajduje się fontanna o powierzch-

---

183 Le Corbusier, op. cit., s. 218.

Ilustracja 84: Monumentalna architektura Biblioteki Miejskiej w Sztuttgarcie.

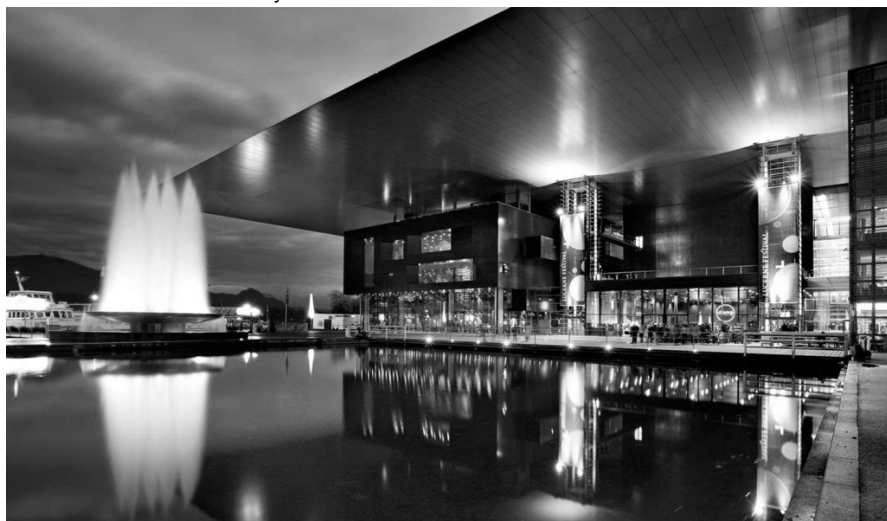
ni 1 m², która czyni je przestrzenią do medytacji. Ponad „sercem” budynku znajduje się pięciokondygnacyjna przestrzeń mieszcząca księgozbiór. Hol budynku otacza przestrzeń medytacji w poziomie parteru. Prowadzą do niego 4 osiowo ułożone wejścia i tylko one umożliwiają wgląd w otoczenie. Poprzez nadanie budynkowi monumentalnej i tajemniczej formy, architekci chcieli podkreślić znaczenie miejsca jako centrum.

„Jedynie ich położenie w przestrzeni świadczy o tym, że relacja pomiędzy nimi to coś więcej niż tylko niezależne współistnienie”¹⁸⁴.

W Centrum Kulturalno - Kongresowym w Lucernie, Jean Nouvel podjął próbę „integracji przestrzeni”. Budynek został zlokalizowany bezpośrednio przy linii brzegowej jeziora i zwrócony frontem w jego stronę. Głównym ograniczeniem przestrzennym była niemożność

184 Arnheim R., op. cit., s. 310.

przekroczenia linii brzegowej. Z tego powodu, architekt zdecydował o wprowadzeniu jeziora do obiektu za pomocą płytkich basenów ulokowanych na terenie przed budynkiem oraz w jego wnętrzu. Zbiorniki wodne poprzecinane przez ciągi piesze stworzyły „wodny ogród”. Poza tym, centrum, jak i znajdujący się przed nim plac, zostały połączone przez ogromny, lustrzany dach, wysunięty wspornikowo na odległość dwudziestu metrów w stronę zbiornika wodnego. Frontowa elewacja budynku została rozrzeźbiona do tego stopnia, że jego granica stała się trudna do zdefiniowania. Efekt ten nie został osiągnięty przez zastosowanie transparentnych przegród, ale poprzez odpowiednie formowanie ich struktury¹⁸⁵.

Ilustracja 85: Wysunięty dach i baseny na placu przed Centrum Kulturalno- Kongresowym w Lucernie.

Funkcja budynku

Na podstawie zgromadzonych danych można zauważyć pewne zależności pomiędzy formą holu, a funkcją budynku. Ze zbioru badanych realizacji wyodrębniono 5 grup obiektów prezentujących poszczególne funkcje takie jak: biblioteka, biurowiec, budynek wysta-

¹⁸⁵ Jodidio P., Nouvel J., *Jean Nouvel by Jean Nouvel. 1993-2008*, TASCHEN, 2008, s. 404.

wienniczy, widowiskowy oraz dom kultury. Po zestawieniu zgromadzonych danych, zaobserwowano poniższe tendencje:

Biblioteka:

- w grupie badawczej znajduje się 11 obiektów o funkcji biblioteki;
- dominuje typ centralny (4 na 9); frontalny: 3 na 29; zintegrowany: 2 na 9; tranzytowy: 1 na 24; przedsionkowy: 1 na 22; ekspansywny: 0 na 6;

- dominuje przekrój parterowy (6 na 14 holi); atrialny: 4 na 14; wielokondygnacyjny: 3 na 14; hybrydowy: 1 na 14.

Typowy: centralny parterowy (centralny hol gwarantuje wyciszenie, a jego parterowy przekrój pozwala na rozbudowę przestrzeni czytelnicy i księgozbiorów).

Biurowiec:

- w grupie badawczej znajduje się 17 obiektów o funkcji biurowej;
- dominuje typ przedsionkowy (7 na 22) i tranzytowy (7 na 25); frontalny: 2 na 29; ekspansywny: 1 na 6;

- dominuje przekrój parterowy (12 na 17); wielokondygnacyjny: 3 na 17; hybrydowy: 2 na 17.

Typowy: przedsionkowy lub tranzytowy parterowy (ekonomiczne rozwiązanie pod względem powierzchniowym i kubaturowym; mieści głównie funkcje takie jak: kontrola, recepcja oraz poczekalnia; zazwyczaj jakość wykończenia świadczy o randze instytucji).

Obiekt wystawienniczy:

- w grupie badawczej znajdują się 22 obiekty o funkcji ekspozycyjnej;

- nie wyodrębniono dominującego typu holu; frontalny: 6 na 29; tranzytowy: 5 na 24; zintegrowany: 5 na 9; centralny: 3 na 9; przedsionkowy: 2 na 22; ekspansywny: 1 na 6;

- dominuje przekrój parterowy (13 na 29 holi); hybrydowy: 7 na 29; atrialny: 6 na 29; wielokondygnacyjny: 2 na 29.

Typowy: frontalny parterowy (hol frontalny otwiera się na użytkowników; otwartą i atrakcyjną przestrzenią zapraszając do skorzystania z oferty; przekrój parterowy pozwala na powiększenie przestrzeni wystawienniczej).

Obiekt widowiskowy (filharmonia, opera, sala, teatr):

- w grupie badawczej znajduje się 18 obiektów o funkcji pokazowej;

- dominuje typ frontalny (8 na 29) i tranzytowy (6 na 24); ekspansywny: 2 na 6; centralny: 1 na 9; przedsionkowy: 1 na 22;

- dominuje przekrój atrialny (7 na 17); parterowy: 4 na 17; wielokondygnacyjny: 4 na 17; hybrydowy: 3 na 17.

Typowy: frontalny lub tranzytowy atrialny (zarówno hol frontalny i tranzytowy sprzyjają integracji przestrzeni wewnętrznych z zewnętrznymi, otwiera się na atrakcyjne otoczenie, a jego atrialny przekrój umożliwia ekspozycję formy sal koncertowych).

Dom kultury (pałac, centrum, dom kultury):

- w grupie badawczej znajduje się 7 obiektów o funkcji domu kultury;

- dominuje typ frontalny (5 na 29); przedsionkowy: 1 na 22; ekspansywny: 1 na 6;

- dominuje przekrój atrialny (4 na 7); parterowy: 2 na 7; wielokondygnacyjny: 1 na 7.

Typowy: frontalny atrialny (hol frontalny podkreśla gościnność i otwartość na inicjatywy; przekrój atrialny wzbogaca jego wielofunkcyjność; przestrzeń aktywności).

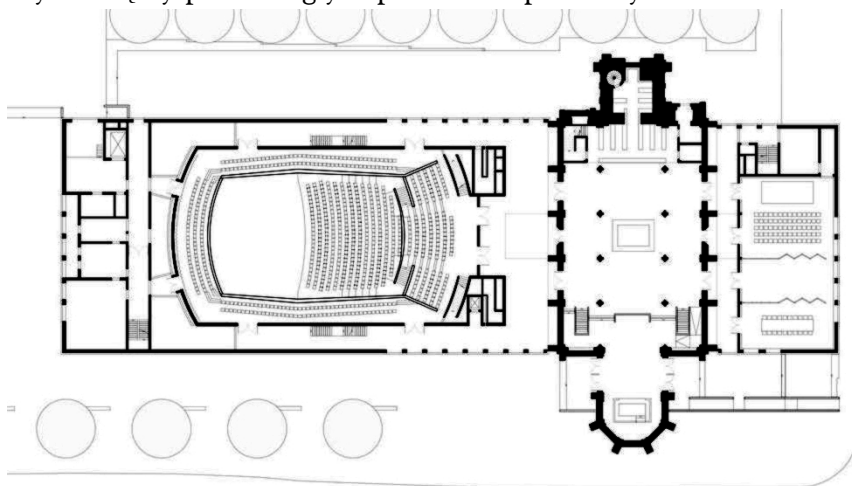
Wyodrębnione typy holów dla poszczególnych funkcji budynku są próbą poznania współczesnych tendencji w zakresie jego kształtowania.

Adaptacje

Obiekty adaptowane, rozbudowywane, przebudowywane itp. mogą cechować nietypowe rozwiązania przestrzenne, funkcjonalne, a także estetyczne. Może to mieć swoje odzwierciedlenie także w przestrzeni holu.

Przykładem obiektu, którego hol znajduje się w przestrzeni adaptowanej jest Anneliese Brost Music Forum w Bochum autorstwa Bez+Kock Architekten. Zespół tworzą dwie nowe sale koncertowe, które otaczają istniejący budynek kościelny, przekształcając go w foyer

i strefę wejściową do budynku. Forma holu jest podyktowana pierwotną funkcją budynku dlatego określenie jego typu nie było jednoznaczne. Ma formę tranzytową jednak nie posiada jej charakterystycznej cechy: nie łączy przeciwległych przestrzeni publicznych.

Ilustracja 86: Anneliese Brost Music Forum w Bochum. Plan przyziemia.

Klimat

„Wydaje się bowiem, że inny typ budownictwa należy stosować w Egipcie, inny w Hiszpanii, nie taki sam nad Pontem, odmienny w Rzymie oraz innych krajach i okolicach zależnie od ich właściwości, gdyż jedną okolicę nadmiernie nagrzewa słońce w swym biegu, inna znajduje się w znacznej od niego odległości, a jeszcze inna ma położenie pośrednie i klimat umiarkowany. Podobnie jak właściwości powierzchni ziemi ... różnie są przez tę naturę wyposażone, wydaje się również, że zgodnie z tymi prawami należy przy planowaniu budowli uwzględnić warunki lokalne i różnice klimatyczne”¹⁸⁶.

Nie sposób pominąć kwestię zależności formy architektonicznej od lokalnych uwarunkowań, wśród których główne miejsce zajmuje klimat. Zazwyczaj starania projektantów są ukierunkowane na wykorzystanie przychylnych sił przyrody i na osłabienie wpływu uciążliwych.

¹⁸⁶ Witruwiusz, op. cit., s. 102.

Mając na uwadze etymologię terminu hol, jego głównym zadaniem jest ochrona przed czynnikami atmosferycznymi. W przypadku obiektów umiejscowionych w strefie klimatu umiarkowanego (i chłodniejszych), który cechuje się częstymi zmianami pogody, hol jest nieodłącznym elementem budynku. Natomiast w przypadku obiektów powstałych w strefie klimatu podzwrotnikowego, który charakteryzuje gorące lato i łagodna zima, przestrzeń holu jest wielokrotnie zredukowana i ulega znacznym przekształceniom. Część jego funkcji zostaje przejęta przez przestrzenie zewnętrzne takie jak zadaszone place, podcienia, dziedzińce itp.

W krajach, w których dominuje klimat podzwrotnikowy, budynki często mają formę zespołów - poszczególne funkcje są od siebie odseparowane i połączone przestrzeniami zewnętrznymi. Takie rozwiązanie pozwala na sprawne przewietrzanie oraz doświetlenie pomieszczeń. Ponadto, bliskość poszczególnych elementów kubatury powoduje, że przestrzenie zewnętrzne są zacienione. W konsekwencji, zamiast jednej, jasno zdefiniowanej strefy wejściowej, posiadają system przestrzeni wewnętrznych (niewielkie hole w poszczególnych elementach kubaturowych kompleksu) i zewnętrznych o rozproszonej funkcji.

Przykładem tego typu obiektu jest Muzeum Królowej Zofii w Madrycie autorstwa Jeana Nouvela. W 2005 roku architekt zrealizował rozbudowę dawnego gmachu Hospital General z końca XVIII wieku, autorstwa Francesco Sabatiniego, co nie było pierwszą ingerencją w jego strukturę.

Rozbudowa Nouvela uwzględnia dodanie do zachodniego skrzydła budynku byłego szpitala, zaplecza w formie grupy trzech, mniejszych obiektów. Ich program obejmuje dwie sale wystaw czasowych, bibliotekę, bibliotekę multimedialną, audytorium dla pięciuset osób, restaurację - kawiarnię, biura oraz magazyny o łącznej powierzchni niespełna 24 000 m². Wszystkie budynki posiadają tarasy widokowe częściowo przeznaczone do użytku publicznego oraz dla pracowników administracyjnych. Jedynie część poświęcona wystawom czasowym została bezpośrednio połączona z głównym gmachem Muzeum.

Elementem wiążącym ww. funkcje jest „atrium” (zgodnie z terminologią stosowaną przez autora)¹⁸⁷ łączące trzy nowe obiekty z budyn-

---

187 Jodidio P., Nouvel J., op. cit., s. 419-420.

Ilustracja 87: (str. 172) Atrium Muzeum Królowej Zofii w Madrycie. W prawym dolnym rogu widoczna jest kasa biletowa.

kiem Sabatiniego. W tym celu J. Nouvel dokonał reorganizacji komunikacji oraz wejść do poszczególnych części zespołu, podporządkowując je centralizacji w przestrzeni atrialnej. Podobnie jak w rzymskim domostwie, jej struktura została wyraźnie zdefiniowana poprzez otaczające cztery obiekty. Pełni ono jednak formę wejścia do kompleksu z kasą i informacją, do którego odwiedzający przedostaje się przez „szczelinę” w pierzei ulicy. Ma ono charakter publiczny, który został spotęgowany przez brak formalnej granicy pomiędzy tym co wewnętrzne i zewnętrzne. Użytkownik po chwili spędzonej w atrium zaczyna się zastanawiać czy znajduje się w budynku, czy może na miejskim placu?

Kolejnym ogniwem spajającym zespół jest zadaszenie o powierzchni blisko 8 000 m². Dach osłania „chaotycznie” rozmieszczone obiekty, zatrzymując się niespełna metr od głównego gmachu Muzeum. Podobnie jak w klasycznym przekryciu atrium, jego powierzchnia została wielokrotnie przebita otworami w celu doświetlenia przestrzeni ogólnodostępnych, a także biblioteki oraz wystaw. Lekkie, szeroko rozpostarte, odbijające budynek dawnego Hospital General zadaszenie rozciąga się poza kompleks, sięgając ku miastu. W konsekwencji to co z zasady jest wewnętrzne stało się zewnętrzne i pozwoliło architektowi na dosłowne „wprowadzenie miasta do budynku”¹⁸⁸.

Kolejnym przykładem, choć spoza Europejskiego kręgu kulturowego, jest Technological University of Havana José Antonio Echeverría (Ciudad Universitaria Jose Antonio Echeverria). Zaprojektowany przez Humberto Alonso, Fernando Salinasa, Manuela Rubio, José Fernández, Josefínę Montalván i innych.

Zespół CUJAE otwarto w 1964 r., a jego architektura została mocno zakorzeniona w modernizmie tamtych czasów. Został zorganizowany na ortogonalnej siatce, która lekceważy kontury terenu, a budynki unoszą się ponad nim na słupach. Kompleks składa się z budynków wydzielonych o wysokości od pięciu do jedenastu pieter, zorientowanych w linii wschód - zachód. Budynek centralny o trzech piętrach, zorientowany na osi północ - południe, ma 110m długości, łączy ze

---

188 Ibidem.

sobą poszczególne wydziały i mieści rektorat, dziekanaty oraz inne funkcje administracyjne.

W przypadku CUJAE nie odnajdziemy typowej przestrzeni holu. Liniowe schody mające swój początek w podcieniach „lewitujących” budynków znajdują swe zakończenie w wąskiej przestrzeni korytarza. Funkcję holu przejmują przestrzenie zewnętrzne ulokowane w parterze takie jak podcienia oraz dziedzińce. Mając na uwadze, że średnie temperatury w ciągu roku w Hawanie wahają się pomiędzy 25°C a 32°C, rozwiązanie to wydaje się być całkowicie zasadne. Podcienia gwarantują ochronę przed słońcem i deszczem. Zróżnicowanie wysokościowe terenu oraz dziedzińce wymuszają naturalne przewietrzanie, obniżając w ten sposób odczuwaną temperaturę. Bujna roślinność tworzy korzystny mikroklimat. Powyższe rozwiązania zostały zapożyczone z rodzimej zabudowy mieszkaniowej. Odwołując się do architektury kolonialnej, starano się stworzyć przestrzeń zacienioną i dobrze wentylowaną.

Ze względu na rozwój technologiczny oraz globalizację, wpływ klimatu na formę architektoniczną ulega stopniowej redukcji. Na przykła-

Ilustracja 88: CUJAE, Hawana. Tzw. „popielniczka”.

dzie współczesnej architektury nie zawsze jesteśmy w stanie zdefiniować klimat, który jej towarzyszy.

5.3 Funkcje

Na podstawie przeprowadzonych analiz, wyodrębniono funkcje holu (mogą się one znajdować bezpośrednio w jego przestrzeni lub z nią graniczyć):

- komunikacyjna (pionowa i pozioma, wejście);
- obsługa obiektu (kasy, szatnia, toalety, recepcja, poczekalnia, portiernia itp.);
- informacyjna (punkty informacyjne, centrum informacji);
- reklamowa (w zakresie działalności obiektu);
- poczekalni;
- kontroli (bramki, ochrona, monitoring);
- usługowa (np. kawiarnie, restauracja, sklep);
- reprezentacyjna;
- społeczna (przestrzeń ekspresji, publiczna scena);
- kulturotwórcza (integracyjna, rekreacyjna).

Wielofunkcyjność okazała się być jedną z podstawowych i poszukiwanych cech wewnętrznych przestrzeni publicznych. Hall w średnio-wiecznych angielskich domostwach był aranżowany w zależności od potrzeb i pełnił zarówno funkcje prywatne jak i publiczne. We współczesnych budynkach użyteczności publicznej funkcjonuje analogicznie. Obecnie hol to publiczna scena, która może być inscenizowana w zależności od wydarzenia (np. wystawa, konferencja, inauguracja, spotkanie autorskie, warsztaty itp.) i na której podejmuje się gości.

Budynki oświaty i nauki zazwyczaj nie mają rozbudowanej strefy wejściowej. Uczniowie, przychodząc do szkoły, w pierwszej kolejności kierują się do szatni, później do właściwych sal. Tymczasem sposób postrzegania przestrzeni do nauki ulega istotnym przemianom. Okazuje się, że skala i jakość przestrzeni wspólnych może mieć istotny wpływ na mobilizację uczniów do nauki.

Przykładem realizacji potwierdzającej powyższą tezę jest St. Paul's School w Londynie autorstwa Walters & Cohen Architects. Szkoła zo-

Ilustracja 89: Atrium St. Paul's School w Londynie.

stała wyposażona w przestrzeń atrium, które poza imprezami okolicznościowymi miało służyć jako miejsce do nauki i spotkań z przyjaciółmi. Sąsiaduje z nim centralny dziedziniec, który szczególnie latem jest oblegany przez uczniów, także po zakończeniu zajęć. Władze placówki przyznały, że przestrzenie te stały się hitem wśród uczniów i zdecydowanie wykroczyły poza ich wizję dotyczącą uczenia się poza klasą. Za-

projektowanie odpowiednich przestrzeni okazało się nieocenione w realizacji planów dydaktycznych.

Wejście

Pierwsze wrażenie nie rzadko ma znaczenie. Zazwyczaj pierwszy kontakt z wnętrzem obiektu ma miejsce w przestrzeni holu. Zaznaja-
 mnia on odwiedzającego z charakterem wnętrza budynku i wprawia go
 w odpowiedni nastrój. Zachęca do skorzystania z oferty funkcjonalnej
 ujawniając sposób działania obiektu. To właśnie w holu zapoznajemy
 się z anatomią budynku poprzez jego budowę przestrzenną i/lub
 wgląd w głębsze struktury. Dzięki tym informacjom, możemy czuć się
 komfortowo i intuicyjnie przemieszczać się po budynku.

Jednak nie zawsze pierwszym wnętrzem po przekroczeniu progu
 budynku jest hol. Na podstawie analizy próby badawczej wyodrębni-
 no dwa sposoby wprowadzania pieszego do holu:

- bezpośrednio: charakterystyczne dla typu przedsionkowego, fron-
 talnego, tranzytowego i ekspansywnego; w większości przypadków
 granicę pomiędzy zewnętrzem, a holem stanowi szklana ściana; po-
 zwala na identyfikację przestrzeni z poziomu chodnika;
- pośrednio: charakterystyczne dla typu centralnego; przestrzeń
 holu jest poprzedzona innego typu, mniejszą przestrzenią publiczną
 np. przedsionkiem, westybulem.

Współcześnie często można spotkać rozbudowę budynków lub ze-
 społów historycznych o obiekty wejściowe. Zazwyczaj posiadają one
 niezależną architekturę nawiązującą do czasów, w których powstały.
 Poza podstawowymi funkcjami strefy wejściowej posiadają funkcje uzu-
 pełniające dotychczasową ofertę, a także organizują sposób funkcjono-
 wania całego kompleksu.

W przypadku analizowanych zespołów, budynki powstawały nieza-
 leżnie i w różnym czasie. Z upływem lat zaczęły tworzyć złożone kom-
 plesy w formie kampusów uczelnianych czy zespołów wystawienni-
 czych. Wtedy też powstała potrzeba zdefiniowania nowej „twarzy”
 kompleksu i wejścia głównego. Takimi rozwiązaniami są: James-Simon
 Galerie i Niemieckie Muzeum Historyczne w Berlinie, Kingston Uni-

Ilustracja 90: Foyer Opery Królewskiej w Londynie. Elewacja frontowa.

versity Town House, a także Imperial College Business School w Londynie¹⁸⁹.

Innym przykładem są budynki, które nadal funkcjonują niezależnie, jednak ich dotychczasowa strefa wejściowa okazała się być zbyt mała lub nie jest w stanie spełnić współczesnych standardów. Przykładem tego typu rozwiązania jest Royal Opera House w Londynie. W celu powiększenia strefy wejściowej XIX - wiecznego budynku, adaptowano sąsiadujący z nim Floral Hall. Nowe przestrzenie publiczne w parterze zostały wyposażone w kawiarnię i sklep, a także przejście na plac Covent Garden. Pod głównym foyer, mieści się foyer Teatru Linbury, natomiast ponad nim Paul Hamlyn Hall. Obiekt został także wyposażony w taras widokowy, na którym mieści się restauracja. Nowe „drzwi wejściowe” pełnią rolę centrum kulturowego, miejsca relaksu przy kawie, obiedzie i drinku. Dają możliwość obserwowania ży-

¹⁸⁹ Realizacje wchodzące w skład próby badawczej.

cia teatru oraz artystów. Ponadto, są manifestacją zachodzących zmian kulturowych - opera już nie jest hermetycznym światem zamkniętym w monumentalnych ścianach.

W obu powyższych przypadkach problematyczne jest określenie kategorii holu, bowiem jego przestrzeń można rozpatrywać zarówno w kontekście całego kompleksu, jak i niezależnego budynku.

5.4 Cechy

W wyniku przeprowadzonych badań oraz zgłębieniu tematyki przestrzeni publicznych, wyodrębniono cechy, którymi powinny charakteryzować się halle budynków użyteczności publicznej:

- dostępność;
- bezpieczeństwo (np. monitoring, bramki, ochrona);
- schronienie (np. przed warunkami klimatycznymi);
- środowisko kontrolowane;
- reprezentacyjność;
- elastyczność;
- indywidualność/tożsamość/identyfikacja (cechy charakterystyczne np. dominanty);
- uporządkowanie (stosowanie normatywów i zasad, właściwa kolejność sekwencji funkcjonalnych i formalnych);
- czytelność (orientacja w przestrzeni, wzmacniająca poczucie ładu);
- wielofunkcyjność (szeroka oferta programowa);
- złożoność przestrzenna (opcjonalnie).

Dostępność

O publicznym charakterze przestrzeni decyduje rodzaj dostępności, która jest rozpatrywana przez teoretyków pod wieloma aspektami. Zdaniem S. Benna i G. Gausa¹⁹⁰, oprócz dostępności fizycznej, istnieje jeszcze dostępność do aktywności (możliwość uczestniczenia w wydarzeniach o charakterze publicznym, otwartym), dostępność do infor-

190 Benn I. S., Gaus G. F., *The public and the private: concepts and action. In: Public and private in Social Life*, Croom Helm, London, s. 3-27 [w:] Mantey D., *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019, s. 26.

macji (dostępna i czytelna dla wszystkich szata informacyjna) oraz dostępność do zasobów (możliwość korzystania z potencjału przestrzeni w postaci infrastruktury technicznej, rekreacyjnej, społecznej). Przy takim jej rozumieniu, przestrzeń publiczna powinna charakteryzować się nieograniczonym lub zorganizowanym na równych dla wszystkich zasadach dostępem do przestrzeni, aktywności, informacji i zasobów. Jest to jednak ideał, który z rzeczywistością może nie mieć wiele wspólnego. W założeniu, że przestrzenie publiczne mogą być użytkowane lub dostępne dla wszystkich zainteresowanych, tkwi także pewien paradoks. Wielokrotnie jedna aktywność eliminuje inną, prowadząc do wykluczenia i zawłaszczenia przestrzeni. Przykładem obrazującym taką sytuację może być lokowanie ogródków kawiarnianych na placu miejskim, co w konsekwencji wyklucza odbiorców nie będących ich konsumentami.

Bezpieczeństwo

Kluczowym uwarunkowaniem dla kształtowania współczesnych przestrzeni publicznych jest konieczność zapewnienia bezpieczeństwa jej użytkownikom. W tym momencie pojawia się konflikt: bezpieczeństwo, a wolność. Zaspokojenie obu tych potrzeb staje się coraz trudniejsze.

Istotny wpływ na istniejący stan rzeczy miały wydarzenia z 11 września 2001 roku oraz późniejsze akty terroryzmu, z którymi boryka się świat w XXI wieku. Całkowita i niekontrolowana dostępność przestrzeni publicznych w miastach staje się nostalgicznym wspomnieniem. Problem ten dotyczy szczególnie przestrzeni wewnętrznych oraz bezpośredniego sąsiedztwa obiektów publicznych. Dbalność o ich bezpieczeństwo sprawia, że dostępność wewnątrz jest coraz częściej ograniczona na skutek agresywnej atmosfery kontroli w formie kamer, elektronicznie sterowanych drzwi, bramek, urządzeń prześwietlających, strażników z wykrywaczami metalu itp.

Przykładem obiektu strzeżonego w nieskrywany sposób jest Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie. Przestrzeń przed budynkiem monitorują kamery. Zaraz za obrotowymi drzwiami zatrzymuje nas ochrona, bramkowe wykrywacze metali oraz rentgenowskie urządzenie prześwietlające, które ma za zadanie sprawdzić zawartość naszych torebek, pleców itp. Widok ten sprawia, że wielu zainteresowa-

nych rezygnuje z wejścia do budynku (oczywiście pod warunkiem, że nie są zainteresowani wystawą, a np. spędzeniem czasu w kawiarni). To zrozumiałe, że widok ten stanowi psychologiczną granicę i powoduje uczucie dyskomfortu. Jednocześnie, zważając na funkcję obiektu oraz reakcję niewielkiej części społeczeństwa na różnice kulturowe, środki ostrożności wydają się być zrozumiałe. Podobną sytuację zaobserwujemy w Instytucie Świata Arabskiego w Paryżu autorstwa Jeana Nouvela (1987).

W średniowieczu kościoły i katedry stanowiły przestrzeń publiczną. Poza funkcjami religijnymi były miejscami zebrań, otwartymi dla wszystkich i stanowiącymi azyl dla uciekających. W ciągu wieków funkcja kultu stała się dominująca i prawie wyłączna. Współcześnie, większość obiektów sakralnych otwierana jest na czas nabożeństw. Także tutaj powodem ograniczeń stało się bezpieczeństwo mienia.

Środowisko kontrolowane

Na rosnącą popularność wewnętrznych przestrzeni publicznych ma wpływ możliwość kontrolowania ich środowiska. Rozwiązania technologiczne dają możliwość zastosowania cieniowania stałego, konstrukcji absorbującej ciepło, szklenia dostarczającego światło dzienne, uzyskania efektu komina w celu wymiany powietrza i regulowania jego jakości (wilgotności, temperatury, zanieczyszczenia) itp.

Obecnie, kiedy większość europejskich miast walczy z zanieczyszczeniem, alternatywa w postaci przestrzeni publicznych o kontrolowanej jakości powietrza jest niezwykle atrakcyjna. Ponadto, rosnące zaludnienie ośrodków miejskich wymusza poszukiwanie nowych miejsc sprzyjających nawiązywaniu relacji społecznych.

Elementem wspomagającym dbałość o jakość powietrza, a także walory estetyczne jest roślinność. Bliskość natury oraz skojarzenia z nią związane są identyfikowane ze spokojem i relaksem. Niemniej, nasadzenia w większej skali są stosunkowo rzadko stosowane. Problematyczną kwestią jest zagwarantowanie odpowiedniego nasłonecznienia i mikroklimatu, wyeliminowanie podpiwniczenia budynku, a także ograniczenie powierzchni przeznaczonych do użytkowania.

Przykładem obiektu, który jest świadectwem współczesnych ekologicznych tendencji jest Dworzec Atocha. To pierwszy dworzec kolejowy w Madrycie, wybudowany w XIX wieku. W 1992 r. dokona-

Ilustracja 91: (str. 182) Dworzec Atocha, Madryt.

no jego rozbudowy (na podstawie projektu Rafaela Moneo) o perony kolejowe i dworzec autobusowy. W głównej hali XIX - wiecznego dworca urządzono tropikalny ogród z 260 gatunkami roślin (z Ameryki, Azji i Australii) oraz żółwiami w sadzawce. Na jego obrzeżach ulokowano kasy biletowe oraz usługi. Sam ogród pełni funkcję rekreacyjną i poczekalni. Podróżni w otoczeniu zieleni, mogą odpocząć i w spokoju wypić kawę. Trzeba jednak wziąć pod uwagę, że ze względu na występujące tam gatunki roślin, panuje wysoka temperatura i wilgotność - jak na tropikalny „las” przystało.

Dominanta

Jednym z elementów, które decydują o indywidualności danej przestrzeni jest dominanta. Ten typ wnętrza cechują akcenty stanowiące główne napięcia architektoniczne. Jego przestrzeń, rysunek podłogi i ścian oraz rozmieszczenie otwarć w ścianach często podkreślają formę dominującą¹⁹¹.

Na podstawie przeprowadzonych analiz wyodrębniono dwa typy dominant przestrzeni holu:

- wewnętrzna - znajdująca się w przestrzeni holu;
- zewnętrzna - znajdująca się poza jego przestrzenią jednak wprowadzona do wnętrza za pomocą otwarć widokowych.

45% analizowanych budynków posiada w przestrzeni holu dominantę - niezależnie od jego typu. Najczęściej funkcję dominanty pełnią schody w niezliczonej liczbie form. Poza komunikacją pionową jej rolę pełnią także przegrody pionowe, konstrukcja, kubatury, komunikacja pozioma (np. kładki), zadaszenia, świetliki i instalacje artystyczne.

Przykładem przestrzeni, która posiada dominantę w formie kubatury jest opisany wcześniej Great Court w British Museum autorstwa Foster + Partners.

W przypadku dwóch obiektów (spośród 100 analizowanych), dominanta znajdowała się poza przestrzenią holu. Pierwszym z nich jest ICHOT Brama Poznania - Interaktywne Centrum Historii Ostrowa

191 Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, wyd. Arkady, Warszawa 1974, s. 132-133.

Ilustracja 92: (str. 184) Brama Poznania – Interaktywne Centrum Historii Ostrowa Tumskiego. Widok ze Śluzy Katedralnej.

Tumskiego autorstwa Ad Artis Architects. Budynek sąsiaduje z Bazyliką Archikatedralną św. Apostołów Piotra i Pawła, w której spoczywają pierwsi polscy władcy (Mieszko I i Bolesław Chrobry). Surowa bryła centrum jest tłem dla historycznej architektury Ostrowa Tumskiego i jednocześnie podkreśla czas, w którym powstała. Główne wejście znajduje się w charakterystycznej szczelinie nazwanej Śluzą Katedralną¹⁹², w zakończeniu której widać wieże Katedry. Otwarcie szczeliny symbolicznie sprowadza ją do roli głównego eksponatu.

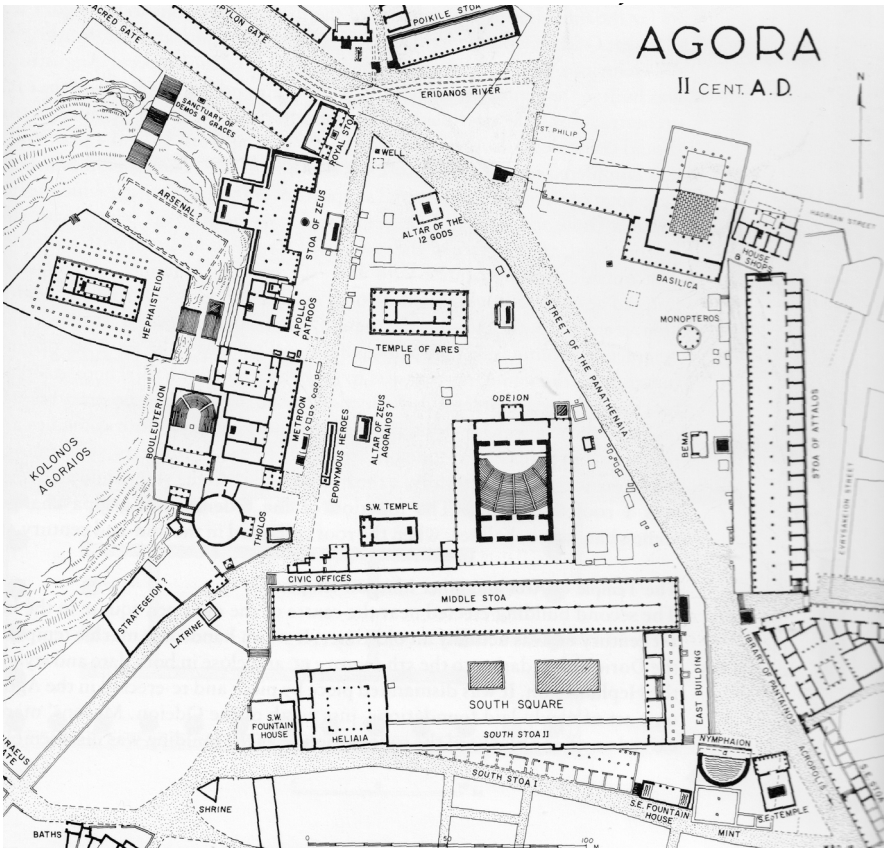
Kolejnym przykładem jest The Oglesby Centre w Manchesterze autorstwa stephenson STUDIO. To rozbudowa zdekongrowanego kościoła św. Piotra o przestrzeń prób, występów, edukacji i pomieszczeń pomocniczych. Światlik znajdujący się w zadaszeniu atrium, ponad schodami, kadruje widok na kościelną wieżę. Jest ona widoczna od głównego wejścia niczym najistotniejszy element założenia.

Złożoność przestrzenna

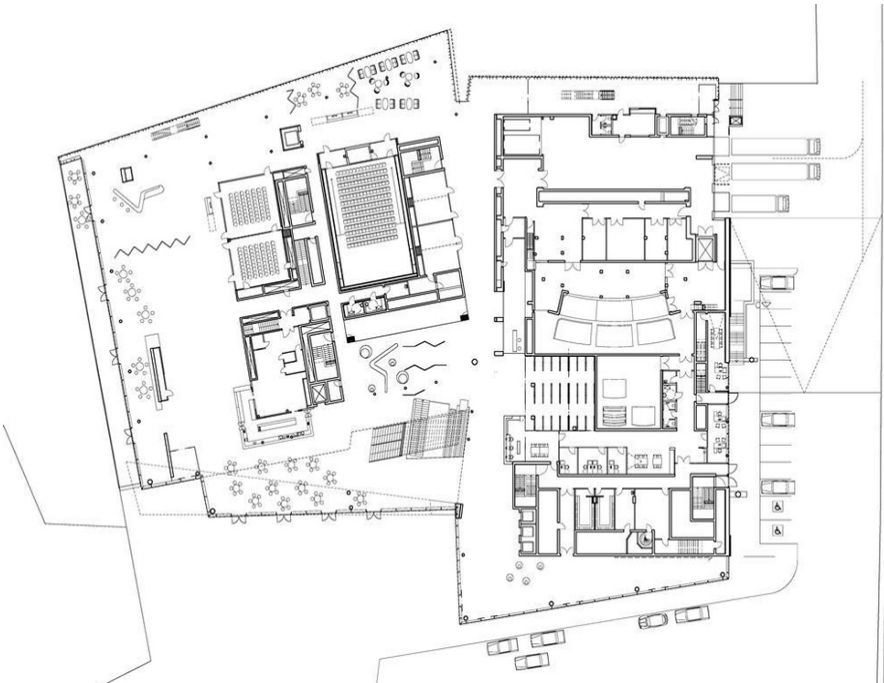
Jak wcześniej wspomniano, złożoność przestrzenna i funkcjonalna greckiej agory aktywizowała życie społeczne i polityczne mieszkańców ówczesnych miast. Miała ona formę placu sąsiadującego z obiektami uzupełniającymi i otwartymi na jego przestrzeń. Charakterystykę tą można także odnieść do przestrzeni holu, który sąsiaduje z funkcjami serwisującymi i otwartymi na jego przestrzeń. Skoro obiekty otwarte na plac okazały się być jednym z kluczowych gwarantów jego żywotności w życiu społecznym miasta to funkcje otwarte na hol mogą pełnić analogiczną funkcję.

Przykładem posiadającym analogiczną złożoność przestrzenną jak grecka agora jest hol Harpa Concert Hall and Conference Center w Reykjavíku, autorstwa Henning'a Larsen'a. Poetycki budynek stanowi scenę dla różnorodnych wydarzeń. Niepowtarzalna, krystaliczna powłoka elewacji pozwala na tworzenie rozmaitych wariacji skandynawskiego światła dziennego w jego wnętrzu. Życie codzienne budynku toczy się w rozległym holu (ang. foyer), pomiędzy solidnym rdze-

¹⁹² Śluzą Katedralną sąsiaduje bezpośrednio z holem, pełni rolę przedsionka z tym wyjątkiem, że nie oddzielają ją od niego żadne drzwi.

Ilustracja 93: Plan Agory Ateńskiej, II w. n. e.

Ilustracja 94: Harpa Concert Hall and Conference Center, Reykjavik. Plan parteru.

niem, a krystaliczną skorupą. W jego przestrzeni są organizowane zabawy dla dzieci, zajęcia jogi, koncerty, pikniki, międzynarodowe gale, występy, bankiety. Hol pełni także funkcję foyer sal. Analizując plan parteru Harpy, można mieć wrażenie, że sale zostały zanurzone w przestrzeni holu niczym budynki na terenie agory.

5.5 Skala

„Place główne powinny być wielkością przystosowane do ilości mieszkańców, tak aby nie były zbyt małe i przez to niewygodne do użytku lub przeciwnie, aby przy zbyt małej ilości ludzi nie wydawały się opustoszałe”¹⁹³.

Na podstawie analizy próby badawczej, wyodrębniono stosunek powierzchni holu do pow. brutto budynku:

- centralny: 6-7%
- tranzytowy: 3,5-10,5%
- przedsionkowy: 0,5-3%
- frontalny: 3-9%
- ekspansywny: 2,5-14%
- zintegrowany: 9-13%

Największą rozpiętość proporcji powierzchni wykazuje hol ekspansywny. Jego plan zazwyczaj jest ściśle związany z powierzchnią parteru/zabudowy budynku. Natomiast stosunek jego powierzchni do powierzchni budynku zależy od ilości kondygnacji. Z tego powodu, w budynkach wysokich i wysokościowych jest tak mały (około 2,5%), podczas gdy w obiektach niskich, stosunkowo duży (około 14%).

Obiekty biurowe i hotelowe tworzą odrębną grupę, ponieważ niezależnie od typu holu, jego powierzchnia mieści się w zakresie 0,5-2,5%. Z reguły jest on miejscem kontroli (kamera, bramki) i przyjmowania gości. Jego nieodłącznym elementem jest recepcja. Zazwyczaj stanowi przestrzeń reprezentacyjną i komunikacyjną. Budynki przyjmujące zorganizowane grupy wymagają holi o znacznie większej powierzchni niż biurowe.

---

¹⁹³ A. Palladio, op. cit., s. 138.

Od skali zależy czy dana przestrzeń przyciąga czy wręcz przeciwnie. Walter Gropius zaznaczał, że rozmiary powinny w rzeczywistości z trudem pozwalać na pomieszczenie wszystkich zgromadzonych w okresie szczytowej aktywności. Zbyt duży plac sprawia wrażenie wyludnionego i nigdy nie będzie sprzyjał udzielającej się powszechnie atmosferze czy podnieceniu. Ogromna, niepodzielona, otwarta przestrzeń częściej wywołuje onieśmienie niż ożywienie¹⁹⁴.

Podobnie rzecz ma się ze zbyt małą przestrzenią, która na co dzień generuje tłok, a w szczytowej aktywności wyklucza część użytkowników. Z tego typu problemem boryka się Centrum Nauki Kopernik w Warszawie autorstwa RAr-2 Laboratorium Architektury.

CNK cieszy się wielką popularnością i codziennie odwiedzają ją tysiące turystów oraz mieszkańcy Warszawy. Niestety konsumenci muszą liczyć się z kolejkami, które niejednokrotnie wychodzą na plac przed budynkiem. Latem panuje tam upał (orientacja południowa, nawierzchnia betonowa bez zacielenia), natomiast zimą doskwierają niskie temperatury. W konsekwencji administrator zatrudnił animatorów mających za zadanie kontrolowanie formujących się kolejek oraz zabawianie oczekujących dzieci. Ze względu na ilość użytkowników, przestrzeń szatni oraz stołówka również okazała się za mała. Kolejnym problemem stały się kasy ulokowane po okręgu, co utrudniało kontrolę oczekującym na ich dostępność.

W 2015 roku CNK zdecydowało się na ogłoszenie konkursu na opracowanie koncepcji strefy wejścia głównego. Jego rozstrzygnięcie okazało się zaskakujące. Z architektonicznego punktu widzenia, wybrana koncepcja porządkowała przestrzeń holu dzięki formom zapożyczonym z architektury obiektu. Jednocześnie ich dodanie spowodowało jeszcze większe ograniczenie jego powierzchni.

Skalę problemu mogą uwidocznic liczby. Powierzchnia brutto budynku wynosi ok. 15 000 m², natomiast pow. holu ok. 450 m² (typ przedsiionkowy). Przyjmując powyższe wskaźniki, CNK jako budynek kultury przyjmujący zorganizowane grupy, powinien posiadać hol mierzący średnio 6% powierzchni brutto budynku, czyli około 900 m².

Kolejną Polską realizacją, o bardzo małej powierzchni holu (0,8%), jest Centrum Spotkania Kultur w Lublinie. Latem, życie społeczne

194 W. Gropius, *Pełnia architektury*, Karakter, Kraków 2014, s. 189.

Ilustracja 95: Centrum Nauki Kopernik, Warszawa, 2015. Kolejka w holu głównym.

obiekty koncentruje się na placu przed budynkiem. Jest tam organizowana duża ilość imprez okolicznościowych, ponadto stał się miejscem spotkań dla mieszkańców, zwłaszcza młodzieży. Jaki scenariusz przewidziano zimą? Przestrzeń małego holu uzupełnia foyer sali operowej. Być może to tam koncentruje się życie społeczne w drugiej połowie roku.

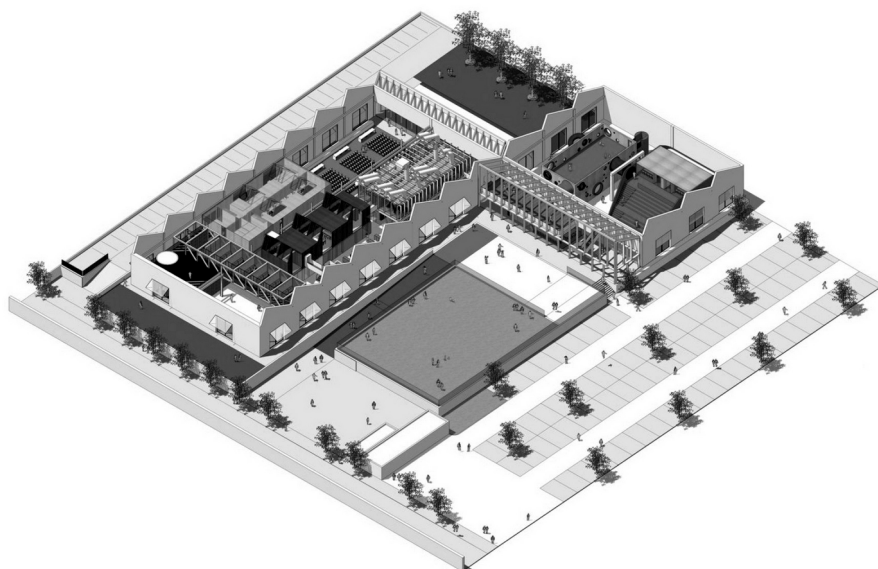
Wewnętrzna przestrzeń uzupełniająca

W przypadku małych holi (w stosunku do powierzchni brutto budynku) bardzo często można spotkać wewnętrzną, publiczną przestrzeń uzupełniającą np. w formie atrium, dziedzińca lub foyer. Może ona stanowić jego integralny element przejmując część funkcji lub być zupełnie niezależna i współtworzyć strefę wejściową budynku pod warunkiem, że nie zostanie zaaranżowana na potrzeby innego wydarzenia.

Przykładem prezentującym pierwszy z wariantów jest Opificio Golinelli w Bolonii autorstwa diverserighestudio. Obiekt posiada hol, który skalą przypomina przedsionek lub wiatrołap. Pod względem funk-

cyjnym, także został zminimalizowany do samej recepcji. Poprzedzająca hala budynku kryje pod swym dachem „pojemniki” na poszczególne funkcje, natomiast przestrzenie pomiędzy nimi tworzą sieć przestrzeni publicznych o różnym charakterze. To właśnie one umożliwiają dostęp do pomieszczeń i usług takich jak szatnia, toalety, kawiarnia itp.

Przykładem reprezentującym drugi wariant jest Library and learning Centre University of Economics Vienna autorstwa Zaha Hadid Architects. W centralnej części budynku mieści się zalane naturalnym światłem atrium w formie audytorium. Okala je system ramp prowadzący do poszczególnych funkcji obiektu. Dzięki temu zabiegowi, możliwa jest dowolna aranżacja przestrzeni atrium, bowiem nie ingeruje w układ komunikacyjny. Pomiedzy atrium, a wejściem głównym mieści się parterowy hall, który płynnie łączy się z wspomnianymi wcześniej pochylniami. Mają one swój początek w miejscu styku przestrzeni atrium i parterowego holu, który poprzedza wejście główne.

Ilustracja 96: Opificio Golinelli w Bolonii. Aksonometria.

5.6 Nazewnictwo

W kontekście architektury współczesnej, w zależności od języka, kultury i funkcji budynku, stosuje się zróżnicowane nazewnictwo. Nie możliwe jest określenie sztywnych ram, można natomiast określić główne tendencje i postarać się je uporządkować.

Na etapie analizy grupy badawczej zgromadzono nazewnictwo dla 84 holi. Osiem z nich posiadało więcej niż jedno określenie, które były stosowane zamiennie. Podczas gromadzenia danych, brano pod uwagę wyłącznie nazewnictwo używane przez autorów projektów lub administratorów/właścicieli budynku.

Współcześnie najczęściej stosowanym terminem w kontekście wewnętrznej strefy wejściowej budynków użyteczności publicznej okazał się być hall. Posłużono się nim w 36 przypadkach. Wpływ na ten stan rzeczy ma prawdopodobnie panująca moda na angielszczyznę. W języku angielskim bardzo często stosowane jest dookreślenie w formie *entance* lub *entry*. Pomaga ono w odróżnieniu go od budynku lub wielkiego pokoju/sali (patrz w Definicje/Hol).

Kolejnym najczęściej stosowanym określeniem jest foyer, które zostało użyte w 20 przypadkach. Jest ono najczęściej identyfikowane z obiektem takim jak opera, filharmonia, teatr lub z budynkiem mieszczącym salę wielofunkcyjną i/lub audytoryjną. Foyer może pełnić funkcję holu lub istnieć zupełnie niezależnie w sąsiedztwie sali pokazowej.

Określenie lobby znalazło swoje zastosowanie w 15 przypadkach. Jest zazwyczaj używane w kontekście obiektów biurowych i hoteli. Może pełnić funkcję holu, a także znajdować się na innej nadziemnej kondygnacji. Także w tym przypadku, w celu uszczegółowienia często stosowane jest dookreślenie *entance*, *entry* lub *main*. Zgodnie z przytoczoną wcześniej definicją, to przestrzeń służąca nieoficjalnym rozmowom i próbom wywierania wpływu (lobbowania). Najlepszym miejscem do tego celu okazują się być siedziby firm, a także hotele jako miejsca spotkań podczas podróży biznesowych.

Określenie atrium, zastosowane w 10 przypadkach, jest z reguły stosowane w kontekście wewnętrznych przestrzeni publicznych posiadających górne doświetlenie. W odróżnieniu od dziedzińca, światło otworu umieszczonego w zadaszeniu jest mniejsze niż powierzchnia

pomieszczenia. Może stanowić zarówno strefę wejściową budynku, jej element jak i niezależną jednostkę funkcjonalną.

Do kolejnej grupy pod względem liczebności należą hole posiadające nazwę własną. W 3 przypadkach brzmią one następująco: Great Court (British Museum, Londyn), Aleja Kultur (Centrum Spotkania Kultur, Lublin), North-South passage (Tate Modern, Londyn). Poza nimi w pojedynczych przypadkach pojawiły się określenia odwołujące się do tematyki zewnętrznych przestrzeni publicznych takich jak *forum*, *plaza* oraz *public route*.

W kontekście architektury współczesnej, określenie sień uległo dezaktualizacji. Natomiast termin westybul funkcjonuje wyłącznie w j. hiszpańskim oraz włoskim.

6 KARTY OBIEKTÓW

Kluczowe dane zgromadzone podczas analizy przedmiotu badań:

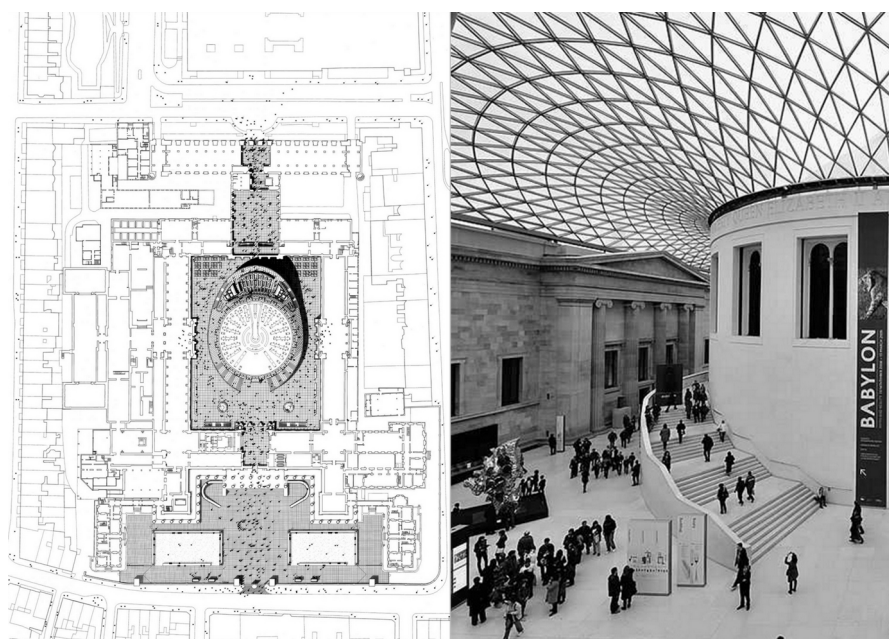
	nazwa obiektu
	autor projektu
	funkcja obiektu
Cechy charakterystyczne	szybka identyfikacja obiektu
Kontekst	przestrzeń zewnętrzna sąsiadująca z głównym wejściem do budynku
Typ połączenia (dot. tranzytowego)	(komunikacyjne widokowe, mentalne)
Stopień otwartości (dot. tranzytowego)	(0 - zamknięty jednostronnie, 1 - otwarty jednostronnie, 2 - otwarty dwustronnie)
Powierzchnia hol/budynek	określenie stosunku powierzchni holu do powierzchni brutto budynku, (≈) - podana wartość została obliczona przez autora opracowania
Ilość wejść (dot. zintegrowanego)	ilość wejść głównych do budynków oraz poziomy na których się znajdują
Połączenie (dot. zintegrowanego)	sposób połączenia holi: komunikacja pionowa, pozioma, sąsiadująco
Wysokość holu	ilość kondygnacji w stosunku do stref bezpośrednio z nim graniczących
Doświetlenie górne	0 - brak, 1 - obecność
Otwarcie widokowe ¹⁹⁵	obojętne, szerokie, szczelinowe, brak
Dominanta	forma dominanty lub jej brak
Funkcja holu	
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	przestrzenie uzupełniające tj. wiatrołap, westybul, atrium, foyer itp.
Stopień wyodrębnienia	0 - wcielony niewidoczny, 1 - wcielony widoczny, 2 - wyodrębniony
Nazewnictwo	stosowane przez projektanta i administratora obiektu
Przekrój	atrialny, parterowy, wielokondygnacyjny, hybryda (połączenie wcześniejszych)
Kategoria *	centralny, tranzytowy, przedsiionkowy, frontalny, ekspansywny, zintegrowany

(-) brak danych

* W przypadku budynku pełniącego funkcję wejścia, kategoria holu została określona jak w przypadku niezależnego budynku.

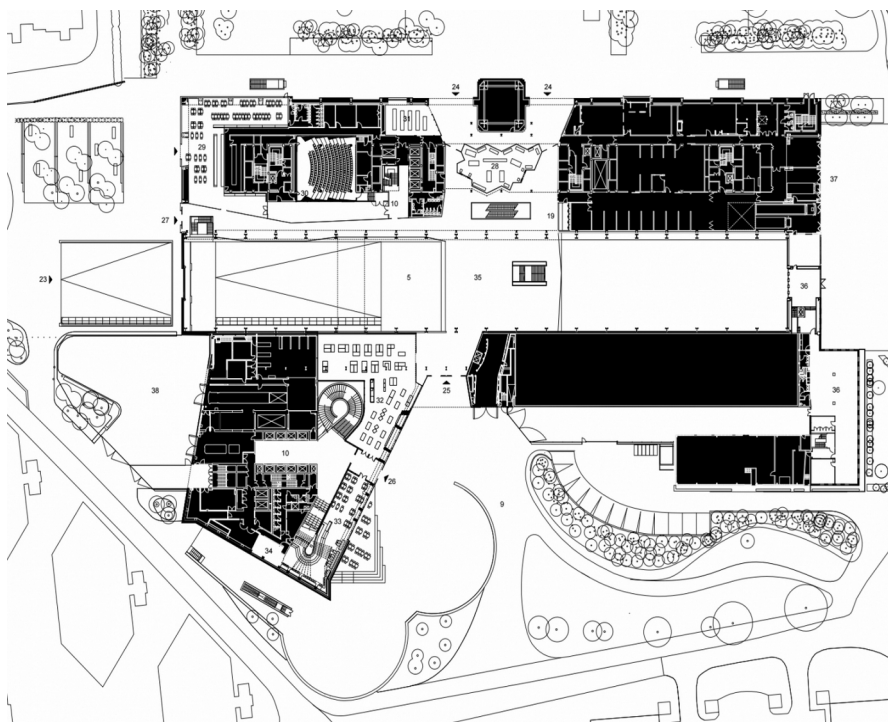
Londyn, Wielka Brytania (9)

1.	British Museum Foster+Partners obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; przeszklone zadanie; niezbędny do właściwego funkcjonowania budynku - łączy wszystkie galerie;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	6700 (pow. szklanego dachu)/92000 m ²
Wysokość holu	3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	budynek dawnej czytelnicy
Funkcja	punkty informacyjne, księgarnia, kawiarnia, czytelnia, centrum informacji, biblioteka, restauracja, sklepy
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	westybul
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	Great Court
Przekrój	atrialny
Kategoria	centralny

Ilustracja 97: Plan przyziemia. Widok na Great Court.

2.	Tate Modern Herzog & de Meuron obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	adaptacja i rozbudowa; wejście od zachodu, północy i południa; przejście na drugą stronę budynku w poprzek hali turbin, połączenie z wejściem zachodnim (poziom -1, w przestrzeni hali turbin);
Kontekst	plac - plac - skwer
Powierzchnia hol/budynek	(≈)1270 m ² , 3300 m ² Hala Turbin/34500 m ²
Ilość wejść	3 (0, -1)
Połączenie	komunikacja pionowa
Funkcja	sklepy, kasy biletowe, dostęp do szatni i toalet, komunikacja pionowa, przestrzeń wielofunkcyjna
Nazewnictwo	Turbine Hall, North-South passage
Kategoria	zintegrowany: tranzytowy - tranzytowy

Ilustracja 98: Plan przyziemia. Kolorem białym oznaczono przestrzenie ogólnodostępne w tym usługi i komunikację.

3.	Imperial College Business School Foster+Partners
Cechy charakterystyczne	obiekt oświaty i nauki (uniwersytet) Rozbudowa; „drzwi wejściowe” dla zespołu; przestrzeń społeczna; tuba z okrągłymi salami wykładowymi;
Kontekst	deptak
Powierzchnia hol/budynek	– / 5 885 m ²
Wysokość holu	1,5/5
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	tuba
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja, dostęp do toalet, kawiarnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	atrium
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	ekspansywny

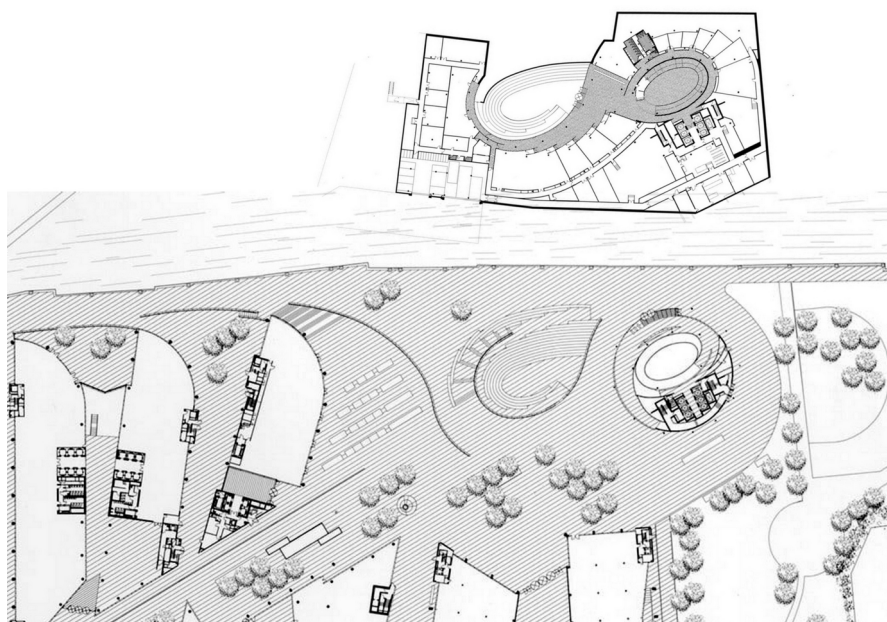
Ilustracja 99: Elewacja frontowa.

4.	English National Ballet Glenn Howells Architects
	obiekt kultury (centrum tańca)
Cechy charakterystyczne	obiekt nowoprojektowany; zlokalizowana na London City Island; półprzezroczysta szklana elewacja kontrastuje z kolorami sąsiedniej zabudowy; okna widokowe otwierają budynek na publiczność;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)372 m ² /8500 m ²
Wysokość holu	1,7/7
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	klatka schodowa
Funkcja	recepcja, kawiarnia, poczekalnia, komunikacja pionowa, dostęp do toalet, przestrzeń wystawiennicza
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 100: Plan przyziemia. Widok na Dorfman Foyer spod głównych drzwi wejściowych.

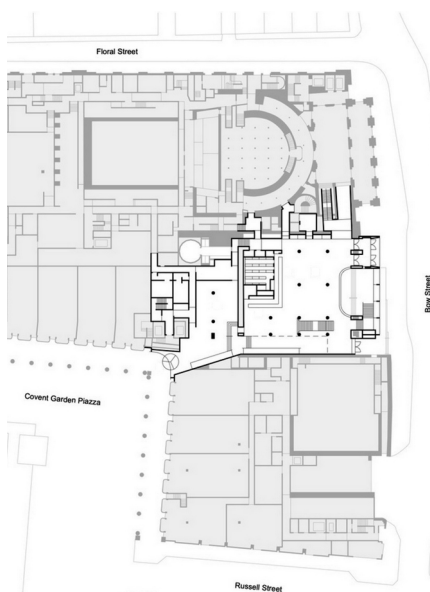
5.	City Hall Foster+Partners
Cechy charakterystyczne	obiekt administracji publicznej (ratusz) obiekt nowoprojektowany; w budynku poza biurami znajdują się sklepy, restauracje, kawiarnie, a także Unicorn Children's Theatre, hotel, supermarket i fitness klub;
Kontekst	bulwary - amfiteatr
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)773 m ² + ($\approx$)1388 m ² (-1)/ 19814 m ²
Ilość wejść	2 (0, -1)
Połączenie	komunikacja pionowa (spiralna rampa)
Funkcja	informacja/recepcja, ochrona, komunikacja pionowa, przestrzeń wystawiennicza, dostęp do toalet, kawiarnia
Nazewnictwo	–
Kategoria	zintegrowany: frontalny - frontalny

Ilustracja 101: Rzut podziemia i przyziemia.

6.	Royal Opera House Stanton Williams obiekt kultury (opera)
Cechy charakterystyczne	adaptacja; „drzwi wejściowe” dla zespołu; liczne przebudowy teatru; adaptacja Floral Hall; otwarcie na zewnątrz; ponad głównym foyer znajduje się Paul Hamlyn Hall, poniżej foyer Linbury Theatre;
Kontekst	ulica - plac Covent Garden
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	(≈)1460 m ² / –
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie/brak
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, szatnia, kawiarnia, sklep
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	main foyer
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

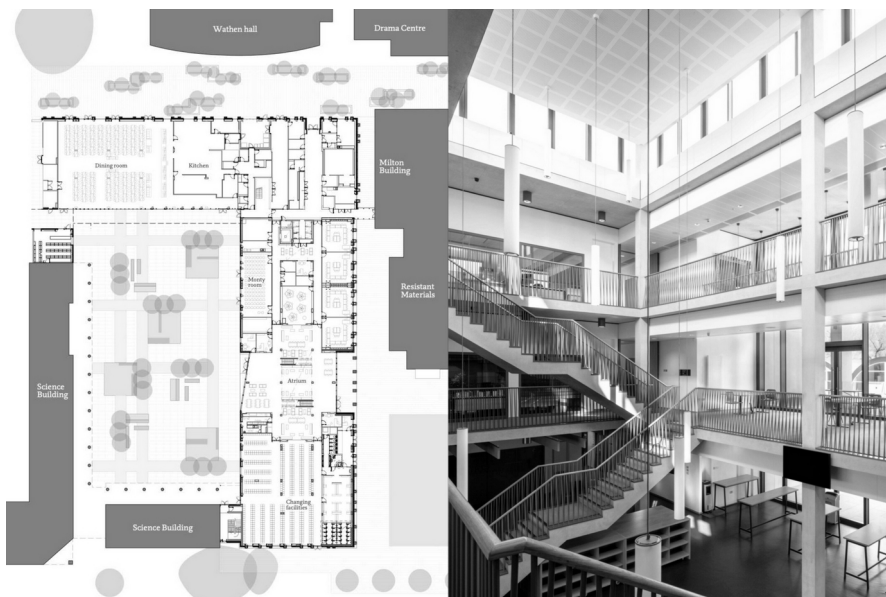
Ilustracja 102: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

7.	The Leadenhall Building Rogers Stirk Harbour + Partners obiekt administracyjny, biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; 0 - plac pod budynkiem, komunikacja pionowa, lokale usługowe; 0,5 - wejście do części biurowej AON; 1 - główne wejście do części biurowej; 2 - bar; 3 - restauracja; 4 - biura, 10 i 24 - lobby; dwa niezależne hole;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	(≈)560 m ² (2)/84424 m ²
Wysokość holu	1/50
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, kontrola, dostęp do komunikacji pionowej
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	recepcja
Przekrój	parterowy
Kategoria	ekspansywny

Ilustracja 103: Widok na zewnętrzne ruchome schody prowadzące do poszczególnych recepcji. Widok na bryłę budynku.

8.	St. Paul's School Walters & Cohen Architects obiekt nauki i oświaty (szkoła podstawowa i średnia)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; atrium jako serce: miejsce samodzielnej nauki, spotkań, przestrzeń eventowa; widok na boiska sportowe i centralny dziedziniec; budynek w kształcie litery L łączy się końcami z obiektem istniejącym; budynek jest wypełniony światłem dzięki zastosowaniu dużych świetlików i pustek łączących poziomy; deptak - dziedziniec
Kontekst (połączone przestrzenie)	deptak - dziedziniec
Typ połączenia	komunikacyjne, widokowe
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 395 m ² / 9714 m ²
Wysokość holu	1,3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie - szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	centralny dziedziniec
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	atrium
Przekrój	hybryda: atrialny, parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 104: Plan przyziemia. Widok na atrium.

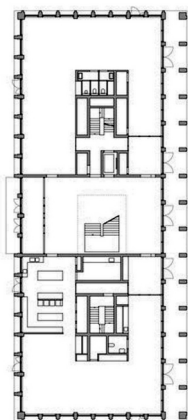
9.	Kingston University Town House Grafton Architects obiekt nauki i oświaty
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; drzwi wejściowe dla uniwersytetu; 50% budynku zostało zaprojektowane na planie otwartym - zachęcanie do nieformalnego uczenia się i współpracy; trzypoziomowy zadaszony dziedziniec z audytoryjną widownią; parter został przystosowany dla odwiedzających;
Kontekst	deptak
Powierzchnia hol/budynek	(≈)730 m ² / 9400 m ²
Wysokość holu	1-5/5-6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szczelinowe, obojętne, szerokie
Dominanta	klatka schodowa
Funkcja	komunikacja pionowa, kawiarnia, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	dziedziniec
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	hybryda: parterowy, wielokondygnacyjny, atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 105: Plan przyziemia. Widok na foyer i wejście główne.

Berlin, Niemcy (4)

10.	Office Building Hamburger Bahnhof Miller & Maranta
	obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; centralna przestrzeń klatki schodowej, która otwiera się na wszystkie piętra; arkady od strony kanału; przejrzysty parter; wyższe kondygnacje dostosowane do dowolnej aranżacji przestrzeni biurowych;
Kontekst	skwer/plac (własny) - promenada/kanal wodny
Powierzchnia hol/budynek	- / 5800 m ²
Wysokość holu	1/6
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie - szerokie
Dominanta	klatka schodowa
Funkcja	komunikacja pionowa
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	-
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

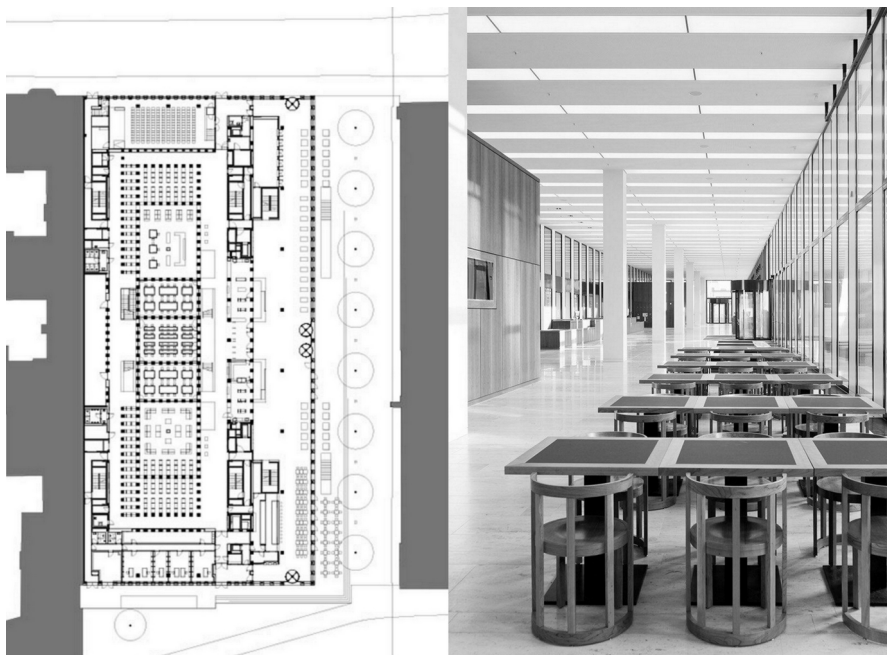
Ilustracja 106: Plan przyziemia. Widok na wejście główne.

11.	German Historical Museum I.M. Pei Architect, Eller+Eller Architekten
	obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; w przestronnym holu znajdują się mosty, platformy i rzeźbiarskie spiralne schody; łączy pod ziemią nowy budynek z przekrytym dziedzińcem istniejącej, barokowej zbrojowni;
Kontekst (połączone przestrzenie)	ulica - plac (własny)
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	- / 9000 m ²
Wysokość holu	1,3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie - szczelinowe
Dominanta	brak
Funkcja	informacja, komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	hall
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny, wielokondygnacyjny
Kategoria	tranzytowy

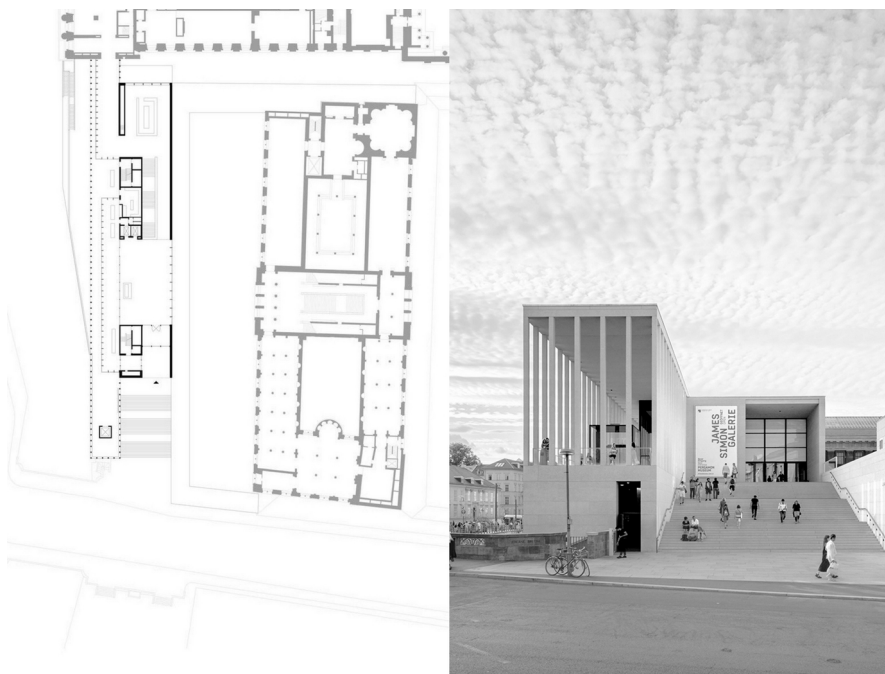
Ilustracja 107: Widok na hol. Wejście główne do budynku.

12.	Jacob und Wilhelm Grimm Zentrum Max Dudler
	obiekt oświaty i nauki (biblioteka)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; plac wzdłuż frontowej elewacji;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	- / 37500 m ²
Wysokość holu	2/10
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	miejsce do pracy/spotkań, katalogi, kawiarnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	-
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 108: Plan przyziemia. Przestrzeń holu.

13.	James-Simon Galerie David Chipperfield Architects obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa, „drzwi wejściowe” dla zespołu; łączy Neues Museum, Altes Museum, Bode Museum i Pergamon Museum; poziom głównego wejścia ma być dostępny poza godzinami otwarcia; kompleks wejściowy z salą wystaw i audytorium; dziedziniec od strony Neues Museum; główne wejście do budynku zostało poprzedzone szerokimi i wysokimi schodami; każde z wejść posiada swój hol; na półpiętrze znajdują się toalety, szatnia i sklep;
Kontekst	ulica - dziedziniec
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)255 m ² (0), ($\approx$) 835 m ² (+1)/ 10900 m ²
Ilość wejść	2 (0, +1)
Połączenie	komunikacja pionowa
Funkcja	komunikacja pionowa, informacja/kasa, dostęp do tarasu widokowego, kawiarni, sklepu, szatni i toalet
Nazewnictwo	foyer (+1)
Kategoria	zintegrowany: tranzytowy - przedsionkowy

Ilustracja 109: Plan 1 kondygnacji. Widok na wejście główne do budynku.

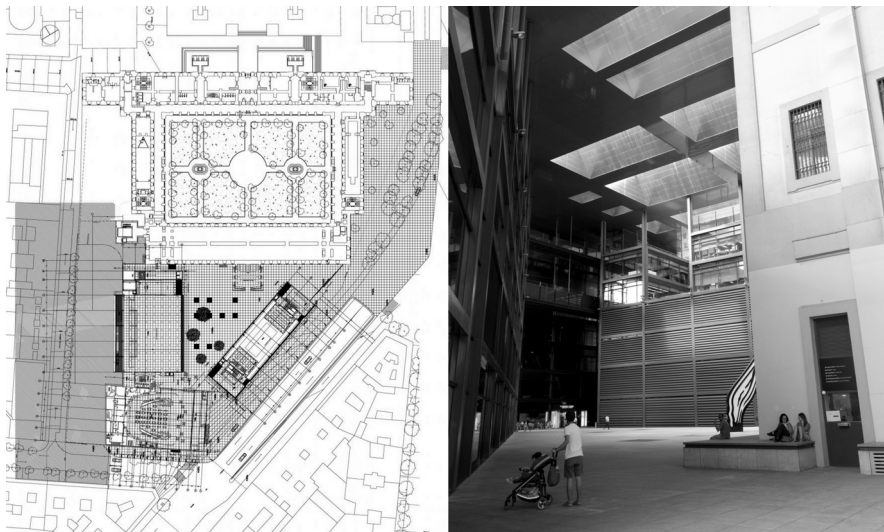
Madryt, Hiszpania (3)

14.	Caixa Forum Herzog & de Meuron obiekt kultury (muzeum, centrum kultury)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; plac pod budynkiem; zacieniona przestrzeń spotkań na zewnątrz - deficytowa przestrzeń publiczna; budynek dostępny od spodu;
Kontekst	podcień, plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)890 m ² / 11000 m ²
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	brak
Funkcja	sklep, szatnia, kasy/informacja, przestrzeń odpoczynku, dostęp do toalet i komunikacji pionowej
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	entrance lobby
Przekrój	parterowy
Kategoria	ekspansywny

Ilustracja 110: Entrance lobby. Fragment bryły budynku.

15.	Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia Ateliers Jean Nouvel obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; dziedziniec jako plac miejski; skupia wokół siebie trzy budynki: bibliotekę, audytorium i obiekt wystawienniczy; przestrzeń wystawiennicza oraz biblioteka posiadają niezależne hole, audytorium w parterze restaurację; dziedziniec przejął część funkcji holu dlatego jego powierzchnia mogła zostać zminimalizowana lub nieobecna jak w przypadku budynku audytorium;
Kontekst	dziedziniec
Powierzchnia hol/budynek	2064 m ² , wystawy: (≈)260 m ² , biblioteka: (≈)140 m ² / 26500 m ²
Ilość wejść	3 (0)
Połączenie	sąsiedztwo
Funkcja	dziedziniec: dostęp do komunikacji pionowej, informacja/kasa, poczekalnia, przestrzeń ekspozycyjna, wielofunkcyjna; biblioteka: recepcja, dostęp do komunikacji pionowej; wystawy: dostęp do komunikacji pionowej, recepcja
Nazewnictwo	hall (wystawy)
Kategoria	zintegrowany: centralny - przedsiönkowy - przedsiönkowy

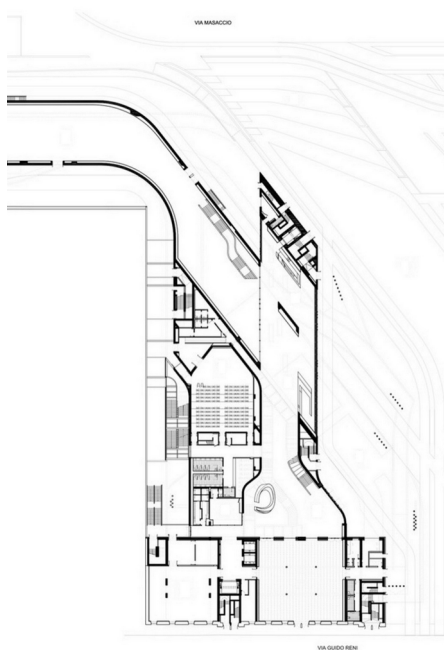
Ilustracja 111: Plan przyziemia. Widok na wewnętrzny dziedziniec.

16.	Muzeum Thyssen-Bornemisza Rafael Moneo obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; Pałac Villahermosa, północna elewacja punktem wyjścia dla kompozycji planu muzeum
Kontekst	dziedziniec, ogród (własny)
Powierzchnia hol/budynek	400 m ² /18000 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, szatnia, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	westybul
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	centralny

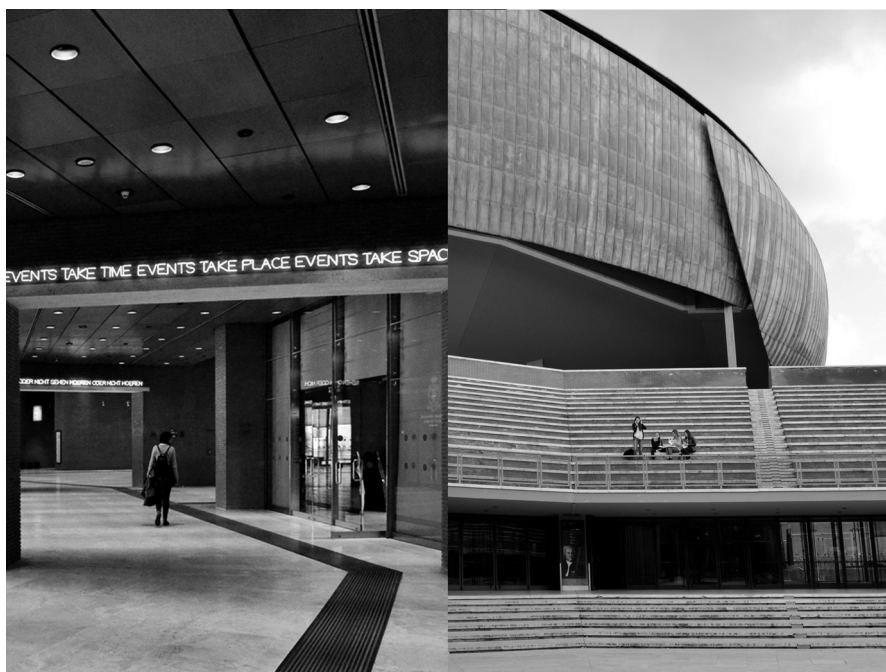
Ilustracja 112: Widok na hol z nad westybulu (adaptacja). Rozbudowa autorstwa Rafaela Moneo.

17.	MAXXI: Museum of XXI Century Arts Zaha Hadid Architects
Cechy charakterystyczne	obiekt kultury (muzeum) nowoprojektowany; głębokie podcienia (względy klimatyczne); otwarcie na projektowany plac; rzeźbiarskie schody i platformy;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)830 m ² / 30000 m ²
Wysokość holu	1-2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	schody i platformy
Funkcja	kawiarnia, poczekalnia, komunikacja pionowa, recepcja
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	frontalny

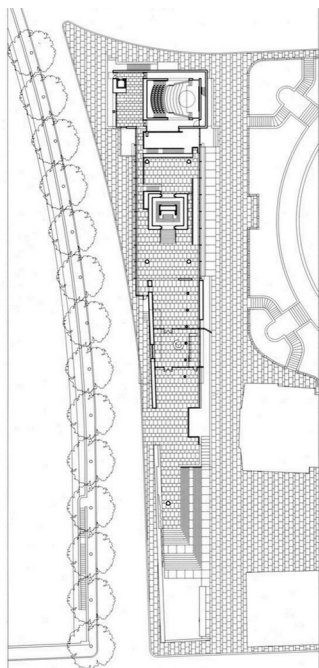
Ilustracja 113: Plan przyziemia. Hol wejściowy - widok spod wejścia głównego w kierunku kawiarni.

18.	Parco della Musica Renzo Piano Building Workshop obiekt kultury (sale koncertowe, muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; zewnętrzny amfiteatr łączy u podstawy trzy sale koncertowe; analogicznie rzecz, ma się z holom o kształcie łuku o długości 150 m;
Kontekst	amfiteatr/plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	755 m ² / 55000 m ²
Wysokość holu	1/2
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, szatnie, kasy, sklep, recepcja, poczekalnia, wystawy, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 114: Foyer. Widok na wejście główne do budynku z przestrzeni amfiteatru.

19.	Ara Pacis Museum Richard Meier obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	przebudowa; asymetryczny hol, zdefiniowany przez 7 kolumn; materiały: szkło, beton, trawertyn rzymski; sceneria dla ołtarza ofiarnego; przeszklona loggia, wypełniona światłem dziennym; funkcja: wystawy stałe i czasowe, audytorium z niezależnym foyer połączonym schodami z przestrzenią ekspozycji, część administracyjna z niezależnym wejściem;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)155 m ² /1500 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	kolumny
Funkcja	recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	entry hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 115: Plan przyziemia. Hol wejściowy.

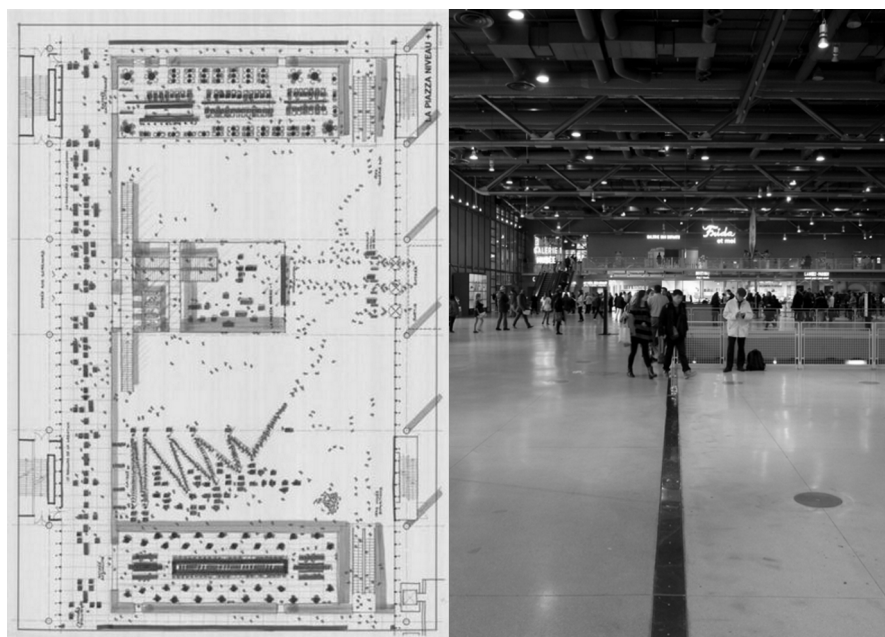
Paryż, Francja (2)

20.	Fundacja Cartier Ateliers Jean Nouvel
	obiekt kultury (biurowo - wystawienniczy)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; przejrzysty obiekt w parku; zachowanie zastanych drzew; szklane ekrany ramą dla cedru; stal i szkło; zacieranie granic pomiędzy budynkiem a otoczeniem;
Kontekst (połączone przestrzenie)	ulica - komunikacja pionowa, ogród
Typ połączenia	komunikacyjne, widokowe
Stopień otwartości	0
Powierzchnia hol/budynek	(≈)100 m ² /11300 m ²
Wysokość holu	1/9
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie - szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	repcja, komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	-
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 116: Plan przyziemia. Główne wejście do budynku.

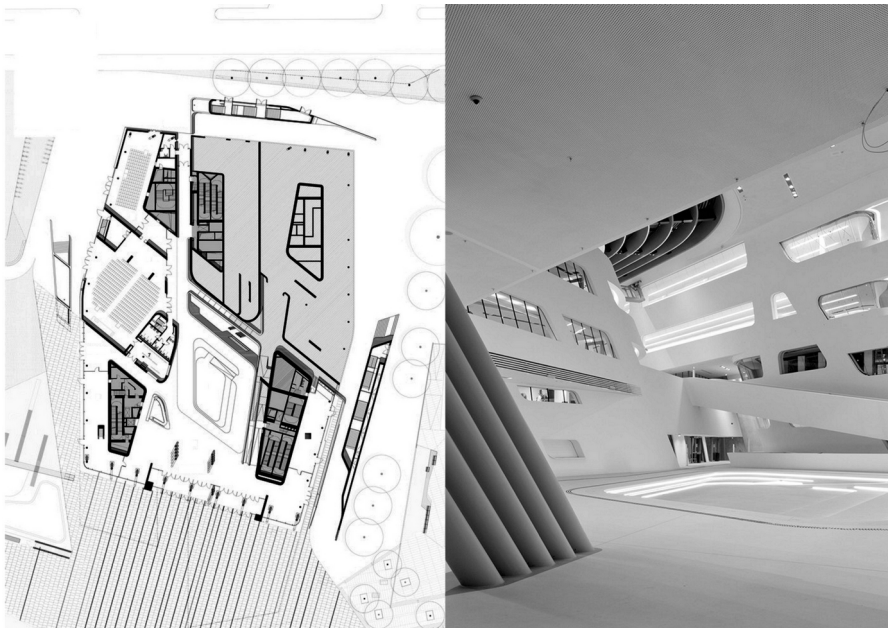
21.	Centre Georges Pompidou Studio Piano & Rogers obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; „fabryka kultury”; budynek ze szkła i stali; elastyczna przestrzeń; biblioteka posiada niezależne wejście; zdefiniowanie przestrzeni jest problematyczne, ponieważ z założenia zarówno ściany jak i stropy są ruchome, przestrzeń może być modyfikowana w zależności od potrzeb;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - ulica
Typ połączenia	komunikacyjne, widokowe
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	2000 m ² /100000 m ²
Wysokość holu	1,2/6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie - szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	informacja, kasa, szatnia, toalety, komunikacja pionowa, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	forum, entrance hall
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 117: Plan przyziemia. Hol wejściowy.

22.	Library and learning Centre University of Economics Vienna Zaha Hadid Architects
	obiekt oświaty i nauki (biblioteka, uniwersytet)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; serce nowego kampusu uniwersyteckiego; ostre zewnętrzne krawędzie we wnętrzu stają się obłe; atrium doświetlone przez świetlik; hol z atrium tworzy strefę wejściową do obiektu poza wyjątkiem kiedy przestrzeń atrium nie zostanie zaaranżowana na potrzeby innej funkcji;
Kontekst	promenada, własny plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)635 m ² [atrium: ($\approx$)515] /28000 m ²
Wysokość holu	1/6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	konstrukcja
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	assembly hall/plaza/atrium, wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 118: Plan przyziemia. Widok z holu wejściowego na atrium.

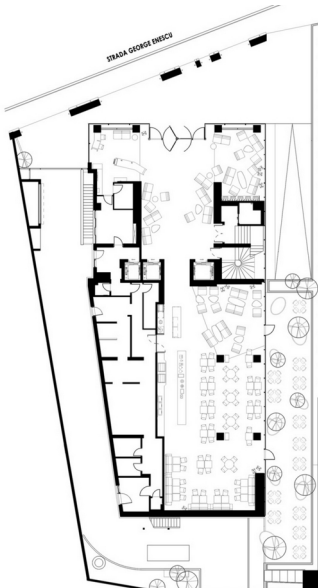
23.	mumok - Museum Moderner Kunst Wien O&O BAUKUNST
	obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; zwarty, ciemny, bazaltowy blok; obłe zadaszenie; rozproszone szczeliny świetlne; hol doświetlony światłem górnym;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	141 m ² / –
Wysokość holu	1,5/5
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	szyby windowe
Funkcja	komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	halle (niemiecki)
Przekrój	hybryda: atrialny, parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 119: Widok na przestrzeń holu. Bryła budynku.

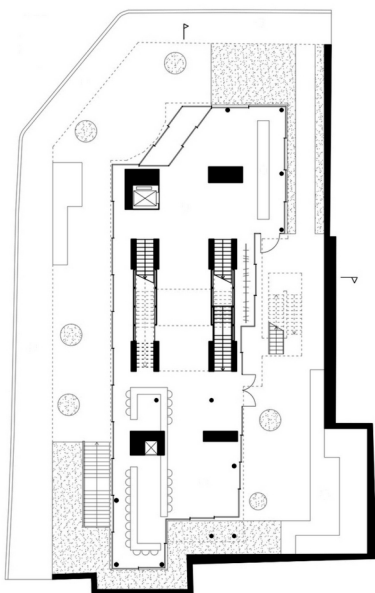
Bukareszt, Rumunia (2)

24.	Mercure City Center Hotel
	Arhi Group
	obiekt turystyki (hotel)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; kulturowy przekaz;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	- /6 500 m ²
Wysokość holu	1/6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, poczekalnia, dostęp do restauracji
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	hol recepcyjny, lobby
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 120: Plan przyziemia. Widok na bryłę budynku.

25.	MARe Museum of Art YTAA - Youssef Tohme Architects and Associates
	obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; transformacja historycznego archetypu willi;
Kontekst	skwer (własny)
Powierzchnia hol/budynek	- / 1580 m ²
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	schody
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, szatnia, dostęp do kawiarni
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrolap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	entrance hall, atrium
Przekrój	parterowy
Kategoria	ekspansywny

Ilustracja 121: Plan przyziemia. Widok na bryłę budynku.

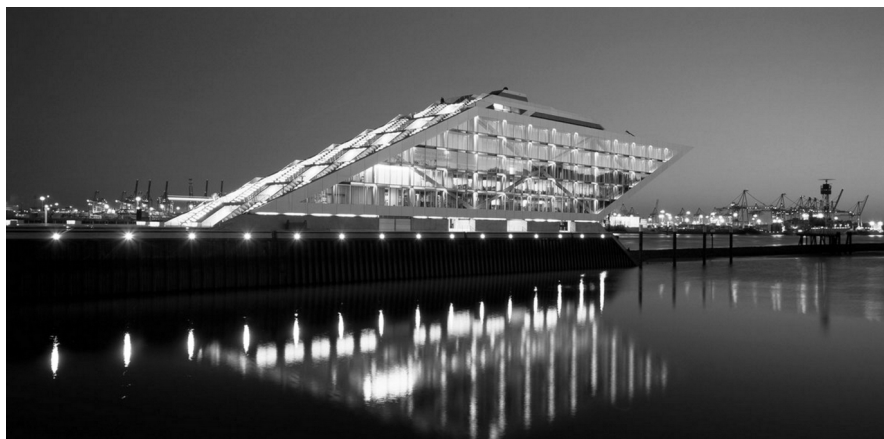
Hamburg, Niemcy (2)

26.	Elbphilharmonie Hamburg Herzog & de Meuron obiekt kultury (filharmonia, hotel, apartamenty)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; hol zlokalizowany na 8 kondygnacji (oddziela historyczny obiekt od nadbudowy); otwarte widoki na Łabę i centrum Hamburga; dostęp na 8 piętro za pomocą ruchomych schodów; taras widokowy pozwalający na poruszanie się po obwodzie 8 kondygnacji;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)2726 m ² /120383 m ²
Wysokość holu	1/21-26
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	liczne
Dominanta	brak
Funkcja	kawiarnia i sklep (wydzielone), komunikacja pionowa, lobby hotelowe (wydzielone), recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	plaza, lobby (2 niezależne przestrzenie)
Przekrój	parterowy
Kategoria	ekspansywny

Ilustracja 122: Przestrzenna prezentacja wewnętrznej struktury budynku.

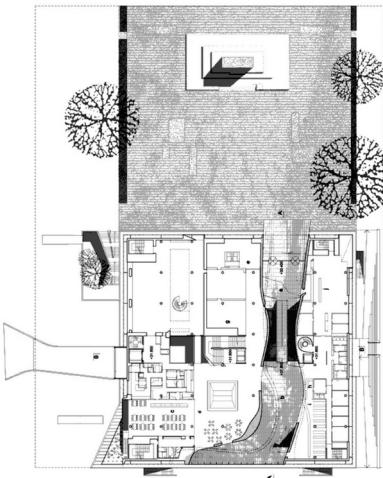
27.	Dockland office building BRT Architekten obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; romboidalna elewacja - budynek pochyla się nad wodą; taras widokowy na dachu dostępny dla każdego; zewnątrzna schody;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	- / 13544 m ²
Wysokość holu	1/7
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	-
Funkcja	recepcja, dostęp do toalet, windy dostępne z wiatrołapu
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	-
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsiönkowy

Ilustracja 123: Widok na bryłę budynku.

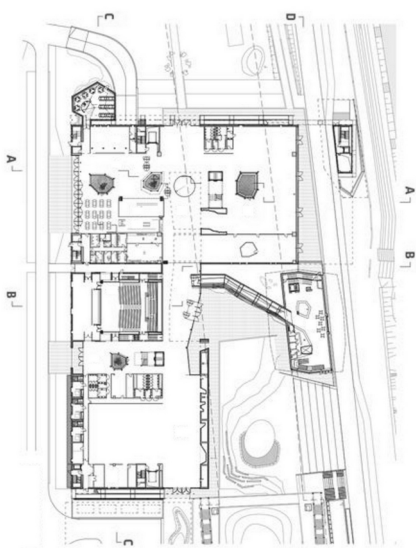
Warszawa, Polska (2)

28.	Muzeum Historii Żydów Polskich Lahdelma & Mahlamäki Architects obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; szczelina rozcina budynek; falujące ściany holu - symbol wyrwy w tysiącletniej historii polskich Żydów;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - park
Typ połączenia	widokowe
Stopień otwartości	0
Powierzchnia hol/budynek	(≈)630 m ² /18300 m ²
Wysokość holu	4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szczelinowe - szerokie
Dominanta	„falujące” ściany
Funkcja	ochrona, recepcja, dostęp do szatni, toalet, kawiarni, restauracji i komunikacji pionowej
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	main hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 124: Plan przyziemia. Hol.

29.	Centrum Nauki Kopernik RAR-2 Laboratorium Architektury obiekt kultury (centrum nauki)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; planowana przebudowa holu ze względu na zbyt dużą liczbę odwiedzających (większa niż szacowana); nie wykorzystano obecności rzeki w kreowaniu przestrzeni holu;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)450 m ² /19650 m ²
Wysokość holu	1/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	kasy, poczekalnia, sklep, dostęp do szatni, restauracji, toalet, kontrola
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	hol, foyer
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

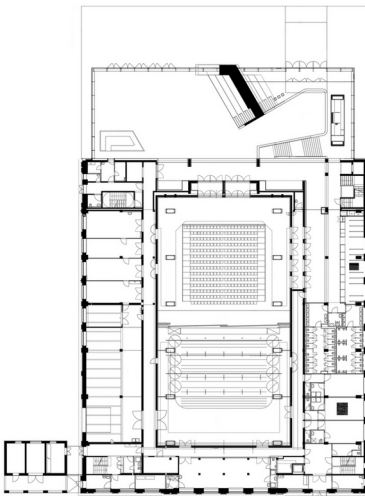

Ilustracja 125: Plan przyziemia. Elewacja frontowa budynku.

Budapeszt, Węgry (2)

30.	National Dance Theater ZDA - Zoboki Design and Architectu obiekt kultury (teatr tańca)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; w starym przemysłowym budynku; nowy dom dla węgierskiego tańca; przeszklony hol jest zarówno częścią budynku jak i parku;
Kontekst	park
Powierzchnia hol/budynek	- /8000 m ²
Wysokość holu	1-2/2
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	zadaszenie
Funkcja	kasa, kawiarnia, komunikacja pionowa
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	hall, lobby
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

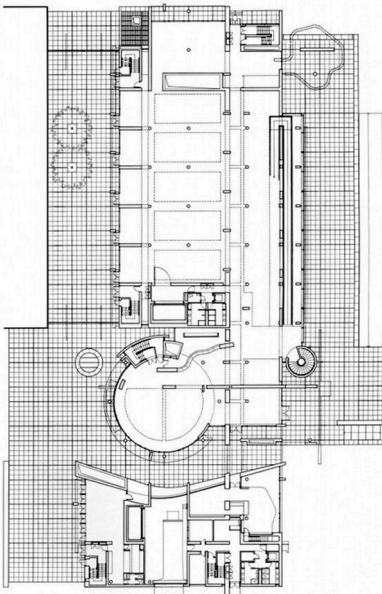
Ilustracja 126: Plan przyziemia. Elewacja frontowa budynku - od strony parku.

31.	Central European University, Nador 13, 15 O'Donnell + Tuomey obiekt oświaty (uniwersytet)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; Nador Utca to budynek będący głównym wejściem na osi widokowej z rzeką Dunaj, integruje się z miastem; zespół 5 budynków: 3 istniejące, 2 nowe; każdy budynek posiada niezależne wejście; połączenie budynków za pomocą sekwencji zadaszonych dziedzińców i pasaży; Nador Utca: wejście, biblioteka, audytorium, pokoje dydaktyczne, ogród na dachu;
Kontekst	ulica - ulica - ulica
Powierzchnia hol/budynek	2089 m ² /15638 m ²
Ilość wejść	3 (0)
Połączenie	komunikacja pozioma
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, kawiarnia, kontrola, dostęp do szatni i toalet, przestrzenie wielofunkcyjne
Nazewnictwo	–
Kategoria	zintegrowany

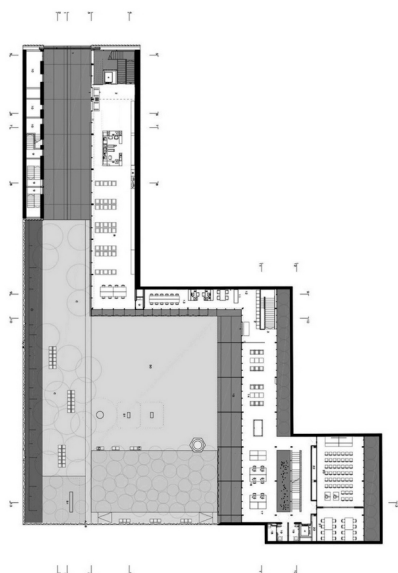
Ilustracja 127: Plan przyziemia. Elewacja frontowa nowoprojektowanej części kompleksu.

32.	Barcelona Museum of Contemporary Art MACBA Richard Meier, Thomas Phifer obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; atrium łączy trzy piętra poprzez serię pochylni i przejścia prowadzące do sal wystawowych, a także rozprowadza światło; w miejscu pierwotnego foyer mieści się sklep muzealny;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$)60 m ² (atrium: 500 m ²)/14 300 m ²
Wysokość holu	1/3
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	informacja/kasa, kontrola, dostęp do sklepu muzealnego
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	atrium
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	hall
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 128: Plan przyziemia. Elewacja frontowa budynku.

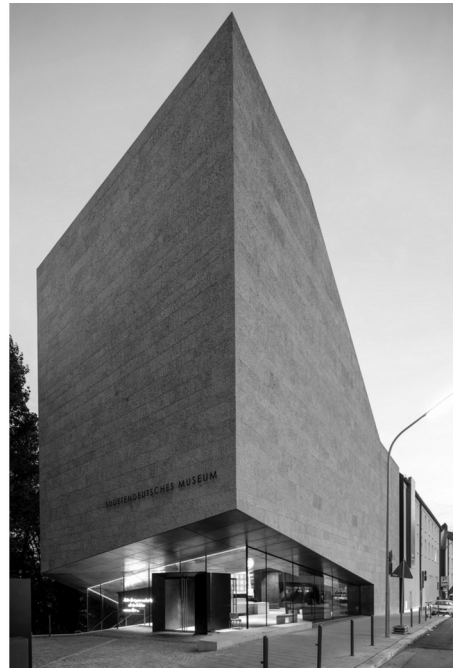
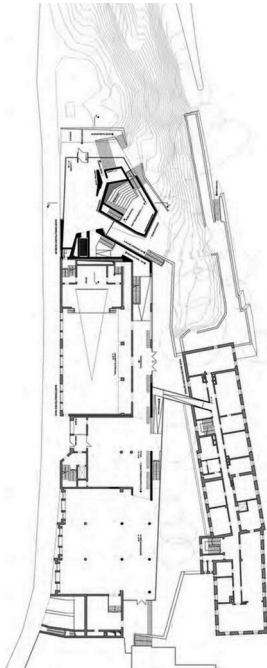
33.	Sant Antoni-Joan Oliver Library RCR Arquitectes
	obiekt oświaty i nauki (biblioteka, Uniwersytet Trzeciego Wieku)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; miejsce relaksu; wnętrze kwartału oddane miastu: plac zabaw dla dzieci, ogród; UTW posiada niezależne wejście z przestrzeni ogrodu; w przedłużeniu holu znajduje się czytelnia prasy;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	(≈)125 m ² / 4171 m ²
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, informacja, kasa, kontrola, wypożyczalnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	pasaż
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	vestibulo
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 129: Plan przyziemia. Elewacja frontowa budynku.

Monachium, Niemcy

34.	Sudetendeutsches Museum pmp architekten obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; mała działka przy skarpie; wyraziste zakończenie pierzei; monolityczna bryła zintegrowana ze skarpą; rozbudowa stanowi połączenie pomiędzy dotychczasowym wejściem a nowoprojektowanym;
Kontekst	ulica - „dziedziniec” (własny)
Powierzchnia hol/budynek	- /11830 m ²
Ilość wejść	2 (0)
Połączenie	komunikacja pozioma
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa
Nazewnictwo	entry hall, foyer
Kategoria	zintegrowany: przedsionkowy - tranzytowy

Ilustracja 130: Plan przyziemia. Nowoprojektowana strefa wejścia do budynku.

Mediolan, Włochy

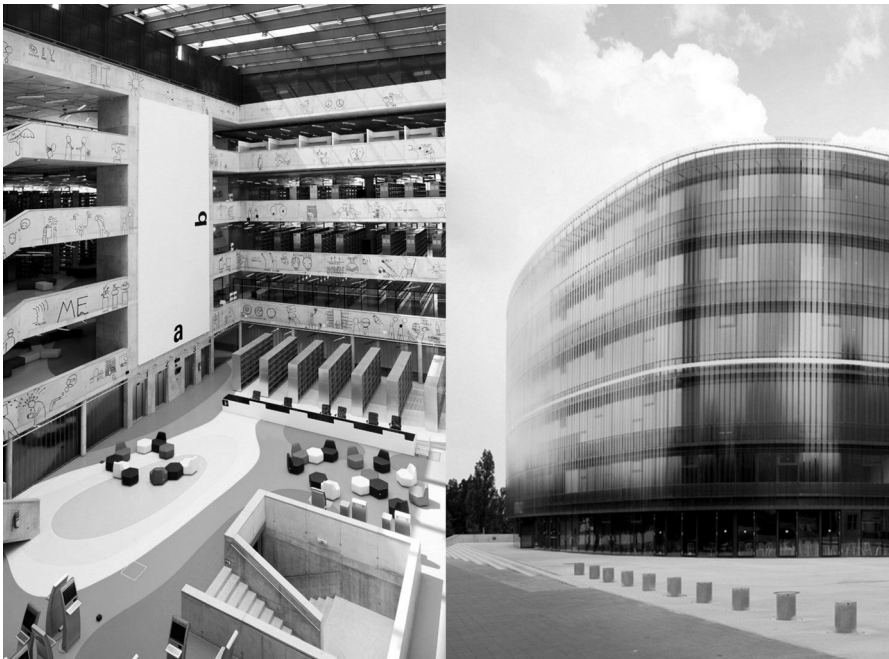
35.	Dolce&Gabbana Office
	Piurarch
	obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; elewacje ze szkła, metalu, kamienia i betonu; długa wąska działka; trzy równoległe budynki; posadzkę dziedzińca jak i parteru budynku pokrywa ciemny kamień wulkaniczny;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	74 m ² /10000 m ²
Wysokość holu	1/7
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	–
Funkcja	dostęp do komunikacji pionowej, poczekalnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	dziedziniec
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	–
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 131: Aksonometria. Widok na dziedziniec.

Praga, Czechy

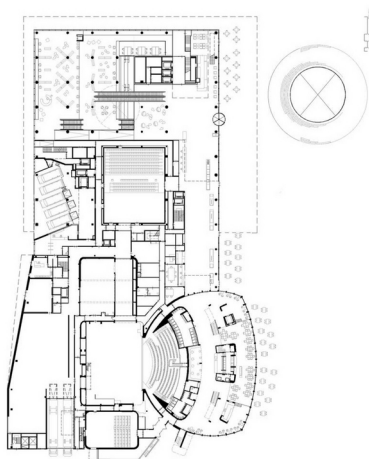
36.	National Technical Library in Prague Projektil Architekti
Cechy charakterystyczne	obiekt oświaty i nauki (biblioteka) nowoprojektowany; 4 wejścia do budynku - hol miejscem spotkań dla kampusu - plac, atrium znajduje się ponad holem
Kontekst	plac (własny), skwer (własny)
Powierzchnia hol/budynek	- / 11740 m ²
Wysokość holu	1-2/6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do wypożyczalni, katalogi, miejsce spotkań, przestrzeń wielofunkcyjna (miejsca do pracy, poczekalnia, przestrzeń wystawiennicza)
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrolapy
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	entry hall
Przekrój	parterowy
Kategoria	centralny

Ilustracja 132: Atrium znajdujące się ponad holem. Ewelacja frontowa budynku.

Birmingham, Wielka Brytania

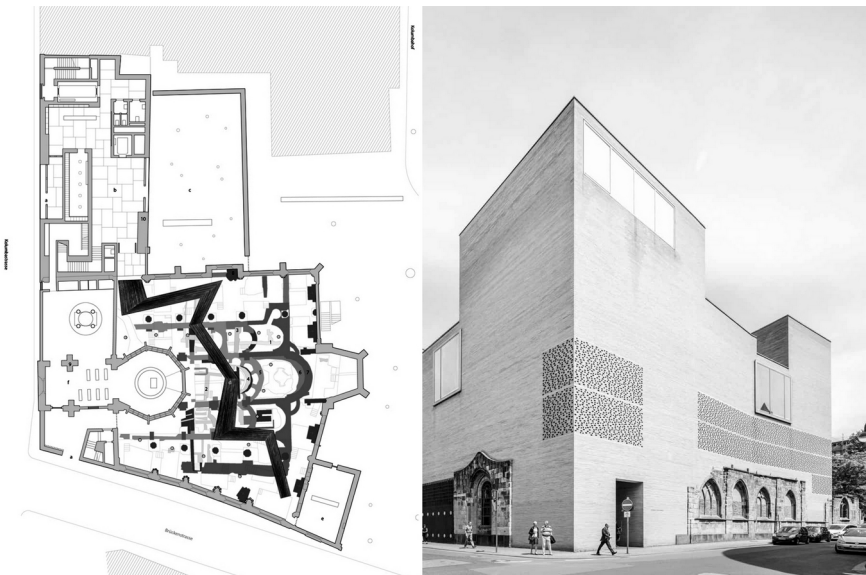
37.	Library of Birmingham mecanoo
Cechy charakterystyczne	obiekt oświaty i nauki (biblioteka) dobudowa; biblioteka łączy się z budynkiem teatru (Repertory Theatre) z 1960 r. W poziomie parteru; hol biblioteki przechodzi płynnie w hol teatru; mieści się przy największym publicznym placu w centrum miasta (przeznaczonym dla historii, kultury i rozrywki);
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 560 m ² /35000 m ²
Wysokość holu	2/11
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, informacja, katalogi, kontrola - bramki, dostęp do toalet i kawiarni, przestrzeń ekspozycyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	hol Teatru
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 133: Plan przyziemia. Elewacja frontowa budynku.

38.	Kolumba Museum Peter Zumthor
	obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; budynek wznosi się z ruin gotyckiego kościoła; obiekt mieści także kaplicę z 1950 r.; światło wpada przez perforowane, ceglane ściany; niezależne wejście do kaplicy; hol okrężną drogą prowadzi w głąb budynku, daje czas na przygotowanie;
Kontekst (połączone przestrzenie)	ulica - ekspozycja
Typ połączenia	komunikacyjne, mentalne
Stopień otwartości	1
Powierzchnia hol/budynek	- /1750 m ²
Wysokość holu	1/5
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne - brak
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, dostęp do szatni i toalet, kontrola
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 134: Plan przyziemia. Ewelacja frontowa budynku.

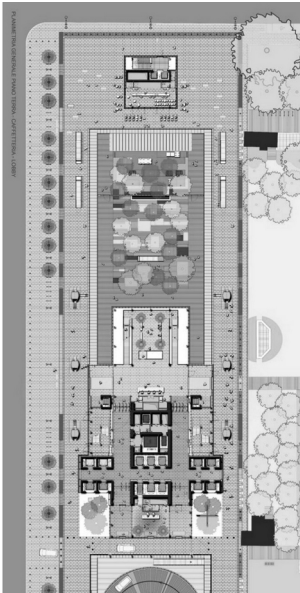
39.	Hammarbyterrassen Goodbye Kansas HQ AIX Arkitekter
	obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; elewacja z miedzi i stali nierdzewnej; taras na dachu; siedziba firmy z branży animacji, gier i efektów specjalnych;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	– / 5700 m ²
Wysokość holu	1/6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	poczekalnia, recepcja, dostęp do toalety
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	–
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 135: Plan przyziemia. Lobby.

Turyń, Włochy

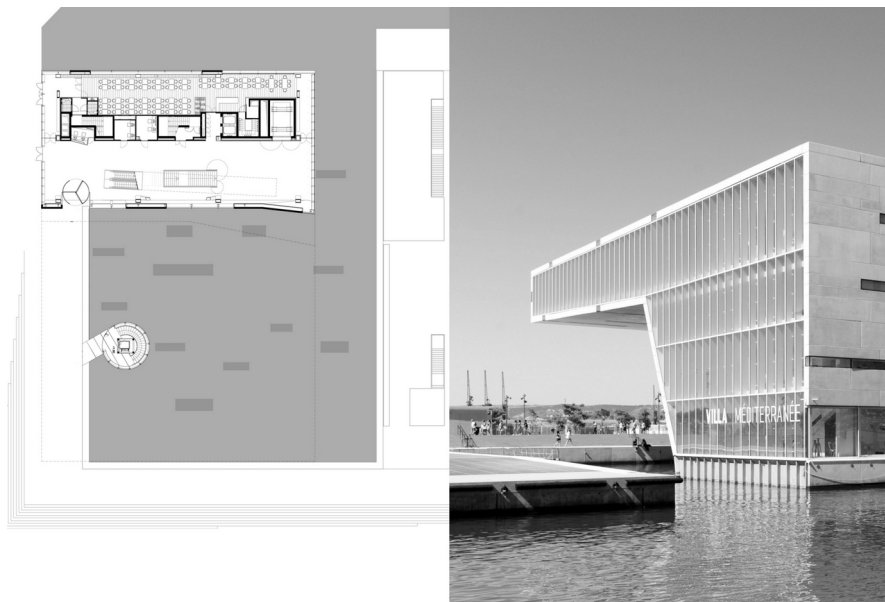
40.	Intesa Sanpaolo Office Building Renzo Piano Building Workshop obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; ulokowany na obrzeżach zabytkowego centrum miasta; sąsiaduje z ogrodem Giardino Nicola Grossa; budynek mieści sale wystawową, koncertową; na najwyższych trzech piętrach: ogród zimowy z restauracją, przestrzeń wystawiennicza oraz taras;
Kontekst	plac (własny), ogród miejski
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 310 m ² / 11 000 m ²
Wysokość holu	1/38
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	ściana recepcji
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, kontrola - bramki, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrolapy
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 136: Plan przyziemia. Elewacja budynku od strony parku.

Marsylia, Francja

41.	Villa Mediterranee Stefano Boeri Architeti obiekt kultury (centrum kultury)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; 40m wspornika; sztuczny zbiornik pod spodem (2000 m ²) wypełniony wodą morską; przestrzeń wystawowa; amfiteatr - pod zbiornikiem; widok na statki wpływające do portu;
Kontekst	promenada
Powierzchnia hol/budynek	(≈) 350 m ² / 9340 m ²
Wysokość holu	4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	ruchome schody
Funkcja	repcja, komunikacja pionowa, dostęp do restauracji
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	atrium, entrance hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 137: Plan przyziemia. Widok na elewację boczną.

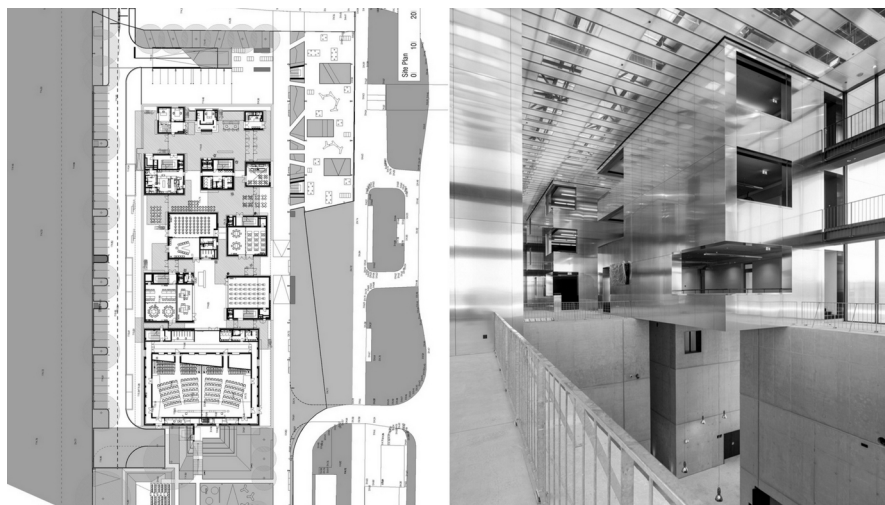
Amsterdam, Holandia

42.	Stedelijk Museum Bentham Crowell Architekten obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; kontrast starego z nowym; bezszwowy dach wywija się na zewnętrzny plac; główne wejście zlokalizowano po przeciwnej stronie pierwotnego - od parku; posadzka parteru płynnie przechodzi w nawierzchnię placu; hol płynnie przechodzi w przestrzeń restauracji, stanowią jeden element kompozycyjny;
Kontekst	plac, park
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 1130 m ² / 26500 m ²
Wysokość holu	1,2/2,3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	zadaszenie
Funkcja	komunikacja pionowa, kasy, informacja, szatnia, sklep, dostęp do restauracji, kontrola - bramki
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 138: Hol wejściowy. Elewacja od strony ulicy.

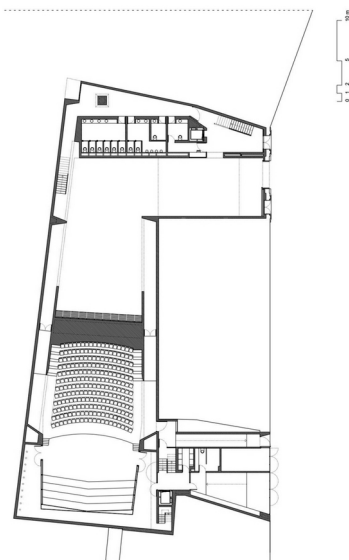
43.	South East European Center for Entrepreneurial Learning SZA d.o.o
	obiekt wielofunkcyjny (biurowiec, centrum edukacyjne, hotel)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; budynek samowystarczalny - niewielkie miasto; częściowo zamknięty i otwarty; dynamiczna struktura nie buduje wyraźnych granic; pustka strefy wejściowej; na wyższych - zamkniętych kondygnacjach, ulokowano biura i hotel, w dolnych – otwartych, znajduje się zaplecze gastronomiczne i edukacyjne; dach przepuszcza światło do wnętrza budynku;
Kontekst (połączone przestrzenie)	skwer - parking
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 273 m ² / 14034 m ²
Wysokość holu	3/6
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne - szczelinowe
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do komunikacji pionowej i <i>streets</i> , recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap, <i>streets</i>
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	entrance zone
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	tranzytowy

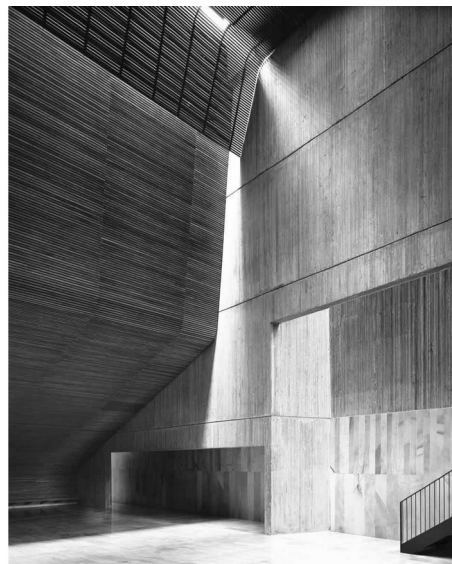
Ilustracja 139: Plan przyziemia. Wewnętrzna struktura budynku.

Walencja, Hiszpania

44.	El Musical Cultural Center Eduardo de Miguel Arbonés obiekt kultury (centrum kultury)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa, przebudowa; zbudowane w miejscu starej sali koncertowej; sala wielofunkcyjna; elewacja od Plaza del Rosario jest jedynym pozostawionym elementem starego budynku - tworzy wejście; obiekt ulokowany wewnątrz kwartału;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - sala
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	1
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 317 m ² / 2900 m ²
Wysokość holu	1,4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	ściana sali
Funkcja	komunikacja pionowa, dostęp do toalet, kasa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	hybryda: atrialny, parterowy
Kategoria	tranzytowy

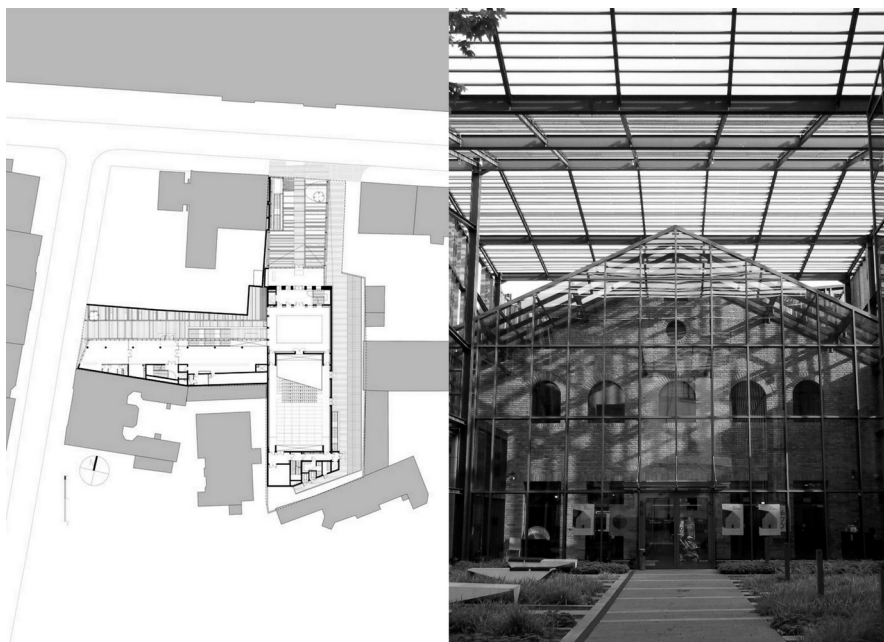

Ilustracja 140: Plan przyziemia. Foyer.

Kraków, Polska

45.	Małopolski Ogród Sztuki Krzysztof Ingarden, Jacek Ewý obiekt kultury
Cechy charakterystyczne	rozbudowa, adaptacja; sala wielofunkcyjna wpisana w XIX w. ujeżdżalnię koni; przesuwna ściana pomiędzy foyer a salą; zadaszony, zewnętrzny „ogród sztuki” przed wejściem będący przestrzenią wielofunkcyjną; przeszklona elewacja ekspozycyjna elewację hali;
Kontekst	ogród sztuki
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 50 m ² / 4363 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	elewacja hali
Funkcja	informacja, recepcja, dostęp do komunikacji pionowej
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	przedsiónek, foyer
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	hol kasowy
Przekrój	atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 141: Plan przyziemia. Główne wejście do budynku.

Frankfurt, Niemcy

46.	Commerzbank
	Foster+Partners
	obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; centralne atrium z górnym otwarciem na wysokość 53 kondygnacji, pełni funkcje naturalnego komina wentylacyjnego oraz świetlika otoczonego spiralnymi ogrodami, umożliwia o 50% mniejsze zużycie energii; dwa wejścia zostały ułożone na jednej osi po przeciwnych stronach budynku;
Kontekst	ulica, schody (własne)
Powierzchnia hol/budynek	- / 120736 m ²
Wysokość holu	3,6/56
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	arras
Funkcja	recepcja, bramki, dostęp do jadalni
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	atrium
Przekrój	hybryda: wielokondygnacyjny, atrialny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 142: Atrium. Bryła budynku.

Sewilla, Hiszpania

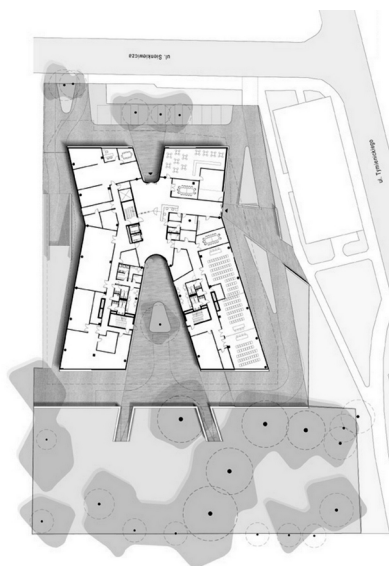
47.	Agencia Andaluza Ruiz Larrea y Asociados obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; projekt opiera się na siatce modularnej; we wnętrzu zaprojektowano ogrody i płytki zbiornik wody; atrium wprowadza światło dzienne do centralnej części budynku; strefę zewnętrzną wzbogacono o tarasy i patia; budynek samowystarczalny w 75%;
Kontekst	ulica, patio
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 136 m ² / 11187 m ²
Wysokość holu	2/5
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	atrium
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	vestibulo
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 143: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

Łódź, Polska

48.	Budynek biurowy Ericpol HORIZONE Studio
	obiekt biurowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; dwa czterokondygnacyjne skrzydła; lobby zostało podzielone na dwie części bramkami, pomimo to odczuwalna jest jedność jego przestrzeni;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac (własny) - dziedziniec
Typ połączenia	komunikacyjne, widokowe
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	- / 12121 m ²
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne - obojętne
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, bramki, komunikacja pionowa, dostęp do jadalni
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	lobby
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 144: Plan przyziemia. Elewacja boczna.

Valdespartera Kindergarden

Magen Arquitectos

obiekt oświaty i nauki (przedszkole)

Cechy charakterystyczne

nowoprojektowany; nowa dzielnica mieszkaniowa na południu miasta; element kompleksu: przedszkole, Centrum Szkolnictwa Podstawowego, boiska sportowe; przeciwieństwo do kubatur bloków mieszkalnych; centralny plac zabaw; 3 wejścia do budynku, dwa bezpośrednio sąsiadują z lobby, trzecie łączy z lobby za pomocą rampy;

Kontekst (połączone przestrzenie)

plac (własny), przedsionek (porch) - patio

Typ połączenia

komunikacyjne, widokowe

Stopień otwartości

2

Powierzchnia hol/budynek

($\approx$) 123 m²/ 1808 m²

Wysokość holu

1/1

Doświetlenie górne

0

Otwarcie widokowe

obojętne - szerokie

Dominanta

brak

Funkcja

dostęp do portierni i toalet

Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna

wiatrolap

Stopień wyodrębnienia

0

Nazewnictwo

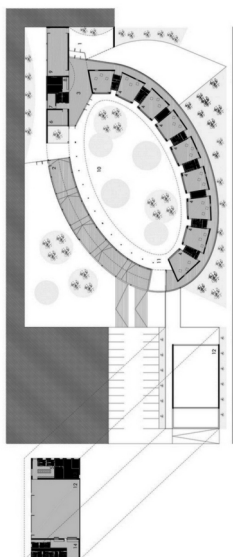
lobby

Przekrój

atrialny

Kategoria

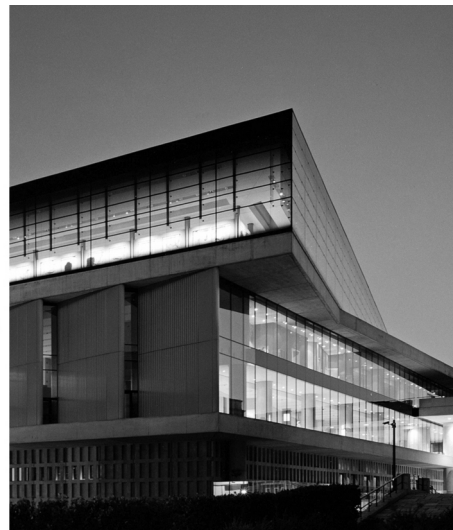
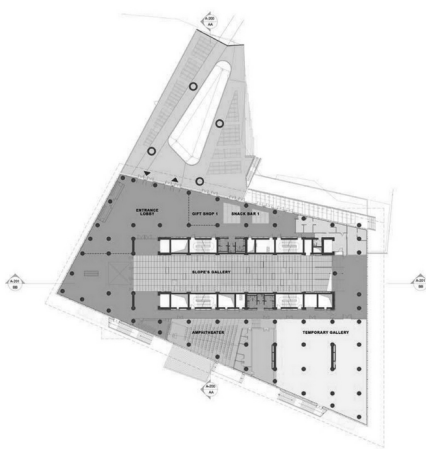
tranzytowy

Ilustracja 145: Plan przyziemia. Patio.

Ateny, Grecja

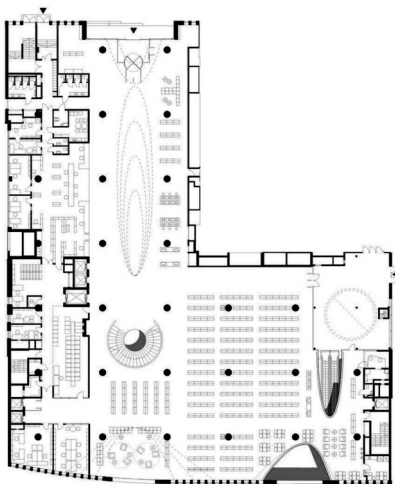
50.	Acropolis Museum Bernard Tschumi Architects obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; budynek leży na południowy wschód od Partenonu, przy deptaku prowadzącym na Akropol; z najwyższego piętra widok na Akropol i miasto; prosta, monumentalna, przejrzysta, skupiająca uwagę na eksponatach bryła; duża ilość naturalnego światła; centralny świetlik biegnący przez wszystkie kondygnacje; budynek unosi się nad wykopaliskami archeologicznymi na ponad 100 filarach;
Kontekst	dziedziniec (częściowo zadaszony)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 1062 m ² / 21000 m ²
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	brak
Funkcja	kasa, informacja, bramki - kontrola, szatnia, komunikacja pionowa, dostęp do sklepu, kawiarni, toalet, przestrzeń ekspozycyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	entrance lobby
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 146: Plan poziomy mieszczącego główne wejście. Fragment bryły budynku.

Helsinki, Finlandia

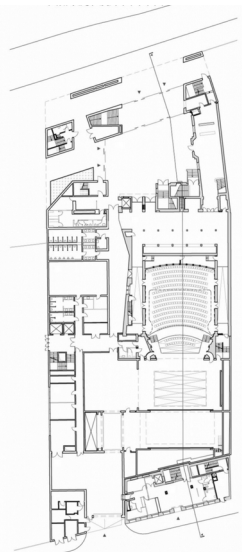
51.	Helsinki University Main Library Anttinen Oiva Architects obiekt oświaty i nauki (biblioteka)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; zakrzywiona ceglana elewacja, gęsta siatka okien i duże łukowate otwory; świetliki doświetlające główną klatkę schodową i hole;
Kontekst	ulica - ulica
Powierzchnia hol/budynek	- / 31700 m ²
Ilość wejść	2 (3 - główne, 1)
Połączenie	komunikacja pozioma
Funkcja	komunikacja pionowa, katalogi, informacja, dostęp do toalet
Nazewnictwo	-
Kategoria	zintegrowany: tranzytowy - przedsionkowy

Ilustracja 147: Plan poziomu wejścia głównego. Elewacja frontowa.

Wrocław, Polska

52.	Teatr Capitol KKM Kozieln Architekci obiekt kultury (teatr)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; rozbudowa dawnego kina oraz siedziby instytucji filmowej; wielopłanowa przestrzeń wejściowa; dawny wewnętrzny dziedziniec został przekryty szklanym dachem; dwa wejścia: od placu i od ulicy;
Kontekst	podcień, ulica, plac
Powierzchnia hol/budynek	- / 18 951 m ²
Wysokość holu	3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie i szczelinowe
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do komunikacji pionowej i informacji/kasy (w holu kasowym), przestrzeń ekspozycyjna
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap, hol kasowy
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	hall główny, dziedziniec wewnętrzny
Przekrój	atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 148: Plan przyziemia. Dziedziniec wewnętrzny.

Ryga, Łotwa

53.

Hanzas Perons Cultural Center

Reinis Liepins + Sudraba Arhitektūra

obiekt kultury (centrum kultury)

Cechy charakterystyczne

rozbudowa, adaptacja, renowacja; dziedzictwo epoki przemysłowej; w przeszłości ważny węzeł logistyczny - przetrwał tylko jeden budynek; konstrukcja nośna ponad zabytkiem; owinięty płaszczem ze stali i szkła;

Kontekst

plac (własny)

Powierzchnia hol/budynek

($\approx$) 411 m²/ 4426 m²

Wysokość holu

2/2

Doświetlenie górne

1

Otwarcie widokowe

szerokie

Dominanta

elewacja hali

Funkcja

komunikacja pionowa

Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna

wiatrołapy, lobby

Stopień wyodrębnienia

2

Nazewnictwo

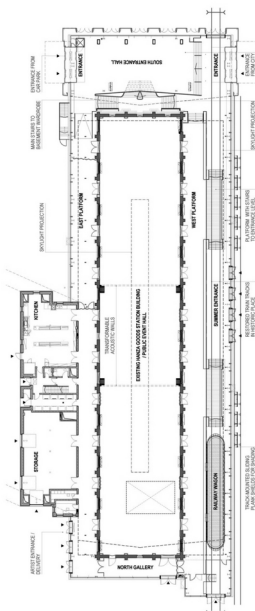
entrance hall

Przekrój

atrialny

Kategoria

frontalny

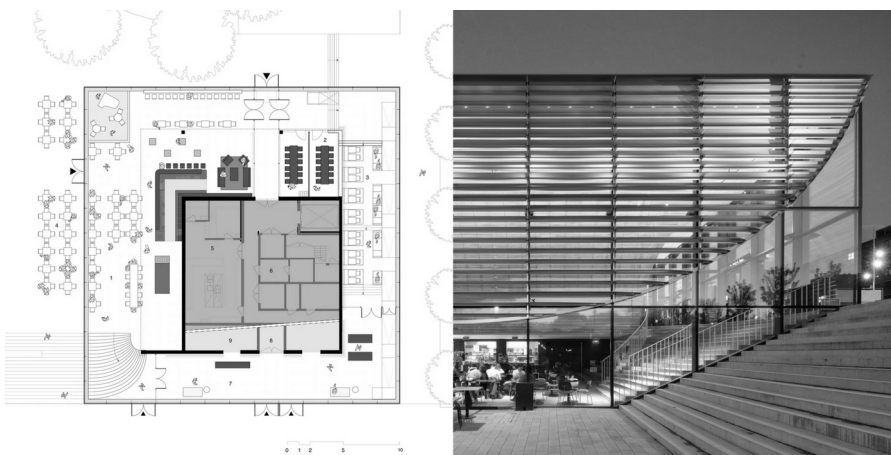

Ilustracja 149: Plan przyziemia. Hol wejściowy.

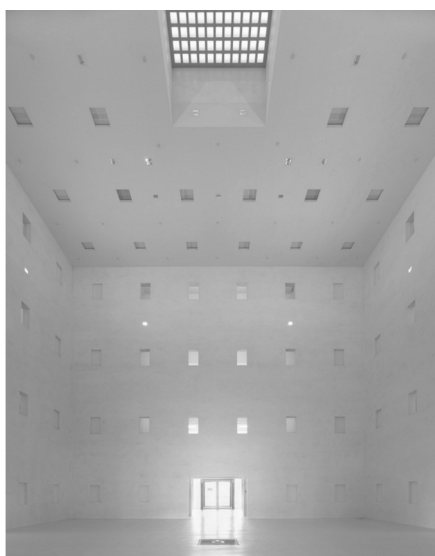
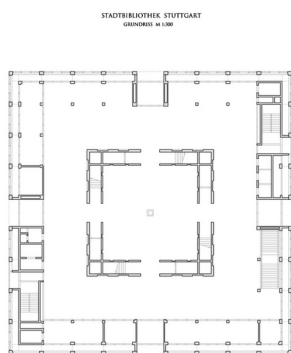
Rotterdam, Holandia

54.	Erasmus Pavilion Powerhouse Company, DeZwarteHond obiekt oświaty i nauki
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; Nowe Centrum Studentkie Erasmus University Rotterdam; miejsce spotkań; poziome panele regulują dostęp światła słonecznego; pogoda oraz wydarzenia wpływają na wygląd budynku; w centralnej części znajduje się wielofunkcyjne audytorium;
Kontekst	deptak, plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 103 m ² / 1800 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	ściana/zadaszenie
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 150: Plan poziomu wejścia głównego. Fragment elewacji bocznej.

55.	Stuttgart City Library Yi Architects
Cechy charakterystyczne	obiekt oświaty i nauki (biblioteka) nowoprojektowany; sześcian; podwójna elewacja, w centrum obiektu znajduje się jego „serce”, którego wnętrze zostało doświetlone poprzez świetliki; w jego centrum znajduje się mała fontanna, przestrzeń do medytacji; czytelnia i księgozbiór znajdują się ponad „sercem” i także zostały doświetlone górnym świetlikiem; 4 wejścia do budynku symetrycznie rozmieszczone na elewacjach;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	(≈) 730 m ² / 3201 m ²
Wysokość holu	1/9
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, punkt informacyjno - obsługowy, wypożyczalnia, katalog elektroniczny, prasa, przestrzeń wystawiennicza
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	„serce”, wiatrolapy
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	eingangshalle (hol wejściowy)
Przekrój	parterowy
Kategoria	centralny

Ilustracja 151: Plan przyziemia. „Serce”.

Düsseldorf, Niemcy

56.	Oeconomicum Ingenhoven Architects obiekt nauki i oświaty (Wydział Ekono- mi)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; front trzykondygnacyjnego zakrzywionego budynku został skierowany w stronę stawu; budynek wznosi się na palach - wjazd do podziemnego parkingu; drewniany taras miejscem spotkań; funkcja obiektu została dostosowana do nasłonecznienia; zużycie energii zostało zredukowane do minimum; wchodzi w skład kampusu Uniwersytetu Heinrich-Heine;
Kontekst	plac, staw
Powierzchnia hol/budynek	- / 5 000 m ²
Wysokość holu	3/3
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, miejsca do pracy, informacja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	atrium
Przekrój	atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 152: Atrium. Fragment elewacji od strony stawu.

Kopenhaga, Dania

57.

Royal Danish Playhouse

Lundgaard & Tranberg Architects

obiekt kultury (teatr)

Cechy charakterystyczne

nowoprojektowany; budynek składa się z 3 elementów kompozycyjnych: promenada (tworzy przejście wzdłuż portu unosząc się ponad wodą, wchodzi do wnętrza przeszklonego foyer), budynek audytorium (masywny, murowany budynek z ciemnej cegły, wnętrze przypomina grootę), poziom serwisowy (wysunięta górna kondygnacja podtrzymywana przez cało-kondygnacyjne kratownice, różne odcienie zielonego szkła, w ciągu dnia zlewa się z otoczeniem, w nocy pulsuje kolorem i światłem), kompozycję wieńczy bryła sznurowni pokryta miedzią; foyer pełni funkcję przestrzeni publicznej

Kontekst

promenada, plac

Powierzchnia hol/budynek

- / 21 000 m²

Wysokość holu

3/4

Doświetlenie górne

1

Otwarcie widokowe

szerokie

Dominanta

brak

Funkcja

komunikacja pionowa, informacja, kawiarnia, restauracja, przestrzeń wielofunkcyjna

Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna

brak

Stopień wyodrębnienia

1

Nazewnictwo

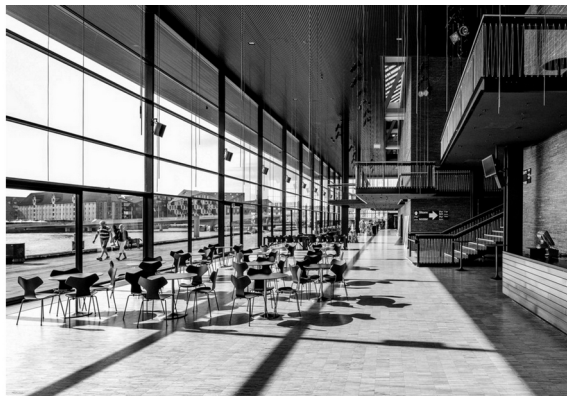
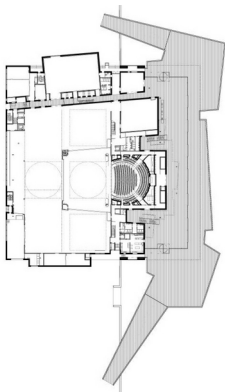
foyer

Przekrój

wielokondygnacyjny

Kategoria

frontalny

Ilustracja 153: Plan przyziemia. Widok na foyer.

Glasgow, Wielka Brytania

58.

Seona Reid Building

Steven Holl Architects

obiekt nauki i oświaty (uniwersytet)

Cechy charakterystyczne

rozbudowa; kontrast względem pozostałości dotychczasowego budynku; funkcja o zróżnicowanych potrzebach dotyczących światła naturalnego, świetlne tuby dostarczają światło w głąb budynku oraz zapewniają cyrkulację powietrza; rampy łączą wszystkie główne przestrzenie;

Kontekst

ulica

Powierzchnia hol/budynek

($\approx$) 63 m²/ 11250 m²

Wysokość holu

2/6

Doświetlenie górne

0

Otwarcie widokowe

obojętne

Dominanta

brak

Funkcja

recepcja, ochrona, komunikacja pionowa

Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna

wiatrołap, pasaż

Stopień wyodrębnienia

1

Nazewnictwo

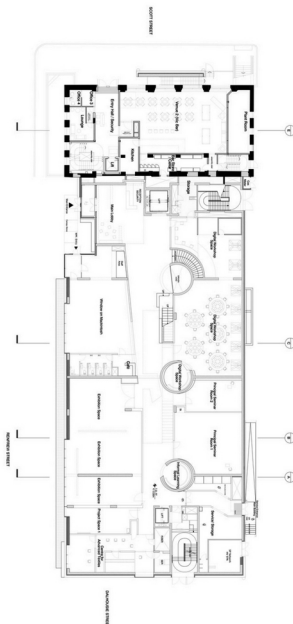
main lobby

Przekrój

wielokondygnacyjny

Kategoria

przedsionkowy

Ilustracja 154: Plan przyziemia. Bryła budynku.

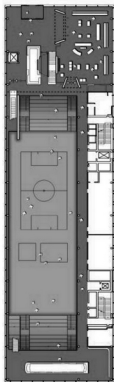
59.	Selma Lagerlöfs Cultural Center White Arkitekter obiekt kultury (biblioteka)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; elewacja z falistego betonu jest kurtyną dla szerokich okien; sercem budynku jest hol wejściowy - miejsce spotkań, to tam przecinają się wszystkie drogi (pionowe i poziome); pomieszczenia mogą być dostosowywane do różnych funkcji; w zakończeniu holu znajdują się siedziska w formie amfiteatralnej;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - amfiteatralna widownia
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	0
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 206 m ² / 6300 m ²
Wysokość holu	4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne - brak
Dominanta	schody i kładki
Funkcja	komunikacja pionowa, przestrzeń wielofunkcyjna (wystawiennicza, warsztatowa), recepcja, dostęp do sklepu i restauracji
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap, amfiteatralna widownia
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 155: Plan przyziemia. Hol wejściowy.

Dortmund, Niemcy

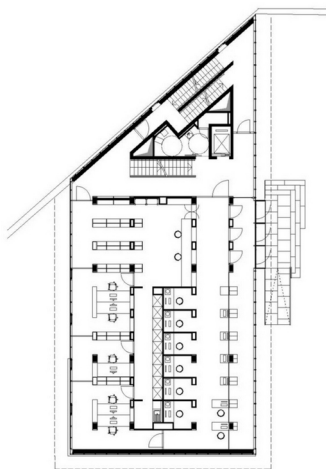
60.	German Football Museum HPP Architects
	obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; fasada LED z lekkiego metalu; przestrzeń miejskiego placu powiększa się o wewnętrzną strefę wejściową budynku; bryła wystaw unosi się nad przeszklonym parterem;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	- / 7700 m ²
Wysokość holu	1-2/3
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	kasa biletowa, sklep (wydzielony), komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 156: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

Essen, Niemcy

61.	Folkwang Library Max Dudler Architekt
Cechy charakterystyczne	obiekt nauki i oświaty (biblioteka) nowoprojektowany; uzupełnia zabudowę barokowej rezydencji książęcej - zamyka dziedziniec (cour d'honneur); architektura niczym pudełko chroni cenną zawartość; centralna czytelnia; fasada przepuszcza do wnętrza delikatne przefiltrowane światło; nocą to budynek oświetla dziedziniec; podstawa z szorstkiego kamiennego muru;
Kontekst	dziedziniec
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 43 m ² (przedsionek: ($\approx$) 32 m ²) / 1700 m ²
Wysokość holu	1/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do komunikacji pionowej i toalet, wypożyczalnia, katalogi, stanowiska komputerowe, kontrola książki
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	–
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

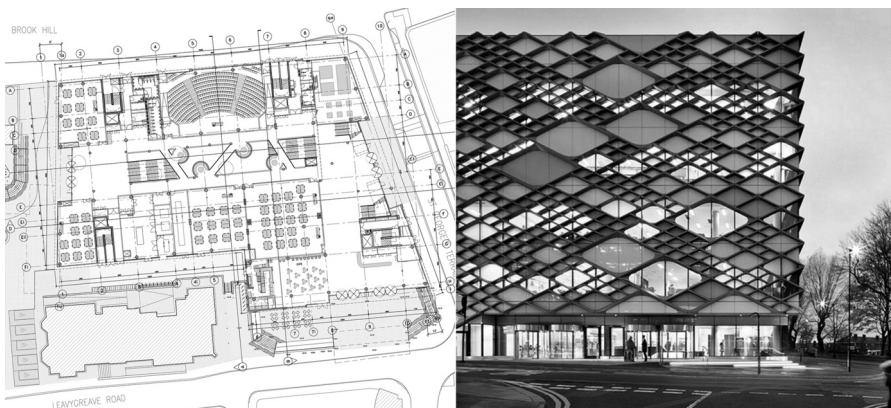

Ilustracja 157: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

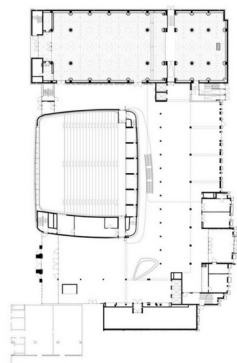
Sheffield, Wielka Brytania

62.	The Diamond Twelve Architects obiekt oświaty i nauki (uniwersytet)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; 3 wejścia do budynku (południowe - główne, wschodnie, zachodnie); hol doświetlony przez świetliki; nazwa nawiązuje do sposobu kształtowania elewacji; ponad holem znajduje się atrium z „kapsułami”; hol pełni głównie funkcję komunikacyjną; „sercem” budynku jest atrium; w podziemiu znajdują się sale wykładowe; hol/public route stanowi oś łączącą budynki Uniwersytetu;
Kontekst (połączone przestrzenie)	ulica - plac - plac (własny)
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 1320 m ² / 19500 m ²
Wysokość holu	1/5
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie - szerokie - szerokie
Dominanta	konstrukcja
Funkcja	komunikacja pionowa, przestrzeń wystawiennicza, informacja, dostęp do toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	public route
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 158: Plan przyziemia. Fragment elewacji frontowej.

Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; na miejscu dawnego kościoła Paulinów; kompleks przetrwał II wojnę światową, został rozebrany przez reżim NRD; odbudowa kościoła i przebudowa składa się z 3 elementów: Audytorium (Paulinum), Gmachu Głównego (Augusteum) i Audimax; wnętrze audytorium (współczesna interpretacja kościoła) jest otwarte dla publiczności; aula z zakrytą jest przestrzenią wielofunkcyjną (nabożeństwa, uroczystości, koncerty, konferencje); białe tynki przechodzą w szklane kolumny; w budynku umieszczono elementy ocalone z ruin zburzonego kościoła;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - dziedziniec
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	- / 24 000 m ²
Wysokość holu	1-3/2-6
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne - szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, informacja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	hybryda: parterowy, wielokondygnacyjny, atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 159: Plan przyziemia głównego budynku. Elewacja frontowa zespołu.

Centre Pompidou Málaga

Javier Pérez De La Fuente, Juan Antonio Marín Malavé

obiekt kultury (muzeum)

Cechy charakterystyczne

nowoprojektowany; powściągliwa architektura; o obecności budynku komunikuje szklany sześcian będący zadaszaniem pustki; obiekt dwukondygnacyjny (poziom 0 i -1); układ wewnętrzny jako płynna przestrzeń - długa stopniowa rampa wprowadza zwiedzających w przestrzeń wystaw; centralna przestrzeń wystawieniowa ma 8 m wysokości i 1000 m² powierzchni;

Kontekst

plac

Powierzchnia hol/budynek

- / 7609 m²

Wysokość holu

1/1

Doświetlenie górne

0

Otwarcie widokowe

szerokie

Dominanta

pusta przestrzeń

Funkcja

komunikacja pionowa, recepcja, kawiarnia, sklep, przechowalnia bagażu

Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna

brak

Stopień wyodrębnienia

1

Nazewnictwo

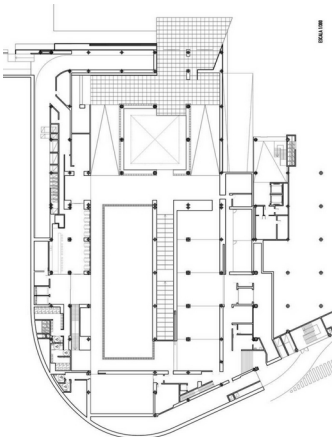
-

Przekrój

parterowy

Kategoria

frontalny

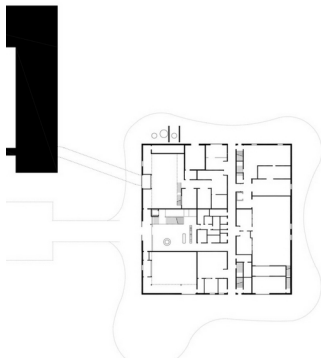
Ilustracja 160: Plan przyziemia. Wejście główne.

Brema, Niemcy

65.

Research Building DLR SpaceLIFT
Ksg Architekten + Architekten BDA Feld-
schnieders + Kister +

	obiekt oświaty i nauki (uniwersytet)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; połączony mostem z istniejącym budynkiem; budynek laboratoryjno - badawczy dla systemów kosmicznych; dwukondygnacyjny budynek na planie kwadratu; w części ogrodowej inspirowany krajobrazem księżycowym; elewacja z ceramicznych płytek; w foyer z sufitu zwisa silnik raketowy;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	– / 3850 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	silnik w roli lampy
Funkcja	komunikacja pionowa, informacja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	atrialny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 161: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

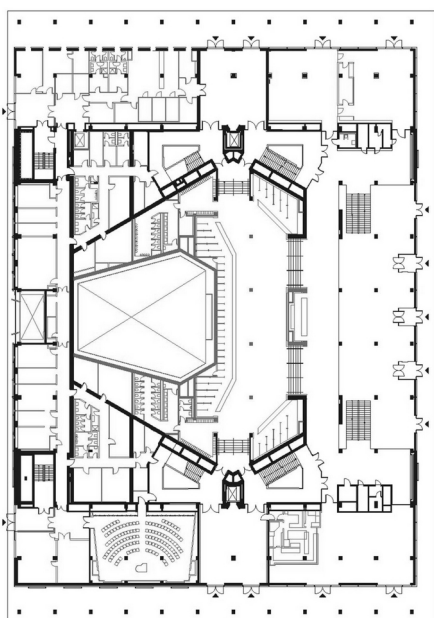
Dublin, Irlandia

66.	Grand Canal Theatre Studio Libeskind obiekt kultury (teatr)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; dynamiczna bryła; miejsce spotkań; teatr opiera się na scenach: scena Teatru i scena placu (nocą oświetlana przez lobby); plac pełni funkcję wielkiego, plenerowego holu; taras na dachu z widokiem na Port; Teatr otaczają obiekty komercyjne; szklana elewacja frontowa pozwala zajrzeć do wnętrza budynku;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	– / 21092 m ²
Wysokość holu	5/5
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, bar, informacja/kasa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrolap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	main foyer
Przekrój	atrialny
Kategoria	frontalny

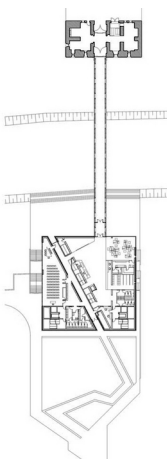
Ilustracja 162: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

67.	Kulturpalast in Dresden gmp Architects obiekt kultury (pałac kultury)
Cechy charakterystyczne	przebudowa, modernizacja; budowa nowej sali koncertowej; dotychczasowa konstrukcja budowlana została integrowana z nowym projektem; modernizacja elewacji, foyer zapewnia dostęp do wszystkich funkcji; heksagonalna sala koncertowa;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	1: (≈) 969 m ² , 2: (≈) 343 m ² / 41 822 m ²
Wysokość holu	2/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	foyer zostało podzielone na 2 części za pomocą różnicy poziomów i przewężenia: 1 - frontowa (komunikacja pionowa, informacja/kasa), 2 - tylna (dostęp do szatni i toalet)
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrolapy
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	frontalny

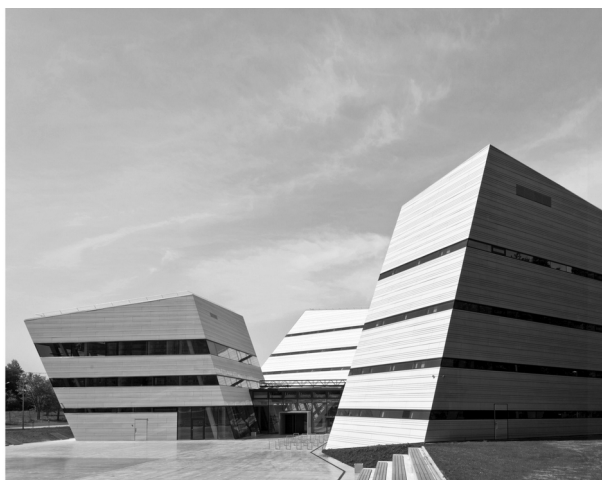
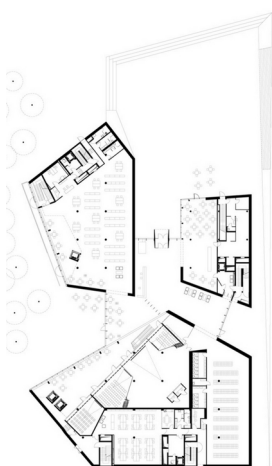
Ilustracja 163: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

68.	Interaktywne Centrum Historii Ostrowa Tumskiego AD Artis Architects
	obiekt kultury (centrum kultury)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; dwa wejścia do budynku, wejście nr 1: przez korytarz w szczelinie, która kadruje widok na Bazylikę Archikatedralną Św. Apostołów Piotra i Pawła; wejście nr 2: od Śluzy Katedralnej przez kładkę bezpośrednio do przestrzeni holu; hol od strony rzeki Cybini;
Kontekst	rzeka
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 175 m ² / 5100 m ²
Wysokość holu	1/3
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	repcja, sklep, komunikacja pionowa - winda, kawiarnia (z zapleczem), dostęp do szatni i toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	korytarz/szczelina
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	-
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 164: Plan przyziemia. Bryła budynku z widokiem na przeszklenie holu.

	National Open Accesses Scholarly Communication and Information Center
69.	Paleko Arch Studija
	obiekt oświaty i nauki (biblioteka)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; budynek składa się z trzech bloków połączonych przeszkloną przestrzenią holu, która jest kontynuacją placu; otwarcie wewnątrz budynku na las; kampus uniwersytecki;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	– / 13800 m ²
Wysokość holu	1/1
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, kontrola książki/użytkownika - bramki, miejsca do pracy/nauki, kawiarnia
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	centralny

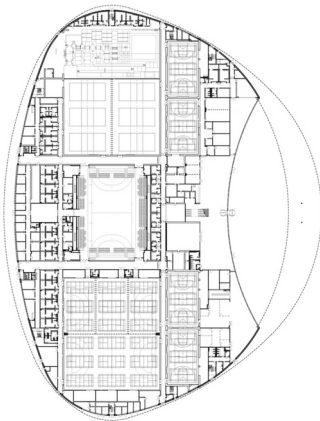

Ilustracja 165: Plan przyziemia. Wejście główne do budynku.

Haga, Holandia

70.	Sportcampus Zuiderpark FaulknerBrowns Architects
Cechy charakterystyczne	obiekt oświaty i nauki (sportowy) nowoprojektowany; położony w historycznym parku Zuiderpark; łączy edukację, sport i społeczność; kampus obejmuje: salę gimnastyczną, salę do sportów plażowych i halę wielofunkcyjną, widownię, różnorodne przestrzenie sportowe i edukacyjne; architektura nawiązuje do ruchu i aktywności; cokół z paneli betonowych, ponad nim elewację tworzy stalowa wstęga, która zwęża się i skręca odsłaniając przeszklenia; dziedziniec wejściowy działa jako kontynuacja parku, tworzy połączenie pomiędzy obiektem i trasami dojazdowymi;
Kontekst	park, dziedziniec (arrival courtyard)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 974 m ² / 33000 m ²
Wysokość holu	2/3
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	ściany 1 kondygnacji
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja, przestrzeń wielofunkcyjna, dostęp do toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	entrance hall
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 166: Plan przyziemia. Plac przed wejściem głównym.

Antwerpia, Belgia

71.	Karel de Grote Hogeschool Campus Zuid RAU + Stramien
	obiekt oświaty i nauki (szkoła)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; budynek przemysłowy - stara fabryka ciastek; kontrast kolorystyczny pomiędzy starą a nową częścią budynku; zachowano większość zabytkowych elewacji; kampus dostępny dla sąsiedztwa; dziedziniec sercem kampusu; wejście do holu z przestrzeni dziedzińca;
Kontekst	dziedziniec
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 563 m ² / 35000 m ²
Wysokość holu	1/1
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja, dostęp do toalet
Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	foyer (niderlandzki)
Przekrój	atrialny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 167: Plan przyziemia. Dziedziniec - widok w kierunku wejścia głównego do budynku.

Lyon, Francja

72.

Office Building Lyon Confluence Îlot A3

Christian Kerez

obiekt administracji (biurowy)

Cechy charakterystyczne nowoprojektowany; siatka słupów architekturą budynku; ciężka ku ziemi, lżejsza ku niebu; otwarty plan przestrzeni biurowych; teren poprzemysłowy

Kontekst (połączone przestrzenie) ulica - dziedziniec/ogród

Typ połączenia komunikacyjne, widokowe

Stopień otwartości 2

Powierzchnia hol/budynek ($\approx$) 105 m²/ 6 600 m²

Wysokość holu 1/8

Doświetlenie górne 0

Otwarcie widokowe obojętne/obojętne

Dominanta brak

Funkcja komunikacja pionowa, recepcja

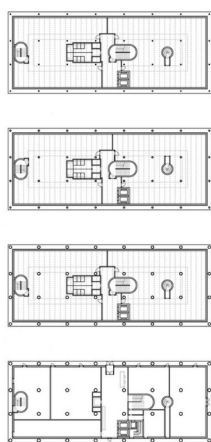
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna wiatrołap

Stopień wyodrębnienia 0

Nazewnictwo brak

Przekrój parterowy

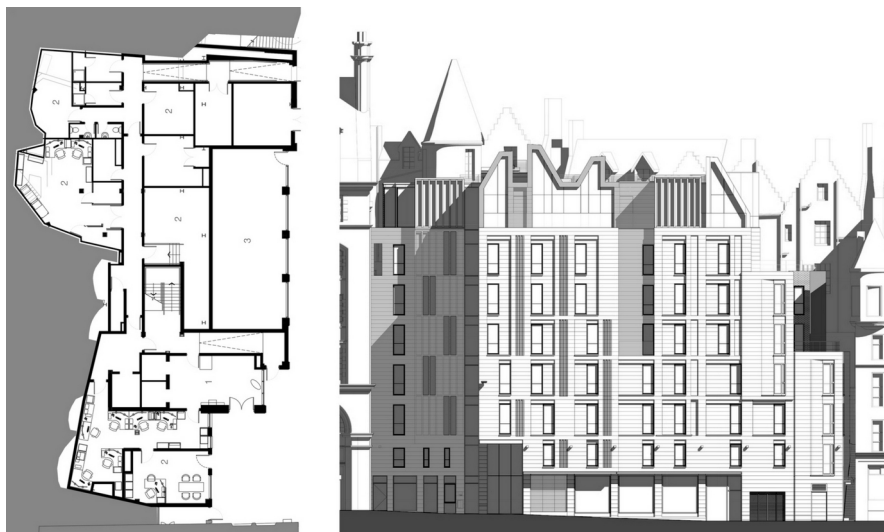
Kategoria tranzytowy

Ilustracja 168: Plany wybranych kondygnacji w tym przyziemia. Bryła budynku.

Edynburg, Wielka Brytania

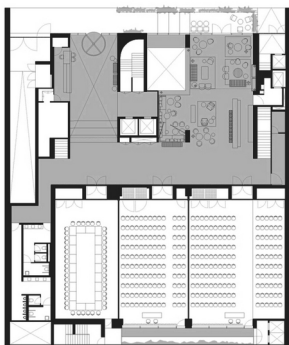
73.	Market Street Hotel Jmarchitects obiekt turystyki (hotel)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; kamienna elewacja; nowoczesny hotel honorujący różnorodność architektoniczną miasta; dach budynku nawiązujący do iglic sąsiedniej zabudowy; salon widokowy na 7 piętrze;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 25 m ² / 4330 m ²
Wysokość holu	2/8
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szczelinowe
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, poczekalnia z kominkiem
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	Brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	lobby
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 169: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

Lizbona, Portugalia

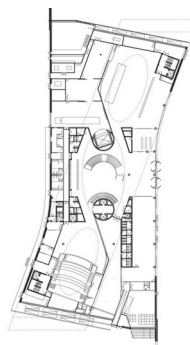
74.	Lux Park Hotel Arquitectos Aliados + PROMONTORIO obiekt turystyki (hotel)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; aluminiowa fasada chroni wnętrze przed słońcem; ukierunkowany na wydarzenia konferencyjne; sale konferencyjne zostały otwarte na zewnętrzny ogród wertykalny;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	– / 8140 m ²
Wysokość holu	2/8
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, dostęp do kawiarni i toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	foyer
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	lobby
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 170: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

Liverpool, Wielka Brytania

75.	Museum of Liverpool 3XN
	obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; dynamiczna, niska konstrukcja; nawiązanie do statków handlowych; ogromne okna otwierają się na miasto i port; tereny wokół budynku służą jako miejsce spotkań; w atrium szerokie, rzeźbiarskie schody;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	– / 12500 m ²
Wysokość holu	1,3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	klatka schodowa
Funkcja	dostęp do sklepu, kawiarni i toalet, komunikacja pionowa, informacja, szatnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	atrium (central atrium)
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	centralny

Ilustracja 171: Plan przyziemia. Bryła budynku

Tuluza, Francja

76.	Lycée de Jolimont Laurens & Loustau Architectes
	obiekt oświaty i nauki (liceum, centrum grafiki)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; hol łączy wejście od strony drogi dojazdowej z pozostałą częścią kampusu; wielkie betonowe litery wyłaniające się z posadzki holu; świetliki ponad dużą salą będącą miejscem inspiracji (miejsce spotkań na skrzyżowaniu dydaktyki i profesji); budynek nie posiada fasady (idea okładki);
Kontekst (połączone przestrzenie)	droga dojazdowa - kampus
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 215 m ² / 2810 m ²
Wysokość holu	1/1
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie - obojętne
Dominanta	betonowe litery
Funkcja	recepcja, dostęp do toalet i komunikacji pionowej
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 172: Zadaszenie budynku z widocznym świetlikiem nad holom. Wejście główne.

Gdańsk, Polska

77.

Muzeum II Wojny Światowej
Studio Architektoniczne Kwadrat
obiekt kultury (muzeum)

Cechy charakterystyczne

nowoprojektowany; symboliczna lokalizacja - przestrzeń pamięci; rzeźbiarska bryła, wznosząca się dynamiczna forma pod którą mieści się muzeum; na szczycie platforma widokowa; większość terenu pełni funkcję przestrzeni publicznej; hol w założeniu miał być tranzytowy jednak funkcjonuje jako przedsionkowy; wejście po drugiej stronie holu nie pełni roli wejścia głównego do budynku;

Kontekst (połączone przestrzenie)

plac (własny) - brama wejściowa

Typ połączenia

komunikacyjne

Stopień otwartości

2

Powierzchnia hol/budynek

- / 57386 m²

Wysokość holu

1/7

Doświetlenie górne

0

Otwarcie widokowe

szerokie - brak

Dominanta

brak

Funkcja

komunikacja pionowa, recepcja, dostęp do toalet

Towarzyszająca wewnętrzna przestrzeń publiczna

brak

Stopień wyodrębnienia

0

Nazewnictwo

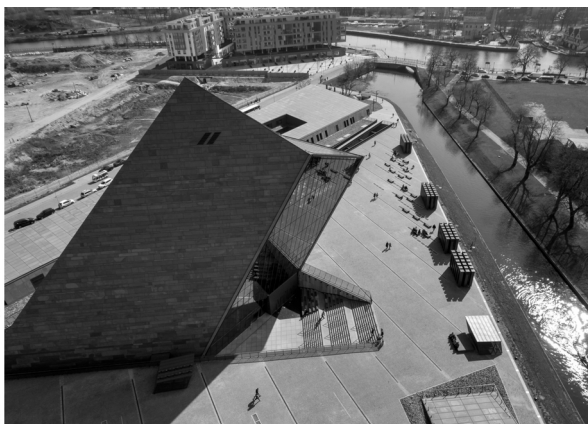
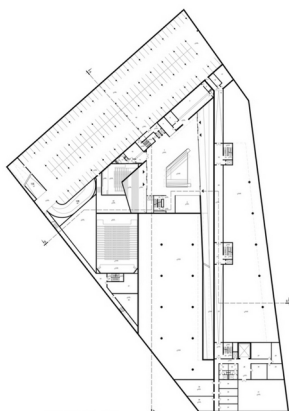
hall główny

Przekrój

parterowy

Kategoria

tranzytowy

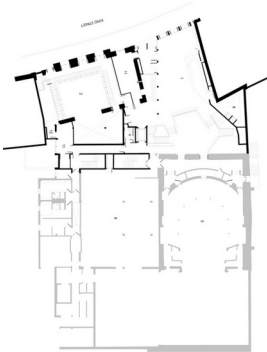

Ilustracja 173: Poziom głównego wejścia (-1). Plac i schody prowadzące do głównego wejścia.

Bristol, Wielka Brytania

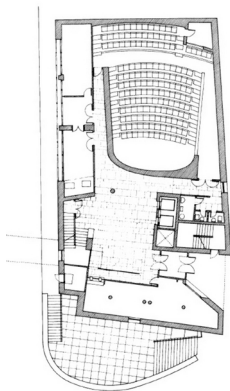
78.	Bristol Old Vic Haworth Tompkins obiekt kultury (teatr)
Cechy charakterystyczne	przebudowa; otwarcie obiektu dla szerszej publiczności; umiejscowienie teatru w sercu życia publicznego miasta; foyer jako przedłużenie ulicy; zadaszony plac i dyskretny budynek w jednym; we wnętrzu widoczna fasada gruzińskiego audytorium, doświetlona świetlikiem, przed którą znajduje się scena połączona ze schodami; na co dzień foyer to miejsce spotkań dla lokalnej społeczności;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 300 m ² / 2135 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	ściana audytorium
Funkcja	recepcja/kasa, kawiarnia, komunikacja pionowa, plac, scena
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	atrialny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 174: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

Murcja, Hiszpania

79.	City Hall of Murcia Rafael Moneo
Cechy charakterystyczne	obiekt administracji publicznej (ratusz) nowoprojektowany; najistotniejsza przestrzeń publiczna w mieście; działka po rozbiórce; celem było ponowne zdefiniowanie placu; inspiracją dla nowego budynku była skala, porządek sąsiedniej zabudowy oraz fasada katedry (pionowa struktura pilastrów, poziomy system płyt); plac zespołem monumentalnych budowli; budynek dowodem na to, że „szacunek dla tego co istnieje nie jest przeszkodą dla wolności w architekturze” ¹⁹⁶ ;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	– / 3000 m ²
Wysokość holu	1/5
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	–
Funkcja	informacja, kasa, komunikacja pionowa, dostęp do toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap, entrance hall
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	vestibulo
Przekrój	parterowy
Kategoria	centralny

Ilustracja 175: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

196 Moneo R., *Murcia City Hall*. Pobrane z: <https://rafaelmoneo.com/en/projects/murcia-city-hall/> (2021).

Tallinn, Estonia

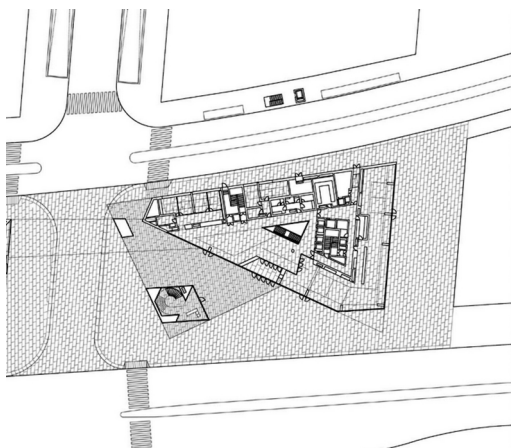
80.	KUMU, Estonian National Museum of Art Arkkitehtitoimisto Vapaavuori Oy obiekt kultury (muzeum)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; duży gmach muzeum umieszczono w skarpie, częściowo pod ziemią aby uniknąć jego dominacji nad otoczeniem; rampa łączy różne poziomy muzeum; zakrzywiona ściana otacza dziedziniec i plenerową wystawę rzeźb; rampa dzieli budynek na 2 części: na zewnątrz łuku znajduje się część administracyjna, wewnątrz przestrzeń dostępna dla odwiedzających;
Kontekst	dziedziniec - dziedziniec - skwer
Powierzchnia hol/budynek	- / 23 900 m
Płóść wejść	3 (główne: 1, lobby: 2, 0)
Połączenie	sąsiedztwo
Funkcja	sklep, recepcja/kasa, dostęp do toalet, szatnia, komunikacja pionowa
Nazewnictwo	entrance hall, lobby
Kategoria	zintegrowany: przedsiionkowy - tranzytowy

Ilustracja 176: Poziom wejścia głównego. Bryła budynku.

Palma de Mallorca, Hiszpania

81.	Melià Palma Bay Francisco Mangado obiekt turystyki (hotel)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; hotel połączony kładką z Palacio de Congressos; nieregularny kształt budynku; kamienna elewacja i małe otwory okienne osłaniają wnętrze przed przegrzaniem; basen na dachu; restauracja na przedłużeniu holu; w głębi holu znajdują się klatka schodowa ze świetlikiem;
Kontekst	podcień/podjazd, plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 284 m ² / –
Wysokość holu	1,7,10/7,10
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	świetliki
Funkcja	poczekalnia, recepcja, komunikacja pionowa, dostęp do restauracji
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	–
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	frontalny

Ilustracja 177: Plan przyziemia. Bryła budynku.

Bratysława, Słowacja

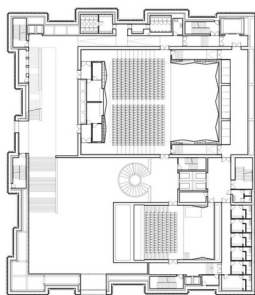
82.	Omnipolis Hantabal Architekti & AFR obiekt administracji (biurowy)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; podziemny parking; powtarzalność kondygnacji biurowych; hol łączy przeciwległe strony budynku;
Kontekst (połączone przestrzenie)	ulica - przeciwległa strona budynku
Typ połączenia	komunikacyjne, widokowe
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	- / 15000 m ²
Wysokość holu	2/9
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne - szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	kontrola - bramki, dostęp do komunikacji pionowej i toalet, recepcja, bar/kawiarnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	lobby
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 178: Plan przyziemia. Bryła budynku.

Szczecin, Polska

83.	Filharmonia w Szczecinie Estudio Barozzi Veiga obiekt kultury (filharmonia)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; architektura wyłania się z kontekstu urbanistycznego (strome spadziste dachy, pionowość elewacji frontowych, masywna bryła klasycystycznych budynków itp.); minimalistyczne wnętrza; główna sala jest obiektem rzeźbiarskim;
Kontekst	ulica, plac
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 750 m ² / 13 000 m ²
Wysokość holu	3,4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak
Dominanta	klatka schodowa
Funkcja	kawiarnia, dostęp do szatni, toalet, informacji/kasy, komunikacja pionowa
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	hol główny
Przekrój	atrialny
Kategoria	centralny

Ilustracja 179: Plan przyziemia. Hol główny.

84.	Incube Building Romera y Ruiz Arquitectos
	obiekt administracji (inkubator przedsiębiorczości)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; budynek jest odpowiednią na środowisko, pogodę (nadmiar światła i przegrzewanie), sytuację gospodarczą (kryzys) i społeczną, warunki inwestora (szybka budowa); zastosowano prefabrykaty; materiały: beton, aluminium i szkło; energooszczędna wentylacja; rozproszenie światła dziennego; wentylowana elewacja od południa; tarasy i patia - rozrzeźbiona elewacja generuje zacienienie; wewnętrzna komunikacja została rozwiązana za pomocą ramp;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 103 m ² / 1116 m ²
Wysokość holu	2,3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja, dostęp do toalet, poczekalnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	lobby (j. ang.), vestíbulo (j. hiszp.)
Przekrój	hybryda: atrialny, wielokondygnacyjny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 180: Lobby. Bryła budynku z widocznym głównym wejściem zlokalizowanym w krótszym boku budynku.

Manchester, Wielka Brytania

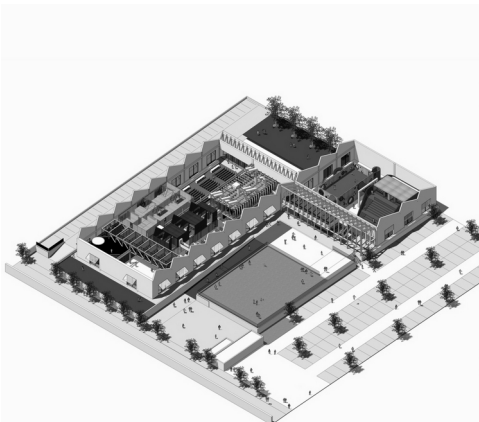
85.	The Oglesby Centre stephenson STUDIO obiekt kultury (centrum sztuki)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa, adaptacja; rozbudowa zdekonsekrowanego kościoła; w centrum przemysłowej dzielnicy; przestrzeń kawiarni otwiera się na plac; sala prób jako stalowa skrzynia;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - kościół
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	1
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 55 m ² / 1145 m ²
Wysokość holu	1,2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne - brak
Dominanta	wieża kościelna
Funkcja	recepcja, komunikacja pionowa, dostęp do kawiarni
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	lobby (pierwotne wejście do kościoła, podstawa wieży)
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	atrium
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 181: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

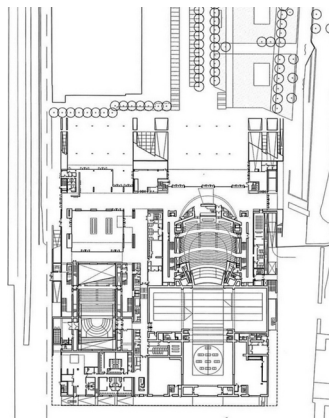

86.	Opificio Golinelli diverserigestudio
	obiekt kultury (centrum kultury)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; prywatna fundacja - wspieranie rozwoju kulturalnego; renowacja budynku przemysłowego; przestrzeń publiczna mogąca przejąć różne działania oraz funkcje, wyposażona w usługi; światło wpadające przez górne świetliki podkreśla publiczny, otwarty charakter wnętrza; pierwotnie przed wejściem głównym znajdował się Plac Nauki obecnie w tym miejscu znajduje się Centro "Arti e Scienze" Golinelli; budynek rozbudowany o przestrzeń wejścia głównego; przemysłowa hala kryje pod swym dachem „pojemniki” na poszczególne funkcje, przestrzenie pomiędzy nimi tworzą sieć przestrzeni publicznych o różnym charakterze;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	- / 4 500 m ²
Wysokość holu	1/1
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	przeźródź publiczna
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	hall
Przekrój	atrialny
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 182: Schemat. Amfiteatr i plac zabaw znajdujący się zaraz za holem.

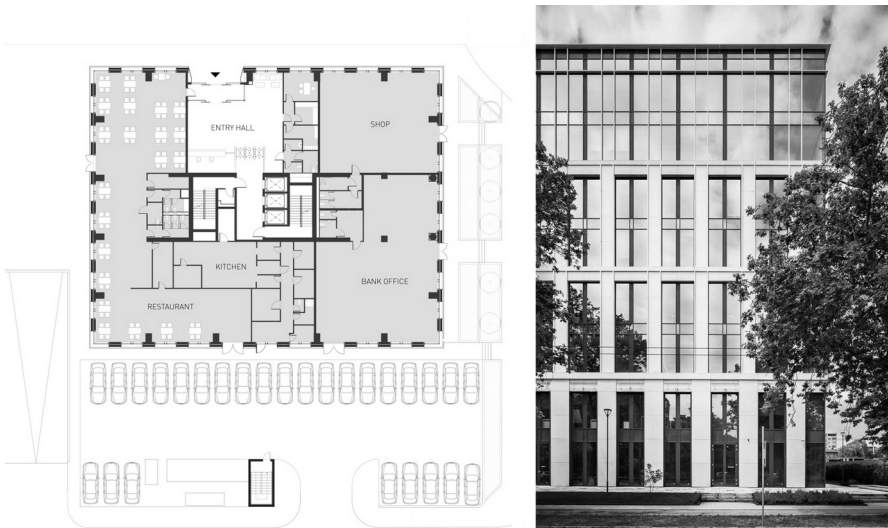
87.	Nuovo Teatro dell'opera di Firenze ABDR
	obiekt kultury (opera)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; budynek jest zespołem przestrzeni publicznych, tarasów, ogrodów i kubatur o zmiennym nachyleniu; został podzielony niczym rzymskie castrum; zewnętrzne rampy umożliwiają wejście na dach bryły sali operowej gdzie znajduje się amfiteatr i strefa widokowa na stare miasto; w północnej części budynku mieści się sala koncertowa z własnym patio (z wł.) oraz foyer które łączy się z głównym; przed każdym z dwóch wejść znajduje się plac; foyer łączy dwie sale, które mogą funkcjonować niezależnie
Kontekst	plac, park (własny)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 2576 m ² / 30000 m ²
Wysokość holu	1/1,2
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	bryła sali
Funkcja	informacja, kasa, dostęp do komunikacji pionowej, kawiarnia, księgarnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	patio
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	foyer (z wł.)
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 183: Plan przyziemia. Fragment bryły budynku.

Płowdiw, Bulgaria

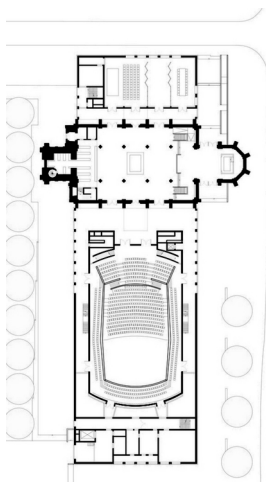
88.	Kamenitza Park Office Building SGI Architects & Masterplanners obiekt administracji (biurowy)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; elewacja wykonana z naturalnego kamienia i szkła; parter usługowy; energooszczędny
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	- / 10500 m ²
Wysokość holu	1/8
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	kontrola - bramki, recepcja, poczekalnia, dostęp do toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	entry hall
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 184: Plan przyziemia. Fragment elewacji.

Bochum, Niemcy

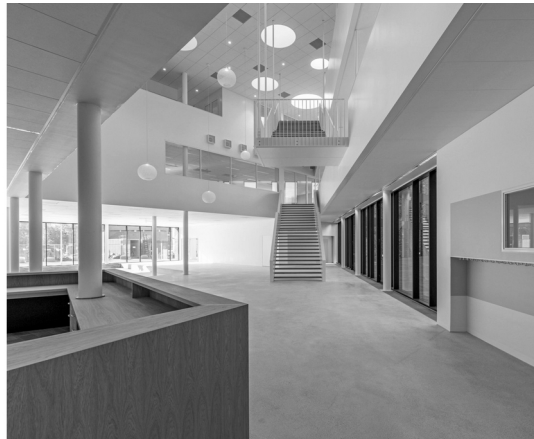
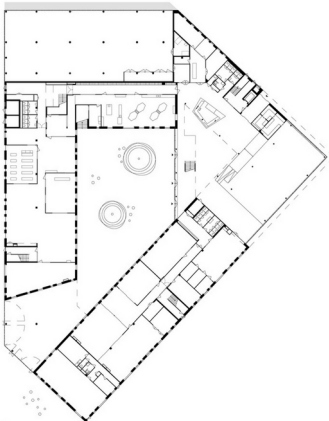
89.	Anneliese Brost Music Forum Bez+Kock Architekten
	obiekt kultury
Cechy charakterystyczne	rozbudowa, adaptacja; dwie nowe sale koncertowe otaczają istniejący budynek kościelny i przekształcają go w foyer; stara i nowa elewacja została wykonana z cegły licowej; nowa cegła została wybielona; przestrzeń pomiędzy dużą salą i kościołem jest traktowana jako wewnętrzny plac kościelny
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - brak
Typ połączenia	brak
Stopień otwartości	0
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 628 m ² / 5960 m ²
Wysokość holu	2/2
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	obojętne - brak
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, szatnia, recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wewnętrzny plac kościelny
Stopień wyodrębnienia	2
Nazewnictwo	foyer
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 185: Plan przyziemia. Bryła budynku.

Utrecht, Holandia

90.	Gerrit Rietveld College atelier PRO
Cechy charakterystyczne	obiekt nauki i oświaty (szkoła średnia) nowoprojektowany; szeroka gama zewnętrznych przestrzeni: plac, centralny dziedziniec, tarasy; budynek posiada kilka wejść, każde z nich prowadzi do atrium - serce szkoły; elastyczność przestrzenna i funkcjonalna; budynek został podzielony na dziedziny, które są obsługiwane niezależnie przez główną klatkę schodową - możliwość wynajmowania poszczególnych stref;
Kontekst (połączone przestrzenie)	chodnik - dziedziniec
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 345 m ² / 9854 m ²
Wysokość holu	1,3/3
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	brak - szerokie
Dominanta	schody
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja, dostęp do toalet, przestrzeń wielofunkcyjna
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrolap
Stopień wyodrębnienia	0
Nazewnictwo	atrium
Przekrój	hybryda: atrialny, parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 186: Plan przyziemia. Atrium.

91.

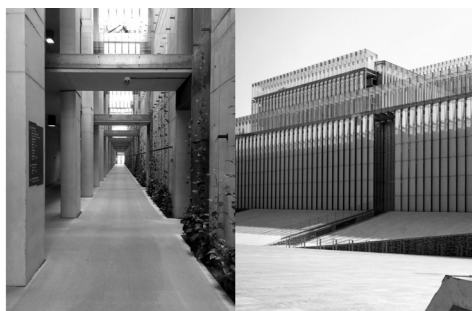
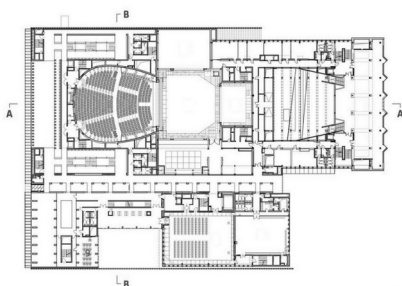
Historical Archive of the Basque Country
ACXT

	obiekt kultury/administracji
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; w podziemiu budynek zajmuje całą działkę; funkcja budynku: sale wystawowe/wielofunkcyjne, ogród (wystawy, czytelnia, kino plenerowe), czytelnia, strefa konsultacji, administracja, laboratoria, przechowalnie dokumentów, sale konferencyjne; wibrujący, szklany front; naturalne światło zostało wprowadzone do budynku za pomocą „studni”; lobby prowadzi do ogrodu;
Kontekst (połączone przeszerzenie)	ulica - ogród
Typ połączenia	widokowe
Stopień otwartości	0
Powierzchnia hol/budynek	(≈) 198 m ² / 8550 m ²
Wysokość holu	1/7
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie - szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	komunikacja pionowa, recepcja, dostęp do toalet
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	brak
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	main lobby
Przekrój	parterowy
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 187: Plan przyziemia. Elewacja frontowa. Elewacja tylna.

92.	Centrum Spotkania Kultur Stelmach i Partnerzy Biuro Architektoniczne
	obiekt kultury (teatr)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; budynek teatru ukończony i rozbudowany po 44 latach; dwa wejścia do budynku od strony głównego placu: do foyer sali operowej oraz do przestrzeni Alei Kultur; wejście do Filharmonii - Teatru Muzycznego znajduje się po przeciwnej stronie budynku; Aleja Kultur to główna arteria budynku (6m wysokości i 60m długości), która scala budynek i jednocześnie dzieli go na wschodnią i zachodnią część; elewacja pozwala na swobodne przenikanie światła słonecznego do wnętrza; ogród na dachu; Aleja Kultur łączy place zlokalizowane po przeciwnych stronach budynku
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - plac
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 241 m ² / 29778 m ²
Wysokość holu	4/4
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szczelinowe - szczelinowe
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do komunikacji pionowej, sklepu, restauracji, kawiarni, toalet, kasa, informacja, przestrzeń wystawiennicza
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap, foyer
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	Aleja Kultur
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 188: Plan przyziemia. Aleja Kultur. Fragment elewacji frontowej.

93.

University of applied sciences Bielefeld

Auer Weber

obiekt nauki i oświaty (uniwersytet)

Cechy charakterystyczne

nowoprojektowany; budynek zlokalizowany na południowym krańcu kampusu uniwersyteckiego; widok na otwarty krajobraz; „pikselowa” fasada zapewnia jednolity wygląd niezależnie od funkcji pomieszczeń; od strony kampusu budynek wyznacza wyraźną krawędź, natomiast od strony południowej otwiera się na krajobraz poprzez rozrzeźbienie bryły; dziedzińce wprowadzają światło i zielen do wnętrza budynku; bardzo mały hol w stosunku do skali budynku - uzupełniony o przestrzeń głównego korytarza i dziedzińców;

Kontekst

plac (własny)

Powierzchnia hol/budynek

- / 60400 m²

Wysokość holu

1/5

Doświetlenie górne

0

Otwarcie widokowe

szerokie

Dominanta

brak

Funkcja

informacja, komunikacja pionowa

Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna

główny korytarz (main corridor), dziedzińce

Stopień wyodrębnienia

1

Nazewnictwo

entrance hall

Przekrój

parterowy

Kategoria

przedsiolkowy

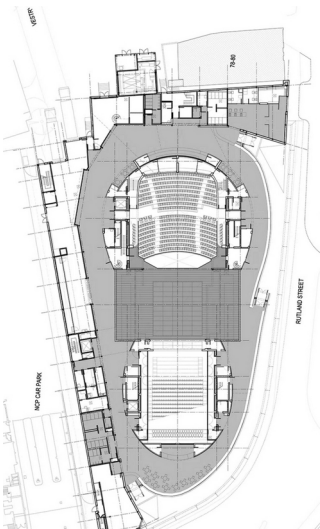

Ilustracja 189: Plan przyziemia. Bryła budynku i wejście główne.

Leicester, Wielka Brytania

94.	Curve Theatre Rafael Viñoly Architects obiekt kultury (teatr, kino)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; ściana kurtynowa odsłania wnętrze teatru, pozwalając każdemu na wgląd do jego wnętrza; teatr i kino otacza lobby; scena, lobby i chodnik znajdują się na jednym poziomie; scena została otwarta na lobby; przestrzenie warsztatowe i produkcyjne zostały przeszklone w celu wyeksponowania działań produkcyjnych; trzy wejścia do budynku;
Kontekst	plac
Powierzchnia hol/budynek	- / 12 900 m ²
Wysokość holu	3/4
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	2 bryły widowni
Funkcja	kasa biletowa, dostęp do toalet, bar, kawiarnia, szatnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	lobby
Przekrój	wielokondygnacyjny
Kategoria	ekspansywny

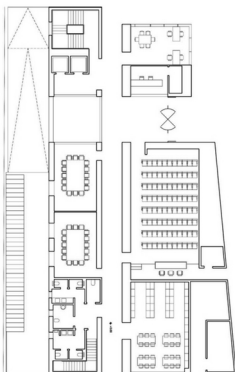
Ilustracja 190: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

95.	Municipal Auditorium of Teulada Francisco Mangado
	obiekt kultury (audytorium)
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; budynek zlokalizowany w prowincji Alicante (gmina Teulada); elewacja południowa zwrócona w stronę morza jest najbardziej charakterystycznym elementem budynku, głęboka i połamana jest wynikiem analizy padania promieni słonecznych; okna i strefa wejściowa są tak zorientowane żeby wykorzystać widoki; na najniższym poziomie znajduje się przestrzeń wystawiennicza także z widokiem na morze;
Kontekst	plac (własny)
Powierzchnia hol/budynek	(≈) 306 m ² / 5100 m ²
Wysokość holu	1-2/2
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	bryła sali
Funkcja	komunikacja pionowa, dostęp do kawiarni i toalet, szatnia
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	przestrzeń widokowa
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	–
Przekrój	hybryda: parterowy, atrialny
Kategoria	frontalny

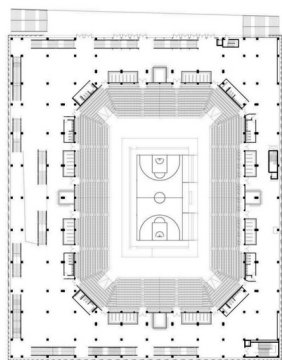
Ilustracja 191: Plan przyziemia. Fragment elewacji.

96.	Education Center for the University of Cordoba, UCO Rafael de La-Hoz
Cechy charakterystyczne	obiekt oświaty i nauki (uniwersytet) nowoprojektowany; rozwijająca się dzielnica miasta; działka w formie trapezu; kontrast materiałów (szkło i beton); elewacja północna (dwupowłokowa), wschodnia i zachodnia zostały pokryte mikrobetonem z otworami doświetlającymi wnętrze, południowa elewacja z loggiami i balkonami została pokryta perforowanymi płytami aluminiowymi; masywna bryła;
Kontekst	ulica
Powierzchnia hol/budynek	- / 5448 m ²
Wysokość holu	1/5
Doświetlenie górne	0
Otwarcie widokowe	obojętne
Dominanta	brak
Funkcja	recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	loggia, korytarz
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	-
Przekrój	parterowy
Kategoria	przedsionkowy

Ilustracja 192: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

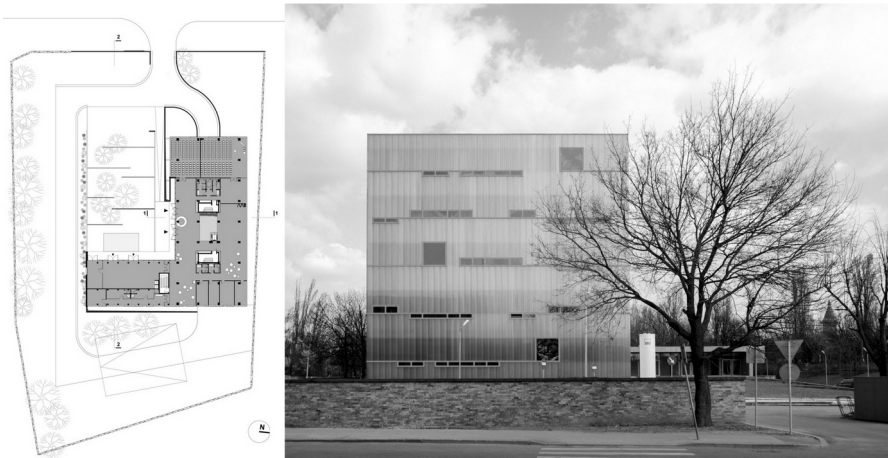
97.	Multifunctional Sports Hall Dico si Tiganas
	obiekt sportowy
Cechy charakterystyczne	nowoprojektowany; wielofunkcyjna hala sportowa; zespół z Cluj Arena; warstwowa fasada przepuszcza światło do wnętrza, wierzchnia część elewacji to siatka inspirowana siatkami używanymi w kilku sportach, budynek introwertyczny; hol zwrócony w stronę rzeki;
Kontekst	plac - skwer (własne)
Powierzchnia hol/budynek	- / 38 500 m ²
Ilość wejść	2 (0, +1)
Połączenie	komunikacja pionowa
Funkcja	komunikacja pionowa, kontrola bezpieczeństwa
Nazewnictwo	-
Kategoria	zintegrowany: frontalny - ekspansywny

Ilustracja 193: Plan przyziemia. Elewacja frontowa.

Timișoara, Rumunia

98.	Incuboxx The Business Incubator Andreescu & Gaivoronschi obiekt biurowy (inkubator przedsiębiorczości)
Cechy charakterystyczne	adaptacja, rozbudowa; poza podstawową funkcją budynek mieści: przestrzenie wystawiennicze, sale konferencyjne, kawiarnia, siłownia, ścianka wspinaczkowa, taras; elewacja wykonana z poliwęglanu zmienia kolor w ciągu dnia i świeci w nocy; poziome okna; piętrowe atrium wprowadza do środka świeże powietrze i światło (w jego przestrzeni znajduje się ściana wspinaczkowa);
Kontekst	skwer (własny)
Powierzchnia hol/budynek	($\approx$) 207 m ² / 6311 m ²
Wysokość holu	1/5
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szerokie
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do komunikacji pionowej, toalet i kawiarni, recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	atrium
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	–
Przekrój	parterowy
Kategoria	frontalny

Ilustracja 194: Plan przyziemia. Elewacja od strony ulicy/wjazd.

99.

Philosophical Seminar at the Cathedral Square

Peter Böhm Architekten

obiekt oświaty i nauki (biblioteka)

Cechy charakterystyczne

rozbudowa; atrium łączy stary budynek z nowym; przez piaskową zaprawę mieni się czerwona cegła; nowy budynek stanowi ścianę placu; wprowadzenie klatki schodowej i windy do przestrzeni atrium;

Kontekst

plac

Powierzchnia hol/budynek

– / 8800 m²

Wysokość holu

4/4

Doświetlenie górne

1

Otwarcie widokowe

szczelinowe

Dominanta

schody

Funkcja

dostęp do komunikacji pionowej, kontrola

Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna

foyer, wiatrołap

Stopień wyodrębnienia

1

Nazewnictwo

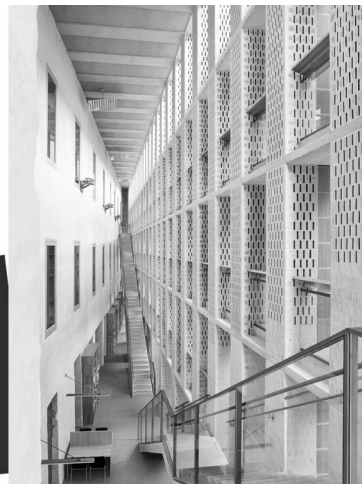
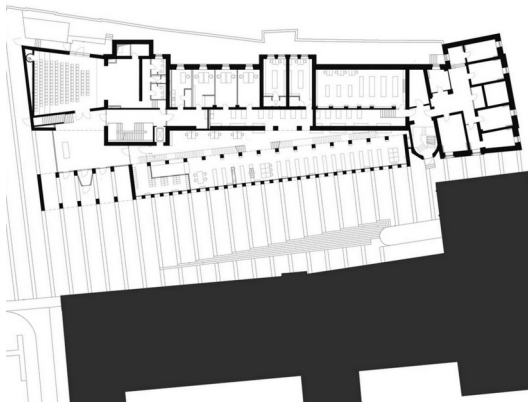
halle, atrium (j. niem)

Przekrój

atrialny

Kategoria

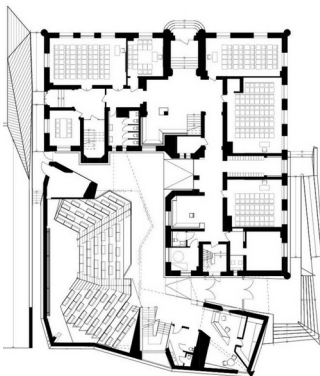
centralny

Ilustracja 195: Plan przyziemia. Atrium.

Malmö, Szwecja

100.	Tornhuset Terroir + Kim Utzon Arkitekter obiekt oświaty i nauki (uniwersytet)
Cechy charakterystyczne	rozbudowa; koncepcja powstała w nawiązaniu do oryginalnego dachu Tornhuset; budynek składa się z 3 elementów: części starej, nowej i pustki pomiędzy nimi; pustka została doświetlona poprzez szklany dach i jest kluczowa dla interakcji społecznej; okładzina z blachy aluminiowej;
Kontekst (połączone przestrzenie)	plac - ulica
Typ połączenia	komunikacyjne
Stopień otwartości	2
Powierzchnia hol/budynek	- / -
Wysokość holu	5/5
Doświetlenie górne	1
Otwarcie widokowe	szczelinowe - szczelinowe
Dominanta	brak
Funkcja	dostęp do toalet, komunikacja pionowa, recepcja
Towarzysząca wewnętrzna przestrzeń publiczna	wiatrołap
Stopień wyodrębnienia	1
Nazewnictwo	lobby
Przekrój	atrialny
Kategoria	tranzytowy

Ilustracja 196: Plan przyziemia. Bryła budynku.

7 PODSUMOWANIE

W założonej we wstępie tezie przyjęto, że hol we współczesnych budynkach użyteczności publicznej pełni funkcję elementu sieci przestrzeni publicznych miasta. Niniejsza dysertacja wykazała, że w przypadku współczesnych realizacji widoczna jest tendencja do traktowania przestrzeni holu jako przestrzeni publicznej.

W przypadku Centrum Pompidou nazwano go *forum*, w Elbphilharmonie Hamburg *plaza*, w The Diamond *public route*, w Centrum Spotkania Kultur „aleją”. W przypadku Louvre Lens i Bristol Old Vic, celem architektów było zaprojektowanie przestrzeni publicznej dostępnej i przyjaznej dla ogółu społeczności.

W związku z powyższym można wnioskować, że współczesna architektura i urbanistyka domaga się ciągłości przestrzeni publicznych wewnątrz budynków. Te nie są obiektami skończonymi, a jedynie elementami owego continuum, który chce nawiązywać do innych części składowych, aby uczynić swój obraz pełnym. Jak w XVIII - wiecznym Rzymie, który rozwijał się poprzez kompilację sprzężonych ze sobą układów. Być może w przyszłości, przestrzeń holu w budynkach użyteczności publicznej, będzie postrzegana przez ogół jako plac, deptak, skwer i tak też traktowana. W tym miejscu można zaryzykować pytanie, czy gdyby G. Nolli współcześnie kreślił Wielki Plan Rzymu to do sieci przestrzeni publicznych włączyłby hol?

Myślenie o mieście jako o serii wnętrza, a nie obiektów pozwala uwidocznić potencjał pustki holu. Mając na uwadze, że architektura jest postrzegana jako potencjał zawarty w materii, który oznacza ideę, abstrakcję obrazującą ład, wewnętrzną siłę wynikającą z relacji poszczególnych części do siebie i ich stosunku do całości, jawi się ona jako organizacja przestrzeni, nie formy¹⁹⁷. Wykorzystanie tej zdolności jest korzystne zarówno dla administratorów obiektu oraz szerszej zbiorowości, bowiem może generować zarówno korzyści ekonomiczne, jak i społeczne. Dowodzą temu realizacje, które świadomie wykorzystują ten potencjał i na nim budują swoją popularność.

* * *

197 Gajewski P., *Zapisy myśli o przestrzeni*, wyd. PK, Kraków 2001, s. 5.

W kolejnej tezie przyjęto, że przestrzeń holu można zdefiniować ze względu na jego położenie oraz funkcję. Przeprowadzone badania udowodniły, że usytuowanie holu w planie budynku ma kluczowy wpływ na jego charakter oraz funkcję w skali sieci przestrzeni publicznych miasta. Innymi cechami charakteryzuje się hol tranzytowy, który wyznacza kierunek komunikacji, a innymi przedsiönkowy, który koncentruje uwagę w swej przestrzeni. Hol może być zarówno kontynuacją zewnętrznych przestrzeni publicznych (np. hol frontalny i tranzytowy), jak i tworzyć kolejny element ich sieci (np. hol centralny).

* * *

Jednym z kluczowych czynników gwarantujących powodzenie architektury użyteczności publicznej, jest jej zdolność do pełnienia roli katalizatora. Powinna ona stwarzać przestrzenno - materialne formy dla kontaktów między ludźmi. Architekci organizując ją, projektują nie tylko wielkości określonych funkcjonalnie obszarów, ale także nadają owym przestrzeniom treści, które te relacje współtworzą, bądź niszcza¹⁹⁸.

* * *

„Choroba, która toczy dziś zbiorowości, jest przykrym następstwem naszej niezdolności do przedłożenia podstawowych ludzkich potrzeb nad wymogi ekonomiczne czy przemysłowe”¹⁹⁹.

Cechą współczesnych miast jest także zjawisko prywatyzacji przestrzeni publicznych. Są one przekazywane rynkowi i korporacjom (jak np. przejęcie londyńskiego placu przed Giełdą przy Paternoster Square przez Mitsubishi Estate Company) lub wydzielane jako prywatne (zwykle pod pretekstem zwiększenia bezpieczeństwa). Konsekwencją tego zjawiska jest zaburzenie naturalnego rozwoju miasta i tworzenie zamkniętych enklaw. Prowadzi to do rozwarstwienia społeczeństwa

---

198 Wallis A., op. cit., s. 22.

199 Gropius W., op. cit., s. 215.

Ilustracja 197: Paternoster Square w Londynie będący własnością spółki inwestycyjnej Mitsubishi Estate.

i jego podziałów, a w dalszej perspektywie, do nasilenia negatywnych zachowań społecznych.

„(...)żadnej prywatyzacji potrzeb publicznych²⁰⁰.”

Frank Lloyd Wright

Komercjalizacja to kolejne zagrożenie. Coraz częściej forma przestrzeni publicznych wynika z kultury pieniądza, gry wolnorynkowej, konkurencji, celów i racji inwestorów, a także ambicji władz lokalnych. Pomijane zostają potrzeby i oczekiwania użytkowników i odbiorców wrażeń. Niejednokrotnie mamy do czynienia z architekturą z pogranicza teatralnej scenografii. Proces uniwersalizacji jest szczególnie widoczny w rozwiązaniach komercyjnych i stanowi zagrożenie dla zachowania tożsamości lokalnej architektury i tradycyjnych wzorców²⁰¹.

²⁰⁰ Graham W., *Miasta wyśnione*, Karakter, Kraków 2016, s. 150. Pierwszy punkt listy fundamentalnych przykazań projektowania autorstwa Franka i Lloyd'a Wright'a.

²⁰¹ Jastrzab T., op. cit, s. 201, 211.

Jednocześnie potrzeba tworzenia przestrzeni, pozwalających na chwilę odpoczynku, wyciszenia i złapania oddechu w sensie fizycznym, psychicznym i duchowym, została zauważona niezależnie od siebie w wielu miejscach świata. Na te potrzeby musi odpowiedzieć architektura, która okazuje się być najbardziej polityczną ze sztuk²⁰².

---

202 Ghirardo D., op. cit., s. 106.

STRESZCZENIE

Streszczenie (PL)

Praca porusza tematykę przestrzeni holu w budynkach użyteczności publicznej, a także jego potencjału jako elementu sieci przestrzeni publicznych miasta. Część badawcza została oparta na metodzie analityczno - opisowej. W pierwszej części opracowania usystematyzowano wiedzę z zakresu terminologii, archetypów stosowanych form oraz tematyki przestrzeni publicznych. W drugiej, analizie poddano 100 realizacji architektonicznych pod względem struktury wewnętrznej holu jak i jego powiązania z zewnętrzną przestrzenią publiczną. Na podstawie przeprowadzonych badań wyodrębniono sześć typów holi, a także określono charakterystykę każdego z nich.

Summary (EN)

The work addresses the topic of lobby space in public buildings, as well as its potential as part of the city's network of public spaces. The research part was based on the analytical and descriptive method. In the first part of the study, knowledge of terminology, archetypes of applied forms and the subject of public spaces was systematized. In the second, 100 architectural realizations were analyzed in terms of the internal structure of the lobby as well as its relationship with the external public space. Based on the research, six types of halls were distinguished, and their characteristics were defined.

Zusammenfassung (DE)

Das Papier befasst sich mit dem Thema der Lobby in öffentlichen Gebäuden und ihrem Potenzial als Teil des städtischen Netzwerks öffentlicher Räume. Der Forschungsteil basierte auf einer analytischen und deskriptiven Methode. Im ersten Teil der Studie wurde das Wissen über die Terminologie, die Archetypen der verwendeten Formen und das Thema der öffentlichen Räume systematisiert. In der zweiten Phase wurden 100 architektonische Realisierungen im Hinblick auf die innere Struktur der Halle und ihre Beziehung zum öffentlichen Außenraum analysiert. Auf der Grundlage der durchgeführten Untersuchungen wurden sechs Hallentypen unterschieden und ihre Merkmale definiert.

Resumen (ES)

La tesis doctoral aborda el tema del espacio del vestíbulo en los edificios públicos y su potencial como parte de la red de espacios públicos de la ciudad. La parte de la investigación se basa en un método analítico y descriptivo. En la primera parte del estudio se sistematiza la terminología relacionada con los vestíbulos, los arquetipos de formas utilizadas y el tema de los espacios públicos. En la segunda parte, se analizan 100 realizaciones arquitectónicas en cuanto a la estructura interna del vestíbulo, así como su relación con el espacio público exterior. A base de la investigación realizada, se distinguen seis tipos de vestíbulos y se definen sus características.

BIBLIOGRAFIA

- Angela A., *Jeden dzień w starożytnym Rzymie. Życie powszednie, sekrety, ciekawostki*, wyd. Czytelnik, Warszawa 2016, 2021.
- Arnheim R., *Myślenie wzrokowe*, wyd. słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2013.
- Benevolo L., *Miasto w dziejach Europy*, wyd. Krąg oficyna wydawnicza Volumen, Warszawa 1995.
- Broniewski T., *Historia architektury dla wszystkich*, Ossolineum, Wrocław 1980.
- Brückner A., *Słownik Etymologiczny Języka Polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927.
- Copper W., *The Figure/Grounds*, Cornell Journal of Architecture nr 2 (Fall), 1983.
- D'Alfonso E., Samss D., *Historia Architektury*, Arkady, Warszawa 1997.
- Doroszewski W., *Słownik Języka Polskiego Tom 3*, PWN, Warszawa 1961.
- Dubisz S., *Uniwersalny słownik Języka polskiego*, Tom 1, PWN, Warszawa 2003.
- Dymnicka M., *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2013.
- *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, Tom 3, PWN, Warszawa 2006.
- Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, PWN, Warszawa 1986.
- Gajewski P., *Zapisy myśli o przestrzeni*, wyd. PK, Kraków 2001.
- Gajewski P., *Model*, wyd. PK, Kraków 2019.
- Ghirardo D., *Architektura po modernizmie*, Wydawnictwo VIA, 1999.
- Giedion S., *Przestrzeń czas i architektura*, PWN, Warszawa 1968.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska*, tom II, Warszawa 1900.
- Graham W., *Miasta wyśnzione*, Karakter, Kraków 2016, s. 150.
- Gropius W., *Pełnia architektury*, Karakter, Kraków 2014.
- Jagodziński G., *Zapózyczenia w języku polskim*, artykuł 2017.
- Jamroz J. S., *Gotycka kamienica krakowska*, Ochrona Zabytków 8/4 (31), 1955.
- Jasieński H., *Dawna kamienica krakowska, jej układ i wnętrze*, Biblioteka Krakowska nr 83: 1934.

- Jastrząb T., *Przestrzenie publiczne we współczesnej urbanistyce i architekturze*, Wyd. Politechniki Poznańskiej, Poznań 2004.
- Jodidio P., Nouvel J., *Jean Nouvel by Jean Nouvel. 1993-2008*, TASCHEN, 2008.
- Klein F., *Stary Kraków*, Rocznik Krakowski, t. 17: 1916.
- Koch J. T., *Celtic Culture a Historical Encyclopedia*, Volume I, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, USA 2006.
- Koch W., *Style w architekturze*, Świat Książki, Warszawa 1996.
- Koolhaas R., *elements of architecture: corridor*, Marsilio 2014, Venezia 2014.
- Krier L., *Architektura Wspólnoty*, wyd. słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2011.
- Le Corbusier, *W stronę Architektury*, Centrum Architektury, Warszawa 2012.
- Łogiadu - Platonos S., *Knossos Minojska Cywilizacja*, I. Mathioulakis & Co, Ateny.
- Mantey D., *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019.
- Matasović R., *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, BRILL, Leiden Boston 2009.
- Miłobędzki A., *Zarys dziejów architektury w Polsce*, WP, Warszawa 1963.
- *Nowa Encyklopedia Powszechna*, PWN, Tom 1, PWN, Warszawa 2004.
- Nowak M., Pluciński P., *O miejskiej sferze publicznej. Obywatelskość i konflikty o przestrzeń*, Teoria i praktyka, Kraków 2011.
- Pachowski J., *Atrium przestrzeni społeczna w budynku wielofunkcyjnym*, Pracownia Projektowa Janusz Pachowski, Warszawa 2002
- Palej A., *Elementy analizy urbanistycznej*, Politechnika Krakowska, Instytut Projektowania Urbanicznego, Kraków 1998.
- Palladio A., *Cztery księgi o architekturze*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955.
- Pevsner N., Fleming J., Honour H., *Encyklopedia Architektury*, PWN, Warszawa 1997.
- Pevsner N., *Historia Architektury Europejskiej*, Wyd. ARKADY, Warszawa 2013.

- Rasmussen E., *Odczuwanie architektury*, Karakter, Kraków 2015.
- Rybczyński W., *Dom. Krótka historia idei*, wyd. Karakter, Kraków 2015.
- Rykwert J., *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy, and The Ancient World*, MIT Press Cambridge, Massachusetts, London England, 1988.
- Saxon R., *The Atrium Comes of Age*, Longman, Hongkong 1994
- Sienicki, *Historia architektury wnętrz mieszkalnych*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- Środowisko mieszkaniowe Tom 15: praca zbiorowa. Pod red. Seruga W. Katedra Kształtowania Środowiska Mieszkaniowego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, 2015.
- Tłoczek I., *Dom mieszkalny na polskiej wsi*, PWN, Warszawa 1985.
- Venturi R. Scott Brown D., Izenour S., *Uczyć się od Las Vegas*, Karakter, Kraków 2013.
- Wallis, A., *Socjologia i kształtowanie przestrzeni*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971.
- Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, wyd. Arkady, Warszawa 1974.
- Weston R., *100 idei, które zmieniły architekturę*, Top Mark Centre.
- Wilkinson P., *Architektura - wizje niezrealizowane*, REBIS, Poznań 2019.
- Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, PWN 1956.
- Zumthor P., *Myślenie architekturą*, Karakter, Kraków 2010.

Słowniki internetowe:

- etymonline.com
- sjp.pwn.pl
- en.oxforddictionaries.com
- exlexicon.scriptores.pl

WYKAZ ILUSTRACJI

- Ilustracja 1: <https://www.quora.com/Is-Sanskrit-derived-from-Latin-or-Greek>.....26
- Ilustracja 2: <https://www.pinterest.com.au/pin/546905948475472333/> .38
- Ilustracja 3: <https://quod.lib.umich.edu/h/hiaaic/x-bf69b/BF69B?chaperone=S-HIAAIC-X-BF69B+BF69B;evl=full-image;quality=0;size=50;subview=download;view=entry>.....39
- Ilustracja 4: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 116.....40
- Ilustracja 5: <https://veredes.es/blog/pabellon-barcelona-mies-chiriparodrigo-almonacid/>.....42
- Ilustracja 6: <https://postwarcampus.wordpress.ncsu.edu/2018/05/07/free-university-berlin/>.....43
- Ilustracja 7: <https://www.etsy.com/pl/listing/161141130/cave-canem-roman-mosaic-doormat-latin>.....45
- Ilustracja 8: <https://brewminate.com/lifestyles-of-the-roman-rich-and-famous-houses-and-villas-at-pompeii/>.....46
- Ilustracja 9: <http://www.antiquemapsandprints.com/pompeii-strada-dei-sepolcri-pompeian-house-casa-di-pansa-floor-plan-1912-map-257713-p.asp>.....47
- Ilustracja 10: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 98.....49
- Ilustracja 11: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 100.....51
- Ilustracja 12: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955, s. 107.....52
- Ilustracja 13: <https://www.citeco.fr/10000-ans-histoire-economie/revolutions-industrielles/le-bon-marche-premier-grand-magasin-en-france>.....53
- Ilustracja 14: <https://www.bizjournals.com/atlanta/news/2019/09/23/blackstone-affiliate-buys-iconic-downtown-atlanta.html>.....54
- Ilustracja 15: <https://www.pinterest.co.uk/pin/380061656031375872/>...55
- Ilustracja 16: <https://www.pinterest.nz/pin/89509111323950569/>.....56
- Ilustracja 17: <https://journals.openedition.org/appareil/1005>.....57

Ilustracja 18: https://www.saintgermainenlaye.fr/494/hotel-de-la-vrilliere.htm (27.01.2019); gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France.....	58
Ilustracja 19: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plan_of_Vaux-le-Vicomte_-_Harris_2005_p249.jpg	59
Ilustracja 20: https://www.fromoldbooks.org/Wharton/pages/151-BaronialHall/	60
Ilustracja 21: http://www.carneycastle.com/Stokesay/index.htm	62
Ilustracja 22: https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/stokesay-castle/history-and-stories/history/	63
Ilustracja 23: http://www.orms.co.uk/insights/hardwick-hall-more-glass-than-wall/	64
Ilustracja 24: https://www.british-history.ac.uk/rchme/herts/pp52-62	65
Ilustracja 25: https://www.artfund.org/whats-on/museums-and-galleries/audley-end-house-and-gardens	65
Ilustracja 26: https://www.british-history.ac.uk/rchme/london/vol5/pp101-113	66
Ilustracja 27: https://babel.hathitrust.org/cgi/ptid=hvd.32044081187494;view=1up;seq=79	66
Ilustracja 28: https://www.british-history.ac.uk/vch/oxon/vol12/pp448-460	67
Ilustracja 29: https://pl.pinterest.com/pin/the-impressive-entry-at-holkham-hall-alabaster-and-ice-blue-walls-with-a-hit-of-belgian-black-596938125594234336/	68
Ilustracja 30: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Fonthill_plan.jpg	70
Ilustracja 31: http://special.lib.gla.ac.uk/teach/gothic/fonthillhall.html	71
Ilustracja 32: http://www.kondi.pl/polska/tokarnia/sien-chalupy-z-radkowic-w-sektorze-swietokrzyskim-f4874.html#zdjecia	73
Ilustracja 33: http://www.toruntour.pl/4749/torun-wnetrza-mieszczanskie	75
Ilustracja 34: https://medievalheritage.eu/pl/strona-glowna/zabytki/polska/torun-budownictwo-mieszczanskie-i-spiczrze/	76
Ilustracja 35: http://www.starykrakow.com.pl/dawne-kamienice/slawkowska/	80

Ilustracja 36: http://www.starykrakow.com.pl/dawne-kamienice/slawkowska/	81
Ilustracja 37: https://www.gedanopedia.pl/?title=SIE%C5%83_GDA%C5%83SKA	82
Ilustracja 38: http://forum.dawnygdansk.pl/viewtopic.php?t=4489	83
Ilustracja 39: https://www.venetoinside.com/tours-activities-in-veneto/tour/palladios-villa-rotonda-in-vicenza-exclusive-private-guided-tour-with-the-noble-owners/	85
Ilustracja 40: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955.....	86
Ilustracja 41: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955.....	87
Ilustracja 42: Skan z Palladio A., Cztery księgi o architekturze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1955.....	88
Ilustracja 43: http://www.narmer.pl/pir/giza_pl.htm	90
Ilustracja 44: https://www.etsy.com/pl/listing/216393137/1908-witynia-horusa-w-edfu-egipt-antique	92
Ilustracja 45: http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html	94
Ilustracja 46: https://www.fascinatewithzea.com/palazzo-barberini-gardens/	95
Ilustracja 47: https://www.travelandleisure.com/travel-news/empire-state-building-90th-anniversary-celebrations	96
Ilustracja 48: https://cityloci.com/2013/12/06/sustainable-frameworks/	103
Ilustracja 49: https://pl.pinterest.com/pin/20547742041208406/	106
Ilustracja 50: http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html i https://pl.pinterest.com/pin/48061920999400348/	108
Ilustracja 51: https://pl.pinterest.com/pin/717620521889947017/	109
Ilustracja 52: http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html	110
Ilustracja 53: https://contemplalaobra.blogspot.com/2009/03/planta-de-san-pedro-del-vaticano.html	113

Ilustracja 54: http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html i https://www.romeartlover.it/Vasi76.htm	114
Ilustracja 55: https://www.google.pl/maps/preview i https://wikivisually.com/lang-it/wiki/Palazzo_Massimo_alle_Colonne	115
Ilustracja 56: http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html	116
Ilustracja 57: https://www.atlasofplaces.com/cartography/les-promenades-de-paris/	118
Ilustracja 58: https://pl.pinterest.com/pin/717620521890149080/	119
Ilustracja 59: https://en.wikipedia.org/wiki/Sainte-Genevi%C3%A8ve_Library#/media/File:Biblioth%C3%A8que_Sainte-Genevi%C3%A8ve_1859.jpg	121
Ilustracja 60: https://pl.pinterest.com/pin/460000549416205410/	121
Ilustracja 61: http://www.theatre-architecture.eu/en/db/?personId=453&theatreId=386	122
Ilustracja 62: https://quadralectics.wordpress.com/3-contemplation/3-8-museums/	124
Ilustracja 63: fot. E. Panasiuk.....	124
Ilustracja 64: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b9/Palais_Garnier_plan_d%27ensemble_-_Nuitter_1875_p196_-_Google_Books.jpg	125
Ilustracja 65: https://en.wikipedia.org/wiki/Palais_Garnier#/media/File:Op%C3%A9ra_Garnier_-_le_Grand_Foyer.jpg	126
Ilustracja 66: http://onowymodernizm.pl/modernizm-schwarzplan/	127
Ilustracja 67: oprac. E. Panasiuk.....	137
Ilustracja 68: https://www.archdaily.com/910720/bristol-old-vic-haworth-tompkins	137
Ilustracja 69: https://www.archdaily.com/910720/bristol-old-vic-haworth-tompkins	138
Ilustracja 70: oprac. E. Panasiuk.....	141
Ilustracja 71: https://www.world-architects.com/en/ala-architects-helsinki/project/kilden-performing-arts-centre	142
Ilustracja 72: oprac. E. Panasiuk.....	145

Ilustracja 73: http://www.sternbergclarke.co.uk/blog/ooh-interesting-the-fascinating-facts-of-the-british-museums-great-court	146
Ilustracja 74: oprac. E. Panasiuk.....	149
Ilustracja 75: fot. E. Panasiuk.....	150
Ilustracja 76: fot. E. Panasiuk.....	151
Ilustracja 77: oprac. E. Panasiuk.....	154
Ilustracja 78: http://www.huftonandcrow.com/projects/gallery/musee-du-louvre-lens/	155
Ilustracja 79: https://www.huftonandcrow.com/projects/gallery/musee-du-louvre-lens/	156
Ilustracja 80: https://www.archdaily.com/873568/central-european-university-odonnell-plus-tuomey-architects	158
Ilustracja 81: https://www.archdaily.com/873568/central-european-university-odonnell-plus-tuomey-architects	159
Ilustracja 82: fot. E. Panasiuk.....	162
Ilustracja 83: https://www.pcf-p.com/projects/grand-louvre-modernization/	163
Ilustracja 84: https://en.wikipedia.org/wiki/Stadtbibliothek_Stuttgart#/media/File:StadtBibliothekStuttgart-pjt3-18.jpg	166
Ilustracja 85: https://www.polityka.pl/galerie/1674508,1,architektura-i-design-po-szwajcarsku-21-niebanalnych-obiektow.read	167
Ilustracja 86: https://www.bez-kock.de/de/projekte/803/anneliese-brost-musikforum-ruhr-bochum-2016/	170
Ilustracja 87: fot. E. Panasiuk.....	172
Ilustracja 88: fot. E. Panasiuk.....	174
Ilustracja 89: https://www.waltersandcohen.com/projects/st-pauls-school	176
Ilustracja 90: https://www.archdaily.com/921878/royal-opera-house-stanton-williams	178
Ilustracja 91: fot. E. Panasiuk.....	182
Ilustracja 92: https://www.archdaily.com/594102/ichot-gate-of-poznan-ad-artis-architectsIchot	184

Ilustracja 93: http://www.civilization.org.uk/greece/roman-and-later-greece	186
Ilustracja 94: https://www10.aecafe.com/blogs/arch-showcase/files/2013/03/Plan-Level-1.JPG.jpg	186
Ilustracja 95: fot. E. Panasiuk.....	189
Ilustracja 96: https://www.arch2o.com/opificio-golinelli-diverserighestudio/#jig11/28/	190
Ilustracja 97: https://arquitecturaviva.com/works/renovacion-del-british-museum-2 i https://www.rocamat.fr/en/british-museum/	196
Ilustracja 98: https://arquitecturaviva.com/works/ampliacion-tate-modern-londres-8	197
Ilustracja 99: fot. E. Panasiuk.....	198
Ilustracja 100: https://www.dezeen.com/2020/03/23/glenn-howells-architects-english-national-ballet-architecture/	199
Ilustracja 101: https://divisare.com/projects/290433-foster-partners-dennis-gilbert-nigel-young-city-hall	200
Ilustracja 102: https://www.archdaily.com/921878/royal-opera-house-stanton-williams	201
Ilustracja 103: https://www.kone.ba/en/stories-and-references/references/122-leadenhall.aspx i https://www.buildingcentre.co.uk/news/articles/leadenhall-building	202
Ilustracja 104: https://www.arketipomagazine.it/en/st-pauls-school-walters-cohen-architects-london/ i https://www.waltersandcohen.com/projects/st-pauls-school	203
Ilustracja 105: https://pl.pinterest.com/pin/806636983245621944/ i https://www.archdaily.com/933169/kignston-university-town-house-grafton-architects	204
Ilustracja 106: https://www.archdaily.com/975246/office-building-hamburger-bahnhof-miller-and-maranta	205
Ilustracja 107: http://studiopham.com/museum-of-german-history-berlin_im-pei-architects/	206
Ilustracja 108: https://pl.pinterest.com/pin/190136415500536809/ i https://pl.pinterest.com/pin/657877458062610894/	207

Ilustracja 109: https://pl.pinterest.com/pin/487866572135710295/ i https://davidchipperfield.com/project/james_simon_galerie	208
Ilustracja 110: fot. E. Panasiuk.....	209
Ilustracja 111: https://arquitecturaviva.com/obras/ampliacion-del-museo-reina-sofia i fot. E. Panasiuk.....	210
Ilustracja 112: https://rafaelmoneo.com/en/projects/renovation-of-villa-hermosa-palace-thyssen-bornemisza-museum/ i fot. E. Panasiuk.....	211
Ilustracja 113: https://www.archdaily.com/43822/maxxi-museum-zaha-hadid-architects/50120d8a28ba0d55810003cc-maxxi-museum-zaha-hadid-architects-photo	212
Ilustracja 114: https://www.behance.net/gallery/16226927/Auditorium-Parco-della-Musica-Rome-Renzo-Piano	213
Ilustracja 115: https://www.archdaily.com/104187/ara-pacis-museum-richard-meier-partners i https://pl.pinterest.com/pin/392024342573856505/	214
Ilustracja 116: https://www.bryla.pl/bryla/1,85298,17280955,Budynek_ikona__siedziba_Fundacji_Cartiera_w_Paryzu.html i http://pl.pl.allconstructions.com/portal/categories/180/1/0/1/article/9039/architekt-jean-nouvel	215
Ilustracja 117: https://pl.pinterest.com/pin/566468459386644350/ i fot. P. Żuk.....	216
Ilustracja 118: https://www.archdaily.com/523598/library-and-learning-centre-university-of-economics-vienna-zaha-hadid-architects	217
Ilustracja 119: https://ortner-ortner.com/de/baukunst/projekte/kultur/mumok-museum-moderner-kunst-wien i https://www.wien.info/de/sightseeing/museen-ausstellungen/top/mq/mumok-352662	218
Ilustracja 120: https://www.archdaily.com/779196/hotel-mercure-in-bucharest-arhi-group	219
Ilustracja 121: https://www.archdaily.com/930978/mare-museum-of-art-tyaa-youssef-tohme-architects-and-associates	220

- Ilustracja 122: <https://www.wallpaper.com/architecture/elbphilharmonie-concert-hall-herzog-and-de-meuron-opens-in-hamburg>. 221
- Ilustracja 123: <https://www.german-architects.com/en/hadi-teherani-architects-hamburg/project/dockland-1>..... 222
- Ilustracja 124: <https://www.dezeen.com/2013/10/03/museum-of-the-history-of-polish-jews-by-lahdelma-mahlamaki-architects/> i fot. E. Panasiuk..... 223
- Ilustracja 125: <https://architektura.muratorplus.pl/galeria/o-projekcie-centrum-nauki-kopernik-nad-wisla-w-warszawie-jan-kubec,7645/4397/42195/> i fot. E. Panasiuk..... 224
- Ilustracja 126: <https://www.archdaily.com/950300/national-dance-theater-zda-zoboki-design-and-architecture>..... 225
- Ilustracja 127: <https://www.archdaily.com/873568/central-european-university-odonnell-plus-tuomey-architects/593fe6ece58ece96bd0004b8-central-european-university-odonnell-plus-tuomey-architects-site-plan-2> i <http://www.piranesi.eu/odonnell-tuomey-central-european-university-budapest-hungary/>..... 226
- Ilustracja 128: <https://xinyi719.weebly.com/all-about-research-method/gallery-that-i-havent-visited> i fot. E. Panasiuk..... 227
- Ilustracja 129: <https://www.archdaily.com/536548/sant-antoni-joan-oliver-library-rcr-arquitectes> i <https://pl.pinterest.com/pin/329114685247392921/>..... 228
- Ilustracja 130: <https://docplayer.org/60349584-Impressum-herausgeber-staatliches-bauamt-rosenheim-wittelsbacherstrasse-rosenheim-tel-3-94-0.html> i <https://www.archdaily.com/965158/sudetendeutsches-museum-pmp-architekten>..... 229
- Ilustracja 131: <https://www.piuarch.it/en/projects/dolce-gabbana-headquarters> i <https://www.world-architects.com/fr/piuarch-milano/project/dolceandgabbana-headquarters>..... 230
- Ilustracja 132: <https://www.pinterest.ru/pin/405535141424613267/> i <https://www.archdaily.com/29600/national-technical-library-in-prague-projekt-il-architekti>..... 231
- Ilustracja 133: <https://www.mecanoo.nl/Projects/project/57/Library-of-Birmingham>..... 232
- Ilustracja 134: <http://anoukahlborn.com/img0703c.html> i <https://www.archute.com/kolumba-museum-peter-zumthor/>..... 233

Ilustracja 135: https://divisare.com/projects/429128-aix-arkitekter-hammarbyterrassen i https://pl.pinterest.com/pin/399553798197243330/	234
Ilustracja 136: https://aasarchitecture.com/2015/04/intesa-sanpaolo-office-building-by-renzo-piano-building-workshop/intesa-sanpaolo-office-building-by-renzo-piano-building-workshop-13/ i https://www.archdaily.com/630496/intesa-sanpaolo-office-building-renzo-piano	235
Ilustracja 137: https://www.dezeen.com/2013/06/14/villa-mediterranee-by-stefano-boeri-architetti/ i https://archello.com/project/villa-mediterranee	236
Ilustracja 138: https://divisare.com/projects/210167-benthem-crouwel-architekten-john-lewis-marshall-new-stedelijk-museum i https://www.archdaily.com/350843/stedelijk-museum-amsterdam-benthem-crouwel-architects	237
Ilustracja 139: https://www.archdaily.com/956711/south-east-european-center-for-entrepreneurial-learning-sza-doo	238
Ilustracja 140: https://www.archdaily.com/621477/el-musical-cultural-center-eduardo-de-miguel-arbones i https://pl.pinterest.com/pin/422494008777053094/	239
Ilustracja 141: https://archinea.pl/malopolski-ogrod-sztuki-w-krakowie-ingarden-ewy-architekci/ i https://architrav.pl/krakow-nowoczesny/	240
Ilustracja 142: fot. E. Panasiuk.....	241
Ilustracja 143: https://www.archdaily.com/442743/agencia-andaluza-ruiz-larrea-y-asociados	242
Ilustracja 144: https://www.horizone.com.pl/pl/projekty/budynek-biurowy-ericpol	243
Ilustracja 145: https://www.archdaily.com/784499/kindergarten-valde-spartera-magen-arquitectos	244
Ilustracja 146: https://www.photiadis.gr/new-acropolis-museum-2009/	245
Ilustracja 147: https://www.archdaily.com/459135/helsinki-university-main-library-antinen-oiva-architects	246
Ilustracja 148: https://www.kozien.pl/pl/teatr-muzyczny-capitol-we-wroclawiu/	247

Ilustracja 149: https://www.dezeen.com/2020/01/22/hanza-platform-sudraba-arhitektura/	248
Ilustracja 150: https://en.wikiarquitectura.com/building/erasmus-pavilion/powerhouse-company-erasmus-paviljoen-graphical-plan-1d/ i https://dezwartehond.nl/projecten/erasmus-paviljoen-2/	249
Ilustracja 151: https://www.archdaily.com/193568/stuttgart-city-library-yi-architects	250
Ilustracja 152: https://schmitz-wila.com/en/applications/oeconomicum-duesseldorf/ i https://twitter.com/dicehhu/status/1351550837471014912	251
Ilustracja 153: https://www.ltarkitekter.dk/playhouse-en-0	252
Ilustracja 154: https://www.archdaily.com/483381/seona-reid-building-stein-holl-architects/5318d63fc07a80688c000145-seona-reid-building-stein-holl-architects-ground-floor-plan i https://www.archilovers.com/projects/119042/reid-building.html ...	254
Ilustracja 155: https://www.archdaily.com/931981/selma-lagerlofs-cultural-center-white-arkitekter i https://www.sbidawards.com/finalist/selma-lagerlof-cultural-centre/	255
Ilustracja 156: https://www.archdaily.com/778279/german-football-museum-hpp-architects i https://archello.com/project/german-football-museum-in-dortmund	257
Ilustracja 157: https://www.archdaily.com/320254/folkwang-library-max-dudler	257
Ilustracja 158: https://www.dezeen.com/2016/01/16/the-diamond-university-of-sheffield-faculty-of-engineering-building-twelve-architects-england/ i https://www.archilovers.com/projects/208523/the-diamond.html	259
Ilustracja 159: https://www.archdaily.com/884980/paulinum-university-leipzig-erick-van-egeraat i https://www.lindner-group.com/ru/referencii/detail/Paulinum-University-of-Leipzig-6053/	260
Ilustracja 160: https://www.archdaily.com/788272/centre-pompidou-malaga-javier-perez-de-la-fuente-juan-antonio-marin-malave i https://www.malagacruiseport.com/must-see/centre-pompidou-m%C3%A1laga	261

Ilustracja 161: https://www.archdaily.com/469246/research-building-dlr-spacelift-ksg-architekten-architekten-bda-feldschnieders-kister	262
Ilustracja 162: https://cz.pinterest.com/pin/324611085627154917/ i https://en.wikipedia.org/wiki/Bord_G%C3%A1is_Energy_Theatre	263
Ilustracja 163: https://www.gmp.de/en/projects/649/kulturpalast-dresden	264
Ilustracja 164: https://archinea.pl/interaktywne-centrum-historii-ostrowa-tumskiego-ad-artis-architects/ i http://www.wojciechdziaosz.pl/portfolio/ichot-brama-poznania-fotografia-architektury/	265
Ilustracja 165: https://www.archdaily.com/357038/vilnius-university-library-science-communication-and-information-center-paleko-arch-studija	266
Ilustracja 166: https://www.archdaily.com/891470/sportcampus-zuider-park-faulknerbrowns-architects	267
Ilustracja 167: https://www.archdaily.com/800735/karel-de-grote-hogeschool-campus-zuid-stramien-plus-rau	268
Ilustracja 168: https://www.archdaily.com/901382/office-building-lyon-confluence-ilot-a3-christian-kerez	269
Ilustracja 169: https://www.archdaily.com/933437/market-street-hotel-jmarchitects	270
Ilustracja 170: https://www.archdaily.com/899934/lux-park-hotel-promontorio	271
Ilustracja 171: https://www.archdaily.com/151034/museum-of-liverpool-3xn	272
Ilustracja 172: https://www.archdaily.com/60118/lycee-de-jolimont-lourens-loustau-architectes	273
Ilustracja 173: https://www.archdaily.com/872450/museum-of-the-second-world-war-studio-architektoniczne-kwadrat	274
Ilustracja 174: https://www.archdaily.com/910720/bristol-old-vic-haworth-tompkins	275
Ilustracja 175: https://arquitecturaviva.com/works/ampliacion-del-ayuntamiento-murcia i https://architectuul.com/architecture/city-hall-of-murcia	276

Ilustracja 176: https://www.miesarch.com/work/253 i https://kumu-ekm.ee/en/	277
Ilustracja 177: https://arquitecturaviva.com/works/palacio-de-congresos-y-hotel-6 i https://www.ultimahora.es/noticias/local/2020/08/18/1189595/hotel-melia-palma-bay-recibe-primer-grupo-infectados-por-covid-1.html	278
Ilustracja 178: https://www.archdaily.com/82419/omnipolis-hantabal-architekti-afr	279
Ilustracja 179: https://www.archilovers.com/projects/3539/the-philharmonic-hall-szczecin.html i fot. E. Panasiuk.....	280
Ilustracja 180: https://www.archilovers.com/projects/151627/incube-building.html	281
Ilustracja 181: https://www.archdaily.com/937715/the-oglesby-centre-stephenson-studio	282
Ilustracja 182: https://www.archdaily.com/898553/opificio-golinelli-diver-serighestudio	283
Ilustracja 183: https://entervista.unicam.it i https://fanikurti.com/	284
Ilustracja 184: https://bigsee.eu/kamenitza-park-office-building-plovdiv/	285
Ilustracja 185: https://www.archdaily.com/877448/anneliese-brost-music-forum-bez-plus-kock-architekten	286
Ilustracja 186: https://www.archdaily.com/596206/gerrit-rietveld-college-atelier-pro	287
Ilustracja 187: https://divisare.com/projects/283273-acxt-aitor-ortiz-historical-archive-of-the-basque-country i https://www.archdaily.com/498781/historical-archive-of-the-basque-country-acxt	288
Ilustracja 188: https://architektura.muratorplus.pl/realizacje/notacje-czasu-o-projekcie-csk-w-lublinie-boleslaw-stelamch_6376.html , fot. E. Panasiuk i https://www.bilety24.pl/obiekt/centrum-sportkania-kultur-w-lublinie-50.html	289
Ilustracja 189: https://divisare.com/projects/299962-auer-weber-aldo-amoretti-university-of-applied-sciences-bielefeld-campus	290
Ilustracja 190: https://www.studioseilern.com/portfolio/curve-theatre/	

https://www.trip.com/travel-guide/attraction/leicester/curve-theatre-58276407/	291
Ilustracja 191: https://www.dezeen.com/2012/06/11/municipal-auditorium-of-teulada-by-francisco-mangado/ i https://www.archdaily.com/229221/municipal-auditorium-of-teulada-francisco-mangado	292
Ilustracja 192: https://www.archdaily.com/524497/education-center-for-the-university-of-cordoba-rafael-de-la-hoz	293
Ilustracja 193: https://www.archdaily.com/573108/multifunctional-sports-hall-dico-si-tiganas	294
Ilustracja 194: https://www.archdaily.com/543783/incuboxx-the-business-incubator-andreescu-and-gaivoronschi	295
Ilustracja 195: https://www.archdaily.com/892687/philosophical-seminar-at-the-cathedral-square-peter-bohm-architekta	296
Ilustracja 196: https://www.archdaily.com/770949/tornhuset-terroir ...	297
Ilustracja 197: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g186338-d215613-Reviews-Paternoster_Square-London_England.html#/media-atf/215613/152235705:p/?albumid=-160&type=0&category=-160	301

Dostępność wszystkich internetowych źródeł ilustracji została zweryfikowana 01.08.2022 r.

